

VLASTIVEDNÝ SPRAVODAJ

Tekovského múzea v Leviciach č. 12, 1988

OBSAH

ČLÁNKY - ŠTÚDIE

- Peter Tesák: Február 1948 a rozvoj okresu Levice s. 3-7**
- Marián Urblik: Príspevok k dejinám Levíc v revolučných rokoch 1848/1849 s. 8-16**
- Zuzana Hruzová: Pukanské zdravotníctvo v minulosti s. 17-20**
- Ján Dano: Pestovanie poľnohospodárskych plodín v obci Brhlovce s. 21-24**
- Katarína Gellenová: Chov husí a jeho význam v hospodárení roľníckej rodiny v Tekove s. 25-28**
- Stanislav David: Květena Kusé hory (Kurta hegy) u Levíc s. 29-38**
- Stanislav David: Somatochlora flavomaculata (Van der Linden, 1825) Nový druh pro faunu vážek Slovenska s. 39-42**
- Vladimír Smetana: Nálezy vzácneho druhu Sitaris muralis (Forster, 1771) (Col., Meloidea) v okolí Levíc s. 42**

ZO ZBIEROK TEKOVSKÉHO MÚZEA

- Katarína Holbová: Príspevok k problematike etnografickej zbierkotvornej činnosti Tekovského múzea s. 43-48**
- Margaréta Pöhlhsová: Rímske spony v zbierkach Tekovského múzea s. 48-53**
- Milan Merčák: Konzervácia bronzového náramku s. 53**

SPRÁVY – RECENZIE

- Ján Dano: Regionálna bibliografia diplomových prác národopisného charakteru s. 54-55**
- Jozef Melicher: Obert Viliam: Domov v tvorbe Andreja Chudobu s. 56-57**

ČLÁNKY — ŠTÚDIE

FEBRUÁR 1948 A ROZVOJ OKRESU LEVICE

PETER TESÁK

Februárové víťazstvo robotníckej triedy pod vedením KSČ v roku 1948 znamenalo zásadný obrat aj v histórii nášho regiónu — terajšieho okresu Levice a najmä jeho mestských centier. V tomto úvodnom príspevku chceme pripomenúť zásadné historické premeny a medzníky štyridsaťročnej tvorivej práce obyvateľov nášho okresu, ako aj poukázať na najdôležitejšie výsledky dosiahnuté pri budovaní základov socializmu.

Územie terajšieho okresu Levice bolo aj po oslobodení v rokoch 1944-1945 agrárnou oblasťou, v ktorej z mnohých hľadísk panovala veľká absolútna i relatívna zaostalosť. Okrem cukrovaru v Pohronskom Ruskove bol celý vidiek prakticky bez priemyslu a aj v centre regiónu — Leviciach bolo iba niekoľko závodov miestneho významu a niekoľko škôl. V Leviciach i v Šahách existoval síce pomerne rozvinutý obchod a služby, závody však pracovali rozptýlené v zastaralých priestoroch desiatok drobných súkromných firiem. Obidvom mestám chýbal vodovod a kanalizácia, dlažba a vybudované chodníky boli iba v mestských centrách. Ďalšie sídlo okresu v tom čase — Želiezovce ešte (do roku 1960) nemal mestský štatút a — samozrejme — ani iné atribúty mesta. Všade bol obrovský nedostatok bytov.

Situácia na dedine bola komplikovaná jednak ťažkosťami spojenými s výmenou obyvateľstva v centrálnych, južných a východných častiach terajšieho okresu v rokoch 1947-1948, jednak neúrodou v roku 1947. Napriek tomu bol aj v našom regióne po nastolení diktatúry proletariátu úspešne dovŕšený Dvojročný plán. Vo volených orgánoch, v štátnych orgánoch a štátnom aparáte v Leviciach, Želiezovciach i Šahách, v podnikoch, závodoch a spoločenských organizáciách prebehla očista, ktorú organizovali akčné výbory Národného frontu ČSR. Na čelo okresov i miest a obcí sa dostali funkcionári oddaní politike KSČ, predovšetkým predvojnoví členovia KSČ a účastníci SNP.

Koncentrovaným výrazom politických a hospodárskych zmien okresov a miest nášho regiónu po Februári 1948 bola gottwaldovská I. päťročnica (1949-1953). Napriek tomu, že hlavný dôraz sa v nej kládol na budovanie ťažkého priemyslu, najmä v Levickom okrese v tom čase došlo k zásadným pozitívnym zmenám. V rámci industrializácie Slovenska už v roku 1949 bola v Tlmačoch založená Levická kotláreň — dnešné Slovenské energetické závody S. M. Kirova. Závod, ktorý bol založený bez predchádzajúcich tradícií strojárkej výroby v regióne, na „zelenej lúke“ poskytoval od samého začiatku výstavby stovky pracovných príležitostí pre obyvateľov okolitých obcí a mesta Levíc. Už v prvej polovici päťdesiatych rokov tak najviac prispel k formovaniu modernej robotníckej triedy v našom okrese.

Ale už od začiatku päťdesiatych rokov zo skromných remeselníckych prevádzok, ba často aj bez predchodcov tu vyrástli aj také podniky a závody, ako dnešný Slovenský priemysel kameňa v Leviciach, Západoslovenské žriedla v Santovke a Slatine, Smrečina (predtým Drevopodnik) v Pukanci, bývalé Ťahké stavebné hmoty (neskôr ZIPP) Veľké Kozmálovce, niekoľko mliekárni, pekární a iné menšie závody, dnes už integrované či zrušené, pred 30-40 rokmi však v rámci okresu veľmi potrebné a významné.

V našich podmienkach však najväčším historickým prelomom a úspechom v budovaní základov socializmu bola kolektivizácia poľnohospodárstva. Veď poľnohospodárstvo bolo v Levickom okrese prevládajúcim výrobným odvetvím až do polovice sedemdesiatych rokov a dodnes významne spoluurčuje jeho charakter. Prvým krokom na ceste zrodu socialistickej poľnohospodárskej veľkovýroby bolo založenie JRD v Turej dňa 17. septembra 1948, to jest ešte v období pred prijatím zákona o JRD a pred IX. zjazdom KSČ. išlo o prvé JRD nielen v bývalom okrese Želiezovce, ale i v celej ČSR. Malá skupinka 17 zakladateľov JRD — zaslúžilých predvojnových členov KSČ, bývalých deputátov v pomerne krátkom čase strhla na svoju stranu všetkých roľníkov v obci a už koncom roka 1950 bola v Turej celoobecné JRD. Príklad prvých družstevníkov onedlho nasledovali aj pokrokoví malí a strední roľníci v Jablňovciach a Pukanci v bývalom Levickom okrese, v Domaši, Tekovských Lužanoch a iných obciach v bývalom okrese Želiezovce. Na jar 1949, pred IX. zjazdom KSČ bolo na území terajšieho okresu už 18 existujúcich JRD a 26 prípravných výborov JRD.

Napriek úspešným začiatkam sa v prvej polovici 1950-tych rokov vyskytlo aj nemálo ťažkostí a dočasných neúspechov. Kolektívizácia však napriek prechodným ťažkostiam znamenala upevnenie základov socializmu a vznik nového spojenca robotníckej triedy — triedy družstevných roľníkov. Po prekonaní prechodných ťažkostí v rokoch 1953-1955 nastáva v okresoch Levice, Šahy a Želiezovce výrazný rast členskej základne JRD. Zlepšila sa aj vybavenosť strojnami a ostatnými investičnými prostriedkami, najmä budovami. V roku 1960 bolo v socialistickom sektore už 91,4 % poľnohospodárskej pôdy v okrese (o štvrtstoročie neskoršie — v r. 1985 — to bolo 96,1 %).

Významnú úlohu pri dosiahnutí tohto stavu okrem pomoci robotníckej triedy, obetavého úsilia komunistov a nimi vedených nešťraníkov, pracovníkov aparátu národných výborov i miestnych pedagógov tu zohrala už od roku 1948 materiálna pomoc zo strany strojových a traktorových staníc. STS boli založené vo všetkých troch pôvodných okresoch Levice, Šahy a Želiezovce. Ich sídlami boli pôvodne obce Dolná Seč, Horné Semerovce a Šarovce. Strojové a traktorové stanice pomáhali družstvám najmä v rokoch 1950-1959. Koncom päťdesiatych rokov sa JRD natoľko hospodársky upevnili, že mohli odkúpiť od STS väčšinu strojov. Stalo sa tak v roku 1959, keď sídlami STS boli už Krškany, Želiezovce a Šahy.

Rok administratívnej reformy (1960) možno v našom okrese pokladať za dátum faktického dovŕšenia socializácie poľnohospodárstva. Nový okres Levice bol zriadený na základe zákona č. 36/1960 Zb. o územnom členení štátu. Patril do Západoslovenského kraja. Mal 114 pôvodných politických obcí, vyše 114 tisíc obyvateľov a rozlohu 1494 km². Pôsobilo v ňom 114 JRD, tri štátne majetky (Levice, Šahy a Želiezovce), dva školské majetky (pri PTŠ Levice a PTŠ Šahy) a jeden plemenársky ústav (v Novom Tekove). Už v tomto období začali sa pokusy integrácie JRD, i keď zatiaľ iba v prípade integrovaných obcí (napríklad v obci Veľký Ďur).

K výrazným výsledkom, ktoré začali naše socialistické poľnohospodárske podniky koncom 2. päťročnice dosahovať, prispel aj rozmach melioračných prác (úpravy vodných tokov, odvodnenie pozemkov, závlahy a pod.). Okrem STS a vtedajšieho závodu Krajského podniku poľnohospodárskych a lesných meliorácií v Kalnej (terajšie Hydromeliorácie) v našom okrese na prelome 1950-tych a 60-tych rokov začali hrať významnú úlohu aj melioračné družstvá v Leviciach, Šahách a Želiezovciach, ktoré boli potom (v priebehu 1960-tych rokov) postupne integrované.

Vznik a politicko-hospodárske upevnenie JRD v našej spoločnosti zohrali vysoko pozitívnu úlohu aj v krízovom období v druhej polovici 1960-tych rokov, keď družstevné roľníctvo ako celok pevne stálo na pozíciách socializmu.

Ďalší postup vpred bol aj v podmienkach Levického okresu zabezpečený realizáciou uznesenia XIV. zjazdu KSČ. V sedemdesiatych rokoch jedným z najvýznamnejších medzníkov histórie našej dediny sa stala integrácia JRD do väčších celkov v zmysle uznesenia aprílového zasadnutia ÚV KSČ v roku 1972. Cieľom integrácie bolo zabezpečiť rast koncentrácie a prehľbovanie špecializácie poľnohospodárskej výroby. Kým v roku 1970 v okrese Levice hospodáril 105 JRD s priemernou výmerou 809 ha poľnohospodárskej pôdy na jedno družstvo, v roku 1985 tu bolo 26 JRD s priemernou výmerou 3354 ha poľnohospodárskej pôdy na jedno JRD. Integrácia JRD kulminovala v rokoch 1974-1975. Sieť poľnohospodárskych podnikov okresu v uvedenom období dotvoril celý rad spoločných poľnohospodárskych podnikov. Sú to dnešné podniky Agrostav Levice (ktorý integroval aj bývalé Melioračné družstvo Levice), Kooperera — Spoločný podnik živočíšnej výroby, Agrochemický podnik a Hronfrukt Levice. Všetky tieto podniky úspešne pomáhajú družstvám a štátnym majetkom v okrese pri rozvoji poľnohospodárskej výroby a zároveň sa podieľajú aj na špecializovanej produkcii.

O tom, že aj v podmienkach nášho okresu je kolektívizácia poľnohospodárstva najväčším hospodársko-spooločenským prelomom v histórii, svedčia aj tieto základné štatistické údaje. V roku 1950 hodnota hrubej poľnohospodárskej produkcie JRD tvorila 244,9 miliónov Kčs, v r. 1960 to bolo 477,1 mil. Kčs a v roku 1985 už 1418,8 mil. Kčs. Za 37 rokov (1948-1985) sa hrubá poľnohospodárska produkcia na jeden hektár poľnohospodárskej pôdy zvýšila 2,2-krát. V roku 1985 činila 16957 Kčs na jeden hektár. Pritom si však treba uvedomiť, že v uvedenom období v dôsledku industrializácie a rozvoja plochy intravilánov obcí a miest sme stratili v okrese 5167 hektárov poľnohospodárskej pôdy.

Úspechy v poľnohospodárstve boli dosiahnuté v prvom rade veľmi výrazným zvýšením priemerných hektárových úrod hlavných druhov plodín. Tak napr. výnosy pšenice v okrese boli v roku 1948 v priemere 1,8 tony na 1 ha, v r. 1970 3,4 t/ha a v roku 1985 už 5,69 t/ha. U kukurice sa priemerný hektárový výnos 2 t/ha z roku 1948 zvýšil na 5,44 t/ha v r. 1985. Rezervy však sú v pestovaní cukrovej repy, kde sa priemerný výnos 20,5 t/ha z roku 1948 zvýšil na 31,9 t/ha v r. 1985 pri existencii už pomerne veľkých závlahových systémov vybudovaných v sedemdesiatych rokoch.

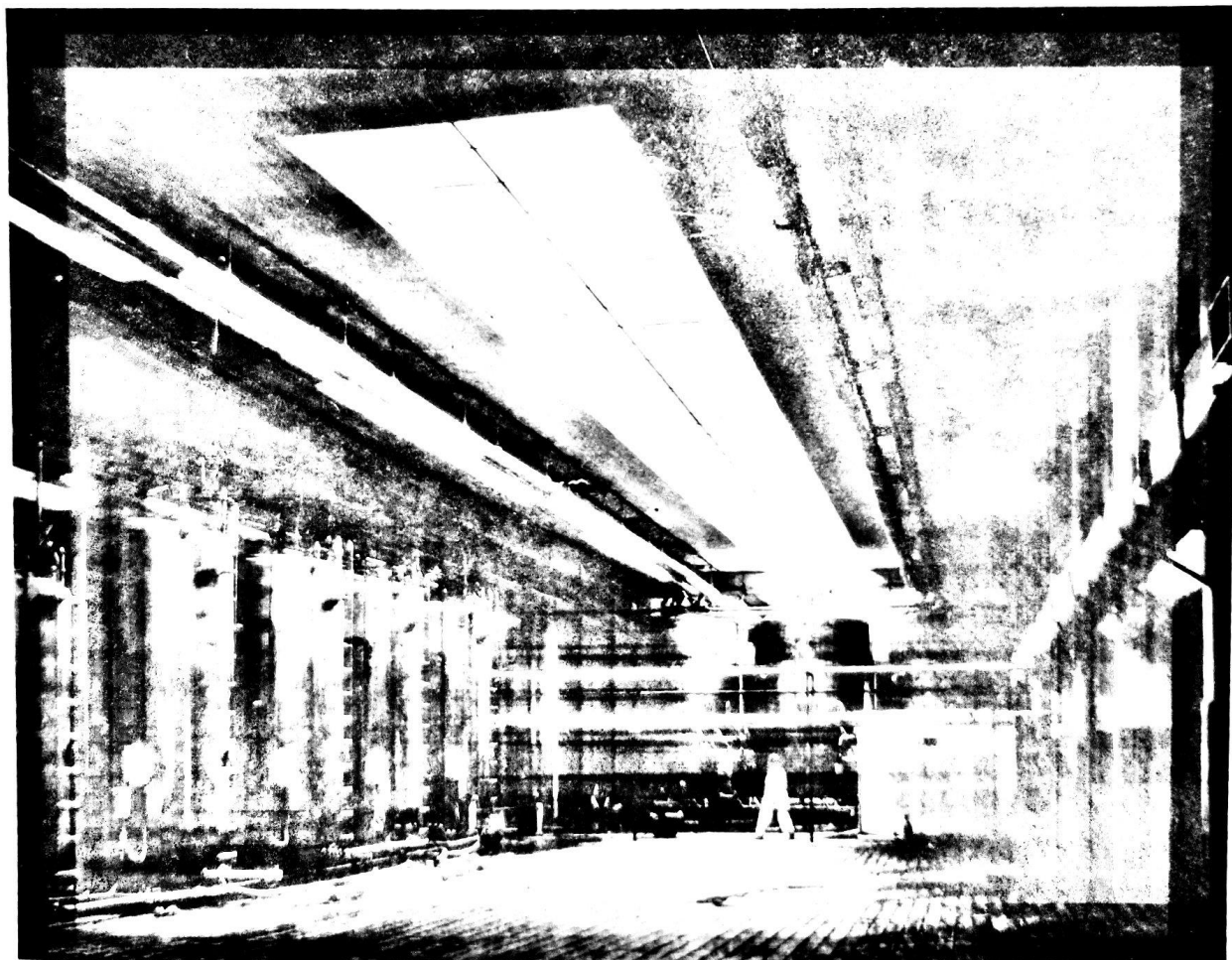
Ako bolo spomenuté už v úvodnej časti, prvým priekopníkom industrializácie nášho regiónu už v rokoch 1. päťročnice boli Závody S. M. Kirova v Tlmačoch — dnešné Slovenské energetické strojárne. Podnik, ktorý mal pri začatí výroby v roku 1951 iba 579 pracovníkov, vyrástol v súčasnosti na viac ako 7000 pracovníkov. Hodnota jeho hrubej priemyselnej výroby z 1,46 miliónov Kčs v prvom roku výroby narástla na viac ako 1235 miliónov Kčs v roku 1985.

Väčší rozvoj priemyslu v okrese nastal v rokoch druhej, tretej a štvrtej päťročnice. Vtedy vznikol celý rad nových podnikov a závodov, rozšírili a zmodernizovali sa aj existujúce menšie výrobné závody. Boli vybudované nové závody

Strojstav a Ropovod v Šahách, neskôr Pleta Šahy. V Želiezovciach a v Tlmačoch vznikli závody na výrobu sklenej bižutérie (ŽBS a Preciosa). Na úseku potravinárskeho priemyslu pribudli mliekárne, nové prevádzkové budovy Žriedel v Santovke a Slatine, nové dielne závodu SPK v Leviciach (podnik dostal po viacerých reorganizáciách celoslovenskú pôsobnosť v oblasti kamenárskej výroby a ťažby ušľachtilých druhov kameňa). Pozoruhodný bol aj rast drevárskeho priemyslu zo základne pôvodného ľudového výrobného družstva Drevoremeslá v Pukanci cez Obecný priemyslový kombinát, Drevopodnik okresu Levice so sídlom v Pukanci až po jeho integráciu do podniku Smrečina Banská Bystrica v roku 1971. Zároveň sa v Leviciach rozšírila, zmodernizovala výroba nábytku v závode Mier.

V polovici 1960-tych rokov sa začala výstavba najväčšieho priemyselného závodu v Leviciach — Bavlnárskych závodov V. I. Lenina Ružomberok. Výroba bola spustená s 323 pracovníkmi už v roku 1970, naplno koncom r. 1971. Dnešný podnik Levitex Levice mal v roku 1985 viac ako 2600 pracovníkov, z nich prevažnú väčšinu žien. V r. 1985 vyprodukoval textilné výrobky za viac ako 686 mil. Kčs. Jeho výstavba bola po ropovode Družba druhým významným podujatím v rámci medzinárodnej hospodárskej spolupráce socialistických krajín v našom okrese. Levický závod podniku Levitex spracováva prevažne sovietsku bavlnu a na jeho výstavbe a dodávke strojného zariadenia sa významne podieľali viaceré socialistické štáty, najmä PLR.

Na prelome 1960-tych a sedemdesiatych rokov boli vybudované aj takmer všetky závody dnešného poľnohospodársko-potravinárskeho komplexu v Leviciach. Ide o nový závod podniku Západoslovenské hydínarske závody v časti mesta Géňa, nový závod Milex, závod Slovenských sladovní a nová sódovkáreň. V priemyselnom areáli na juhozápadnom okraji Levíc sa nachádzajú aj silá, výrobná krmív a administratívna budova Poľnohospodárskeho nákupného a zásobovacieho závodu. V druhej polovici 1970-tych rokov sa v miestnej časti Géňa začala aj výstavba nového levického Mäsokombinátu, ktorá sa však vinou rozličných okolností pretiahla až do polovice osemdesiatych rokov.

Milex n. p., Levice

Už v druhej polovici sedemdesiatych rokov sa začali črtáť perspektívy nového, v Levickom okrese celkom netradičného priemyselného odvetvia — atómovej energetiky. Po rozsiahlych niekoľkoročných prípravných prácach sa v roku 1981 rozbehla v bývalej odľahlej dedinke Mochovce výstavba atómovej elektrárne — jednej z najväčších investícií v ČSSR v 80-tych a 90-tych rokoch 20. storočia.

Údaje o rozvoji priemyslu v Levickom okrese sú však aj bez tejto poslednej investičnej akcie (ktorá prináša do štatistík okresu rádože vyššie čísla) impozantné. Kým v roku 1948 bolo v okrese okrem cukrovaru v Pohronskom Ruskove iba desať malých podnikov a závodov. V roku 1985 ich bolo v priemysle už tridsať, medzi nimi aj také veľké podniky ako SES S. M. Kirova v Tlmačoch (so závodom v Želiezovciach) alebo Levitex Levice. Priemysel zamestnával v roku 1985 v okrese Levice 16538 pracovníkov a hodnota hrubej priemyselnej výroby v tomto roku bola približne 4 miliardy Kčs, teda 42-krát viac než v roku 1948.

Veľmi výrazný rozvoj bol dosiahnutý aj v stavebníctve, doprave a cestnom hospodárstve. Tak napríklad v rokoch 1949 — 1985 narástla dĺžka autobusových tratí ČSAD Levice zo 174 km na 2578 km a počet prepravovaných osôb za jeden rok vzrástol jedenásťkrát.

Tak veľký rozvoj priemyslu i poľnohospodárstva umožnil aj v našom okrese venovať postupne čoraz viac prostriedkov na rozvoj tzv. terciárnej sféry — obchodu, služieb, zdravotníctva, školstva atď. Tieto, ale aj ďalšie oblasti totiž úzko súvisia s každodenným životom pracujúcich, s rastom a skvalitňovaním ich životnej úrovne. Aj z tejto oblasti historického vývoja spoločnosti od Februárového víťazstva v roku 1948 disponujeme dostatočným množstvom publikovaných údajov.

Preto si v stručnosti zrekapitulujeme len najdôležitejšie etapy a základné štatistické údaje o vývoji od r. 1948 do polovice 1980-tych rokov. Za 35 rokov, od oslobodenia našej vlasti do roku 1980 bolo na území terajšieho okresu Levice vybudovaných viac ako 68 % vtedy existujúceho bytového fondu. Z toho bola polovica bytov postavená v individuálnej bytovej výstavbe. Ročný priemer novopostavených bytov v období 1945-1980 bol 350 bytov, čo zodpovedá veľkosti jednej priemernej obce Levického okresu. Za týmito číslami sa však skrýva nesmierne dynamický rast našich miest, najmä Levíc a zmena tváre prakticky všetkých obcí okresu. Vzhľad mesta Levíc a Šiah sa po zacelení vojnových rán začal výraznejšie meniť výstavbou nových komunikácií a štátnych bytov už v rokoch 2. päťročnice. V Želiezovciach v tomto období vybudovali kultúrny dom, ale aj niekoľko bytoviek. V súvislosti s výstavbou závodu v Tlmačoch vzniklo v časti Lipník prvé socialistické sídlisko v okrese — vtedajšia Štvrť J. Fučíka. Výstavba v uvedených centrách sa urýchlila a najmä stala sa komplexnejšou po roku 1960. Od roku 1961 sú však štatistické údaje ovplyvňované stále väčším relatívnym úbytkom bytov, najprv v Leviciach a neskôršie aj v Šahách a Želiezovciach v dôsledku veľkoplošných asanácií pri výstavbe nových sídlisk. Od oslobodenia v roku 1945 do roku 1985 bolo na území Levického okresu vo všetkých formách výstavby postavených 28894 bytových jednotiek.

Po februárovom víťazstve došlo aj v našom regióne k socializácii obchodu a k postupnému vytvoreniu dvoch obchodných systémov — štátneho obchodu a družstevného obchodu (Jednota SD). V období od menovej reformy v roku 1953 sa maloobchodný obrat oboch obchodných systémov v našom okrese zvýšil takmer trikrát. V súčasnosti — napriek mnohým pretrvávajúcim nedostatkom — sme svedkami dynamického rozvoja obchodnej siete v okrese Levice. Svedčia o tom desiatky nových obchodov, nákupných stredísk, pohostinstiev a závodov verejného stravovania atď., ktoré v okrese vyrástli najmä od r. 1960. Za všetky možno spomenúť napríklad nákupné strediská a obchodné domy v Leviciach, Šahách, Tlmačoch a Želiezovciach, hotel Rozkvet v Leviciach, hotel Blankyt v Šahách, hotel Prameň v Santovke, hotel Hron v Želiezovciach a viacero nových zariadení, ktoré sú v súčasnom období vo výstavbe v Leviciach, Tlmačoch, Kalnej a inde.

Zdravotnícka starostlivosť v okrese Levice za uplynulých 40 rokov je charakterizovaná viac ako šesťnásobným rastom počtu lekárov. Bola vybudovaná sieť obvodných zdravotných stredísk na obciach, nové polikliniky v Leviciach, Šahách a Želiezovciach, ako aj nové nemocnice v Šahách a Želiezovciach. Na úseku sociálnej starostlivosti vyrástla v okrese sieť domovov dôchodcov (Levice, Domadice, Želiezovce — Svodov, Santovka) a budujú sa ďalšie takéto zariadenia (napr. domy opatrovateľskej služby a penziónáty v Leviciach). Zároveň sa zväčšil okruh poberateľov rozličných dôchodkov a mnohonásobne sa zvýšila ich suma a priemerná výška.

Školstvo v Levickom okrese prekonalo za 40 rokov od Februára 1948 nielen búrlivý kvantitatívny, ale najmä v ostatnom desaťročí aj kvalitatívny rast. Tak napríklad už na úseku predškolskej výchovy sa dosiahla takmer úplná zaškolenosť detí v materských školách. Po roku 1948 sa v okresoch Levice, Šahy a Želiezovce vybudoval celý rad nových základných (v tom čase pôvodne národných, neskôršie osemročných, resp. základných deväťročných) škôl. V súvislosti s realizáciou nového výchovno-vzdelávacieho systému sa od 1970-tych rokov v okrese uskutočnil celý rad integrácií základných škôl, s cieľom dostať výchovu a vzdelávanie mladej generácie na vyššiu úroveň. Veľmi výrazný je rast počtu stredných škôl a počtu ich študentov. Kým v roku 1948 boli na území dnešného okresu len tri stredné školy (dve gymnáziá — v Leviciach a v Šahách a Učiteľská akadémia v Leviciach), dnes ich je štrnásť. Z tohto počtu je 5 gymnázií, štyri stredné odborné školy a päť stredných odborných učilíšť. Potrebám obyvateľov maďarskej národnosti slúžia základné školy s maďarským vyučovacím jazykom v Leviciach, Šahách, Želiezovciach, Demandiciach, Farnej, Pohronskom Ruskove, Plášťovciach, Tekovských Lužanoch a Veľkých Ludinciach, ako aj

gymnaziá s maďarským vyučovacím jazykom v Šahách a Želiezovciach. Maďarské paralelné triedy sú aj pri Strednej pedagogickej škole v Leviciach, Strednej strojníckej škole v Leviciach a Strednom poľnohospodárskom odbornom učilišti v Šahách.

Na úseku kultúry treba spomenúť desiatky nových kultúrnych domov, sieť miestnych ľudových knižníc a spočiatku (s 1950-tych a 60-tych rokoch) aj sieť dedinských kín. Aj na úseku kultúry však v súčasnosti prebiehajú integračné procesy. Ich cieľom je, aby sa sieť kultúrnych zariadení lepšie prispôsobila súčasnému rozloženiu obyvateľstva a štruktúre orgánov štátnej správy. Tu treba spomenúť aj trvalý rast a skvalitňovanie činnosti okres-

Dom kultúry Družba v Leviciach

ných kultúrno-osvetových zariadení, ako Okresné osvetové stredisko, Okresná knižnica, Tekovské múzeum alebo Okresná ľudová hviezdáreň v Leviciach. Všetky tieto inštitúcie (s výnimkou Tekovského múzea) vznikli v období po Februárovom víťazstve 1948. V období od r. 1971 (po XIV. zjazde KSČ) sa k nim kvalitou svojej práce, ale vďaka terajšej urbanizácii okresu aj rozsahom činnosti blížila aj mestské kultúrno-osvetové inštitúcie v Leviciach, Šahách a Želiezovciach. Kultúrne zariadenia v úzkej spolupráci so školami a so spoločenskými organizáciami združenými v Národnom fronte SSR pod vedením okresných i miestnych orgánov a výborov základných organizácií KSS za uplynulých 40 rokov významne prispeli aj formovaniu spoločenského vedomia obyvateľstva nášho okresu. Aj v našom okrese významnú úlohu pri presadzovaní nového, socialistického spôsobu života a vedeckého svetonázoru zohrali zbory pre občianske záležitosti, ktoré pri národných výboroch začali vznikať už v roku 1953.

V živote jednotlivca je štyridsať rokov veľmi dlhá doba, je to vlastne obdobie jeho aktívnej pracovnej činnosti. Avšak toto obdobie nie je krátke ani očami regionálnej histórie. Grandiózne budovateľské dielo dnes už viacerých generácií nášho ľudu — a medzi nimi aj obyvateľov nášho regiónu — je pre nás zdrojom oprávnenej hrdosti. Zároveň však ako regionálni vlastivední pracovníci — historikovia, etnografi, kronikári, knihovníci, regionálne zameraní prírodovedci a ostatní cítíme povinnosť toto rozhodne nie ľahké, ale slávne obdobie našich najnovších dejín podrobne preskúmať zo všetkých tu načrtnutých (i ďalších) aspektov. Iba dôkladným poznaním obdobia výstavby socializmu môžeme prispieť k tvorivému prehodnoteniu a praktickému využívaniu bohatých skúseností, ktoré náš ľud pod vedením KSČ získal od Februárového víťazstva v roku 1948.

MARIÁN URBLIK

Roky meruósmo, ako sa často revolučné roky 1848/49 nazývajú, sa v našej novodobej histórii radia nesporne medzi jej najvýraznejšie a zároveň najdramatickejšie vývinové etapy. Vlna revolučných vystúpení a pohybov zasiahla v tomto období prakticky celú Európu. Onen búrlivý vývoj neobišiel ani Levice a vôbec celý Tekovský región, ktorého vtedajšie národnostné zloženie¹, ako aj rozhodujúci politický a hospodársky vplyv Pešti predurčili postaviť sa na stranu Kossutha a jeho politických prívržencov. Že Levice v týchto zložitých a neraz rozporuplných časoch boli priamym účastníkom revolučného diania, svedčí napríklad skutočnosť, že popredný slovenský historik D. Rapant vo svojej monumentálnej edícii prameňov a dokumentov k revolučným rokom 1848/49 na území dnešného Slovenska² uvádza k Leviciam 66 odkazov, čo je iste pozoruhodné aj napriek tomu, že niektoré z nich sú len okrajové.

Problematike Levíc v revolučných rokoch 1848/49 doteraz špeciálna výskumná pozornosť historikov venovaná nebola s výnimkou okrajových zmienok zo župnej monografie³ a výnimočne aj priamo ad fontes teda z archívnych prameňov napr. relácia o dodávke 12 000 párov bagančí pre honvédov levickými obuvníkmi⁴. V minulosti priniesol k tejto problematike viac populárnych článkov a správ týždenník Bars (Tekov), ktorý vychádzal v rokoch 1881-1944. Pri spracúvaní týchto príspevkov však boli archívne pramene využívané len veľmi okrajovo-chýbal ich systematický dlhodobý výskum. Ťažisko predmetného príspevku je na základnom výskume presnejšie analýze pôvodných doteraz v určujúcej väčšine nepublikovaných archívnych prameňov z fondu Magistrát mesta Levice (ďalej MML) 1703-1922, ktorý vo forme inventára spracoval M. Korentsy⁵. Pri tejto príležitosti ďakuje autor príspevku medievalistovi P. Tesákovi pracovníkovi ŠOKA Levice za účinnú pomoc pri preklade maďarských textov vybraných k predmetnej problematike. Príspevok je v podstate materiálová štúdia-už v nepôvodnej (skrátenej) forme, pričom sa autor snažil vytvoriť z pramennej bázy, ktorú mal k dispozícii tematické skupiny, ktoré by poskytli aspoň čiastočný dobový pohľad na túto našu významnú dejinnú problematiku. Ako podklad pre čerpanie pôvodných dobových informácií poslúžili autorovi tieto konkrétne pomôcky z fondu už citovaného MML⁶: Zápisničná kniha mesta Levice

1846-1850, Kniha obežníkov 1848-1851, Pokladničný denník 1846-1850 a Mesačné vyúčtovanie mestskej pokladne za rok 1849 (zachovali sa za 10 mesiacov, chýba február a december) Levice boli v skúmanom období provinčným mestečkom (v r. 1848 mali 4817 obyvateľov a v r. 1850 5088 obyvateľov⁷). Historik nesmie podceňovať nijaký, často navonok zanedbateľný údaj k skúmanej problematike, pretože sa za ním môže často skrývať závažná informácia. Napríklad v pokladničnom denníku MML je zo dňa 5. mája 1849⁸ poznámka o drobnom výdaji za opratie šiat. Tieto však patrili nemeckým zajatcom, ktorých chytili honvédi. Príspevok je rozdelený na tri tematické oblasti: správa, hospodárstvo a militárie. Kvôli možnosti priamej konfrontácie s odkazmi a dobovými prameňmi uvádza autor za každým samostatným údajom (podkladom) presný odkaz na prameň. Údaje sú v rámci tematických oblastí zoradené chronologicky.

Správa

Úvodom do tejto tematickej časti všeobecná faktická poznámka. Uvádzajú sa len pramene, ktoré majú podľa autora v rámci daného okruhu problémov najväčší význam. Z toho dôvodu sú potom často medzi nimi značné chronologické hiáty. Toto konštatovanie platí aj pre hospodársku a militantnú problematiku. Pri revízii mestských účtov 21. januára 1848⁹ bolo mesto (v ďalšom vždy rozumnej Levice-pozn. aut.) územne rozdelené na 11 desiatok nezemianskych a 2 desiatky zemianske (tieto sa delili na vonkajšiu a vnútornú). Dňa 27. januára 1848¹⁰ bola voľba mestského fiškála. Z troch kandidátov bol zvolený Jozef Szentmiklóssy. Čistý ročný príjem mal 100 pengöforintov. V zápisnici z horeuvedeného dňa sa ďalej konštatuje, že bola dokončená prvá časť mestského domu, takže „otcovia“ mesta sa už majú kde zísť. Druhá časť budovy bola totiž v rozpade a používala sa dovedy ako núdzové ubytovanie vojska. Plénum 4. mája 1848¹¹ malo tento program: voľba predsedu volebnej komisie, rozdelenie mesta na 4 volebné obvody, utvorenie komisií pre súpis voličov jednotlivých volebných obvodov, určenie dátumu volieb mestskej administratívy a utvorenie Národnej stráže na základe ministerského nariadenia (tento bod bude analyzovaný v skupine „Militárie“). Najprv bolo potrebné zvoliť

predsedu volebnej komisie. Aklamačne bol zvolený Ján Vaigner. Mesto, ktoré bolo doteraz rozdelené na desiatky, bolo podľa ministerského nariadenia pre uľahčenie správy rozdelené na 4 obvody a to: Prvý obvod zahrňoval ulicu Pod horou, Starú mydlársku ulicu, Panskú ulicu (presnejšie jej hornú časť až po kostol) počet domov uvedený nie je a rovnaká situácia je aj u ostatných troch mestských obvodov. Druhý obvod zahrňoval tieto ulice: Bátovská, Hrnčiarska, Nový rad, Kangyi, Pri veľkom hostinci a Ludanskú ulicu. Tretí obvod: dolná časť Veľkej ulice (od kostola), ďalej ulice Pivovarskú, Rozmarínovú, Na hradskej a Tabánsku. Do štvrtého mestského obvodu patrili: ulica pri Husacom mlyne, Rovná a krivá mlynská ulica a Kaplnská ulica. Zasadnutie pléna 19. mája 1848 malo tento program: 1) Utvorenie ústrednej komisie výboru 2) určenie úradov 3) určenie počtu osôb, ktoré sa v nich majú zamestnať 4) poradie hlasovania 5) vypracovanie textu prísahy pre osoby, ktoré budú zvolené 6) počet poslancov 7) organizácia priebehu volieb a určenie funkčného obdobia funkcionárov.

Ad 1) Na zozbieranie písomne podaných tajných hlasovacích lístkov bola vytvorená ďalšia volebná komisia. Mala 18 členov. Ad 2) Určenie úradov. Vzhľadom na malý počet obyvateľstva a príjmov mesta sa funkcia mešťanostu spája s funkciou richtárskou, funkcia archivára s funkciou notára a funkcia mestského účtovníka s funkciou pozemnoknižného referenta. Ad 3) Doterajší počet 6 mestských radcov bol rozšírený o 2 osoby. Vzhľadom k tomu, že zákon č. 11 zrušil zemepanskú jurisdikciu, bol na druhej strane zrušený aj viničný úrad a tak bol richtársky úrad mesta zafaržený veľkým množstvom úradnej agendy. Preto bolo tiež rozhodnuté voliť za mestských radcov z doterajších 6 až 8 osôb. Ad 4) Poradie hlasovania. Bolo rozhodnuté, aby sa hlasovanie uskutočnilo po volebných obvodoch. Ad 5) K vypracovaniu textu úradných prísah bola vymenovaná 7 členná komisia. Ad 6) Počet poslancov bol určený v zmysle platného zákona, vzhľadom na (vtedajší) počet obyvateľstva mesta do 50. Ad 7) Funkcionári sa majú voliť na tri roky tak, ako v kráľovských a privilegovaných mestách resp. na čas, ktorý vymedzí zákon majúci sa v tejto záležitosti v krátkom čase prijať.

Zasadnutie mestského zastupiteľstva 22. mája 1848¹³ malo tento priebeh: V zmysle platného zákona doteraz úradujúca rada a volebná obec podali demisiu. Predseda v zmysle ministerského nariadenia na dobu volieb vymenoval za notára Pavla Farkaša a fiškála Jozefa Szentmiklóssyho. Potom predniesol návrh kandidátov na kumulovanú funkciu mešťanostu a richtára (richtár mal právomoc súdnu, mešťanosta reprezentatívno-administratívnu -- pozn. aut.). Z troch kandidátov bol aklamačne zvolený Michal Farkaš. Bol inštalovaný do funkcie a zložil služobnú prísahu, ktorá mala spoločný text s prísahou mestských radcov (menovaný

už v starom systéme zastával úrad richtára na všeobecnú spokojnosť-pozn. aut.). Do funkcie mestského kapitána boli kandidovaní: Karol Gyarfás, Andrej Szakmáry a Jozef Bánay. Z nich bol do funkcie aklamačne zvolený K. Gyarfás, ktorý vzápätí zložil služobnú prísahu. Za hlavného mestského fiškála boli navrhnutí títo kandidáti: Jozef Szentmiklóssy, Jozef Bánás a Alexander Szilásy. Jednomyselne bol do uvedenej funkcie zvolený Jozef Szentmiklóssy, ktorý ju aj dovedy úspešne zastával. Po svojom zvolení zložil služobnú prísahu, ktorá je v podstate obsahovo totožná s prísahami predchádzajúcich funkcionárov t.j. hájiť a presadzovať vždy a všade záujmy mesta a slúžiť jeho všeobecnému rozmachu a blahu. Do funkcie hlavného notára a zároveň archivára boli kandidovaní títo mešťania: Peter Jancsó, Leopold Rác a Dávid Szabó. Pretože na spôsob voľby nebola jednotná mienka, do tejto funkcie sa nevolilo akklamáciou, ale tajným hlasovaním členov mestského zastupiteľstva. Peter Jancsó dostal 306 hlasov, Leopold Rác 133 a Dávid Szabó 13 hlasov. Do funkcie hlavného notára a zároveň mestského archivára bol teda zvolený Peter Jancsó. Jeho prísaha sa čiastočne líši od predchádzajúcich, pretože je v nej vsunutá aj klauzula o presnom a dochvilnom vedení zápisničných kníh a archívu mesta (...ako archivár vydám písomnosť z archívu iba na rozhodnutie mesta...). Do funkcie mestského účtovníka a pozemnoknižného úradníka boli navrhnutí: Leopold Rác, Jozef Tóth a Štefan Varannay.

Aklamáciou bol zvolený jednomyselne Leopold Rác, ktorý po zvolení zložil služobnú prísahu totožnú s predchádzajúcimi (vynímajúc prísahu hlavného richtára a zároveň archivára mesta, ktorá obsahuje už spomenutú odlišnú klauzulu). Nasledovala voľba ôsmich mestských radcov. Za prvého bol z troch kandidátov jednomyselne zvolený Ján Csepcsányi (ich prísaha je totožná s richtárovou-pozn. aut.). Do funkcie druhého prísazného bol z troch kandidátov zvolený Jozef Leták (voľba sa uskutočnila hlasovaním a menovaný dostal 222 hlasov, druhý kandidát Jozef Lamoš 200). Do funkcie tretieho radcu (už sa neuvádza ako prísazný, kým prvý a druhý radca áno-pozn. aut.) bol z troch navrhovaných kandidátov aklamačne zvolený Jozef Mészáros. Do funkcie štvrtého radcu bol z troch navrhovaných kandidátov zvolený Ján Priviczky (dovtedy tento úrad úspešne zastával). Do funkcie piateho radcu boli navrhnutí tak isto traja kandidáti, ale voľba sa uskutočnila hlasovaním. Zvolený bol Matej Horecsny (dostal 198 hlasov, druhý kandidát Nyúli 141 – pozn. aut.). Voľba šiesteho radcu prebehla aklamačne, keď z troch navrhovaných kandidátov bol zvolený František Rác. Funkcia siedmeho radcu bola obsadená tak isto aklamačnou voľbou (z troch navrhovaných kandidátov bol jednomyselne zvolený Andrej Balbach a do funkcie ôsmeho (posledného) radcu boli navrhnutí tak isto traja kandidáti. Voľba sa uskutočnila hlasovaním. Zvolený bol Ján

Podhragyay, ktorý dostal 310 hlasov (druhý kandidát Bártfay 134 hlasov – pozn. aut.).

Po voľbách radcov zložili služobné prisahy ešte titulárny mestský advokát (fiškáľ) Jozef Bánás, titulárny mestský podnotár Štefan Cirok a platený mestský pisár Ján Pólya. Všetci menovaní boli zároveň uvedení do svojich úradov.

Zasadnutie 27. mája 1848¹⁴ malo tento priebeh: Správa predsedu volebnej komisie (zvolená bola ešte 4. mája – pozn. aut.) Jána Vaignera o poslancoch (koľko ktorý dostal hlasov a pod.). Celkove ich bolo vymenovaných 50 a z toho štyria ihneď podali demisiu (zlý zdravotný stav, rodinné dôvody a pod. – pozn. aut.). Boli potom nahradení tými, ktorí za nimi nasledovali podľa počtu hlasov (najviac ich dostal Pavol Farkas 247, druhý Hasznoš 247, ďalej Őszössi atď. – pozn. aut.). Prisaha poslancov bola v podstate taká istá, ako u ostatných predchádzajúcich, len s klauzulou, že budú svedomite kontrolovať mestských úradníkov. Na tomto zasadnutí sa o. i. prejednávala aj otázka platov mestských úradníkov. Boli veľmi malé preto len málokto bol ochotný angažovať sa vo verejnej funkcii (chápal sa to viac ako pocta, než ako zdroj obživy – pozn. aut.). Na úpravu platov mestských úradníkov sa rysovali dve možnosti: 1) zvýšenie poplatku za súdne procesy a za 2) požiadať župu a príspevok zo župnej pokladnice z poplatku, ktorý do nej mesto platilo. Na tento účel bola vymenovaná 12 členná komisia, ktorá bola splnomocnená o. i. aj na to, aby určila výšku cestovného z rôznych diét pri rôznych služobných cestách. Komisia ustálila, že zamýšľané zvýšenie platov mestských úradníkov môže prísť do úvahy len od 1. novembra 1848.

Nasledujúce plenárne zasadnutie, ktoré sa konalo 31. mája 1848¹⁵ prinieslo zaujímavý moment vo forme voľby hlavného úradného lekára mesta. Návrh predniesol hlavný župný lekár Andrej Lászlavík. Plénum mu vyslovilo hneď vzápätí dôveru a vyzvalo ho k prevzatíu tejto funkcie. Menovaný ihneď zložil aj služobnú prisahu (verne, dokonale a rýchle slúžiť, nebude požadovať viac, než je stanovený limit, odmeny a o bitkách a zraneniach bude mestu včas a pravdivo referovať – pozn. aut.). V súvislosti s voľbami sa vyskytli aj niektoré výdavky. Napríklad poplatok za 300 kusov losovacích guliek (občanovi Vitlingerovi boli za túto prácu preplatené z mestskej pokladnice 10. júna 1848 rovné 3 forinty¹⁶ – voľby boli 22. mája – pozn. aut.).

Plenárna schôdza, ktorá sa konala 17. augusta 1848¹⁷ mala tento program: Návrh na zrušenie viničného úradu (v zmyslu nových zákonov bol už vlastne de iure zrušený a jednalo sa o jeho začlenenie do orgánu mestskej rady – pozn. aut.). Viničný úrad bol preto vyhlásený za zrušený aj de facto a radcovia František Rác a Ján Podhragyay boli poverení prebrať jeho pečiatku a všetky písomnosti – (v úvode tohoto bodu sa ako jeden z dôvodov pre zrušenie viničného úradu uvádza aj to, že pri posledných voľbách do magistrátu

bol počet radcov rozšírený o dvoch, teda zo šesť na osem – pozn. aut.). Bol tiež podaný návrh na verejné oznamovanie programu plenárnych schôdzí magistrátu vyvesením programu tri dni pred termínom príslušnej schôdze. Návrh bol však prijatý iba pre ľudové zhromaždenia (asi sa posudzoval ako príliš demokratický – pozn. aut.).

K zmenám v magistrátnom výbore došlo na plenárnom zhromaždení 5. októbra 1848¹⁸ vo funkcii predsedu a dvoch členov výboru (odstupujúci členovia sa vzdali pre údajnú zaneprázdnenosť – neuvádza sa čím – pozn. aut.).

V obežníku datovanom v Malých Šarluhách dňa 26. 6. 1849¹⁹ sa uvádza, že župan a splnomocnený vládny komisár Tekovskej župy s ohľadom na lepšie možnosti spojenia z Levíc preložil svoje sídlo zo Zlatých Moraviec do Levíc. Preto zasadnutia župného výboru tak, ako boli najnovšie oznámené, budú s dodržaním vymedzených termínov zdržané v Leviciach. Na programe uvedeného zasadnutia bolo o. i. plánované aj prejednanie opatrení stanovených vládou resp. jej najnovšími nariadeniami vo veciach daní a verejných prác.

Zasadnutia pléna 23. augusta 1849²⁰ sa zúčastnilo 30 členov mestského zastupiteľstva. Pozoruhodná bola abdikácia hlavného mestského notára a archivára Petra Jancsó-a z rodinných dôvodov. Menovaný uviedol, že má už takmer rok ťažko chorú manželku a nie je nádej na zlepšenie jej stavu. Abdikácia menovaného bola po takomto pádnom zdôvodnení prijatá a na jeho miesto bol aklamačne zvolený Jozef Szentmiklóssy (druhý časť uvedeného plenárneho zasadnutia už zapisoval on – pozn. aut.). Nakoľko dvaja členovia mestského zastupiteľstva konkrétne Alojz Szakmáry a Ján Birinyi medzičasom umreli, boli namiesto nich zvolení náhradníci.

Jedným z bodov zápisnice pléna zo dňa 14. októbra 1849²¹ je najímanie pomocného personálu pre potreby mestského úradu (doručovatelia, noční strážnici, pastieri a pod.).

Zo zasadnutia 2. novembra 1849²² vyplýva dôležitý poznatok z oblasti správy, že totiž mestské orgány nemôžu samostatne rozhodnúť o usídlení cudzích osôb v meste. Môžu tak urobiť iba so súhlasom c. k. komisára Tekovskej župy.

Dňa 21. decembra 1849²³ sa konalo tzv. malé plenárne zasadnutie za prítomnosti 18 členov mestského zastupiteľstva. Nedávno zvolený Jozef Szentmiklóssy (mestský hlavný notár a archivár-viď zasadnutie pléna 23. augusta 1849 – pozn. aut.) sa zriekol funkcie (dôvod neudany). Záujemci na vykonávanie tejto funkcie sa mali prihlásiť do 2. januára 1850.

Zápisnica z plenárneho zasadnutia 26. decembra 1849²⁴ prináša o. i. zoznam novozvolených desiatkárov, ktorý sa nariaďoval uviesť do platnosti 1. januárom 1850 (desiatok bolo 12 – pozn. aut.).

Plenárne zasadnutie zo dňa 2. januára 1850²⁵ prináša opäť zmeny v zložení mestskej správy. Za nového

mestského notára a archivára bol totiž opäť zvolený Peter Jancsó. Ďalší traja kandidáti na túto funkciu boli: Andrej Fischer, Alexander Pólya a Dávid Szabó. Namiesto Petra Farkaša (zriekol sa úradu – pozn. aut.) bol zvolený Ján Gubovics.

Hospodárstvo

V tejto časti informujeme o opatreniach z príležitosti konania sa krajiniského jarmoku, nákladoch na novú výstavbu a opravy verejných mestských budov, sumárnych príjmov a výdavkoch za rok 1848, problematike výseku a predaja mäsa v súvislosti s demisiou levických mäsiarov (zo) dňa 26. mája 1848, požiaro- bezpečnostných opatreniach (kúpa novej hasičskej striekačky a celkové náklady mesta na hasičské náradie a prostriedky v rámci kalendárneho roku 1848), ako aj o problematike súvisiacej s výčapom vína a poplatkoch mesta panstvu za prenájom jarmočného a trhového práva. Levické panstvo si totiž ponechalo ako feudálny prežitok prenájom regálneho práva vyberať poplatky za miesta na trhoch a jarmokoch až do r. 1902, kedy toto právo predalo mestu za 47 000 zlatých.

Podľa uznesenia pléna Tekovskej župy zo dňa 7. apríla 1848²⁶ sa musí denný a nočný poriadok zabezpečiť zdvojením stráží a okrem toho musí každá desiatka navyše postaviť dvoch strážcov (jedného na deň a jedného na noc – pozn. aut.). Plénum ďalej prejednálo a schválilo žiadosť mestských muzikantov, aby im bolo z prostriedkov mesta preplatené účinkovanie za dni 29. a 30. marca 1848 (29. marca 1848 totiž prišla vo večerných hodinách do Levíc župná komisia pod vedením župného tabulárneho sudcu Ignáca Rainprechta a bola tu slávnostne privítaná, pričom nechýbala ani hudba a zástavy a na druhý deň potom župný tabulárny sudca na slávnostnom tábore ľudu prečítal tzv. mardové zákony, ktoré panovník Ferdinand V. potvrdil s konečnou platnosťou 11. apríla – pozn. aut.) hudobníkov bolo spolu 18 a každý dostal za oba dni 1 pengőforint.

Zasadnutie mestského zastupiteľstva 27. mája 1848 prejednálo ihneď po správe o výsledkoch volieb 22. mája okolnosti okolo demisie levických mäsiarov-arendátorov jatiek u levického panstva, ktorú podali deň predtým. Mesto schválilo zámer poslať hospodárskemu provizorovi (správcovi) levického panstva dožiadanie, kde ho vyzýva, aby sa s konečnou platnosťou vyjadril, či si bude aj naďalej uplatňovať právo na výsek mäsa v zmysle zákonného článku 6 z roku 1836. V prípade, že nie, mesto v zmysle toho istého zákona bude považovať toto právo za prešlé na seba.

Zaujímavá výdajová položka je preplatenie troch forintov zestskej pokladnice za 600 kusov nepálených tehál uvoľnených na stavbu radnice.²⁸ Otázka demisie levických mäsiarov-arendátorov jatiek u levického panstva nebola vyriešená zo dňa na deň. Svedčí o tom zápisnica zo zasadnutia pléna 15. júna

1848²⁹ obsahujúca hlásenie deputácie mesta vyslanej z pléna 31. mája 1848 k uhorskej vláde (konkrétne k ministrovi vnútra – pozn. aut.). Mesto žiada ministra, aby preniesol právo výseku mäsa zo zemepána naň. Zástupcovia mesta ďalej žiadajú, aby aj miestne poplatky, ktoré sa v Leviciach vyberajú na tradičných týždenných trhoch a ktoré si už dávnejšie nezákonne prisvojil zemepán mu boli vrátené, pretože má malé príjmy a v budúcnosti nebude môcť platiť svoje úradníctvo, ktoré sa v dôsledku nových nariadení vlády početne rozrástlo.

Poplatky panstvu za trhové právo a prenájom spoločných pasienkov zafažovali mestskú pokladnicu. Dokladom toho je aj údaj z 23. júna 1848³⁰, kedy mesto platí panstvu za trhové právo na pol roka a prenájom spoločného pasienku 500 forintov.

Na plenárnom zasadnutí 17. augusta 1848³¹ bola prejednaná z hospodárskej oblasti táto problematika: otázka zdanenia (dežmy) obilia, ktoré si obyvatelia zasiali vo vyklčovaných viniciach a otázka kúpy novej hasičskej striekačky pre mesto za účelom skvalitnenia požiarneho inventára.

Táto otázka bola na pretrase aj 4. septembra 1848³² a boli už určené aj konkrétne okolnosti. Novú hasičskú striekačku mal pre mesto kvalitne vyrobiť za 400 forintov Ján Vittlinger. Okrem toho bolo rozhodnuté vybudovať pre hasičskú striekačku prístrešok pri veľkom kostole. Plénum ďalej zamietlo demisiu troch prenájomcov mestských krčiem a zbilancovalo úrodu obilia v r. 1848 z mestských pozemkov.

Žiadosť krčmárov o vypovedanie prenájomnej zmluvy bola tiež predmetom jednania pléna zo dňa 5. októbra 1848³³. Tentoraz bola po dlhšej diskusii (súhlas 18 z prítomných 23 poslancov) prijatá. Plénum ďalej schválilo prenájom dvoch mestských krčiem a prevod vlastníckeho práva lekárne z dovtedajšieho majiteľa Karola Medveczkyho na jeho syna Alexandra. Podľa lekárskeho svedectva predloženého magistrátu mesta mal Karol podlomené zdravie, preto jeho žiadosti vyhovel, čo sa zapísalo aj do zápisnice (túto zmenu potvrdzujú i údaje štatistickej knihy vydanéj vo Viedni v roku 1859, podľa ktorých bol majiteľom lekárne Alexander Medveczky, ktorý získal diplom na piešťanskej univerzite v roku 1846 a mal vtedy 33 rokov (pozn. aut. conf. tiež Alt E.: Dejiny farmácie okresu Levice 1664-1984). Z účtovno-finančného hľadiska v položkách príjmov za rok 1848 nie je nijaká zmienka o revolučných udalostiach v meste³⁴. (Ich účinok sa odrazil zrejme len na výdavkoch – pozn. aut.) Pri účtovnom bilancovaní roku 1848 sú zaujímavé položky na poistenie budov, hasiace nástroje a prostriedky³⁵. Celková finančná bilancia mesta za rok 1848 bola nasledovná: príjmy 19 374 forintov a 14 grajciarov, výdavky 15 660 forintov a 55 grajciarov, zostatok na rok 1849 bol teda 3713 forintov a 17 grajciarov³⁶.

V dňoch 24. až 26. septembra 1849 sa konal v Leviciach dobytčí a výkladný jarmok³⁷.

(Na výkladnom jarmoku sa predávalo všetko okrem dobytky – poz. aut.). Obežník zo 16. novembra 1849 (nariadenie č. 457)³⁸ uvádza, že na základe sťažnosti fiškála levického panstva mesto nerealizuje právo výčapu v mestských krčmách, ale za príslušný poplatok priamo v domoch jednotlivých obyvateľov. Staré zákony tu zostávajú v platnosti (mesto na to nemá právo – myslí sa tým na menšie regálne benefíciá – pozn. aut.).

Rokovanie mestského zastupiteľstva zo dňa 3. decembra 1849³⁹ prejednálo úpravu dočasného c. k. komisára pre Tekovskú župu Maximiliána Néveryho o zrušení práva voľného výčapu v domoch v Leviciach v čase od Michala do Juraja (t.j. od 29. septembra do 24. apríla – poz. aut.). Na uvedenom rokovaní bolo prítomných 27 členov mestského zastupiteľstva.

Z 31. decembra 1849⁴⁰ je doklad o platbe mesta panstvu 503 forintov a 37 grajciarov ako poplatok za prenájom jarmočného práva a spoločného pasienku na pol roka.

Posledný záznam z hospodárskej problematiky k horeuvedenému obdobiu je z 2. januára 1850⁴¹. Obsahuje zoznam domov a ulíc v Leviciach so stavom ku koncu roku 1849 s uvedením domových čísel a majiteľov domov. V meste bolo v tom čase spolu 701 domov (31 domov v Kaplanskej ulici, ktorá sa v predmetnom zozname uvádza ako posledná má zvláštne číslovanie – pozn. aut.). Ulic bolo celkom 29, námestia dve.

Militárie

Vojenské pramenné materiály vo fonde MML sú zaujímavé a po obsahovej stránke pestré a mnohotvárne. Je to konkrétne problematika Národnej stráže so zreteľom na jej financovanie, výzbroj, výstroj a dopĺňovanie, ďalej zásobovanie vojska, odvody, vojenské hroby (v pokladničnom denníku je pri preplatení sumy hrobárovi za vykopanie jám uvedený aj počet pochovaných vojakov, ovšem vyskytol sa aj prípad, že pri masovom hrobe bol uvedený len počet „šicht“ s konštantnou odmenou za každý 1 forint a 30 grajciarov. V takom prípade vychádzal autor príspevku zo skutočností, že za vykopanie jedného hrobu bola (ako vyplýva zo zápisov v pokladničnom denníku) taxa 45 grajciarov. Celkovú sumu bolo teda potrebné deliť poplatkom za vykopanie jedného hrobu a dostaneme aspoň približný počet pochovaných vojakov. Najviac konkrétnych správ je o hroboch honvédov. O škodách, ktoré vojská v Leviciach v revolučných rokoch 1848/49 spôsobili sa na základe autorovho doterajšieho prieskumu veľa relácií nezachovalo a pokiaľ sa vyskytli, resp. je o nich relácia alebo iný konkrétny doklad, neboli finančne vysoké, čiže v podstate možno dedukovať, že k rabovačkám a lúpežiam (aspoň hromadným) v Leviciach v skúmanom období

nedošlo. Mnoho, prevažne menších finančných čiastok, bolo preplatených jednotlivcom, najmä ženám za opatrovanie chorých vojakov v miestnom lazarete, pranie ich šatstva, prádla a postelnej bielizne (v niektorých prípadoch je uvedené dokonca aj konkrétne meno ženy, ktorej bol príslušný finančný obnos preplatený), ďalej položky za nákup respektíve dodávku potravín pre nemocnicu (tak isto niekedy je uvedené konkrétne za aké potraviny, inokedy nie).

Aspoň v hrubých rysoch o problematike Národnej stráže. Čo vlastne Národná stráž bola a ako vznikla?⁴² Bola založená zákonným článkom XXII. z. r. 1848 na zabezpečenie verejného poriadku a mieru v krajine a na zaistenie bezpečnosti osôb a majetku. Mohli do nej vstúpiť uhorskí štátni príslušníci od 20 do 50 rokov fyzického veku, ktorí neboli v sluhovskom pomere (toto ustanovenie sa však v čase „ohrozenia vlasti“ nedodržovalo) a disponovali určitým minimálnym majetkom (pol usadlosti resp. domček v hodnote aspoň 200 forintov – pozn. aut.). Národná stráž zostávala v horeuvedenom období z dvoch druhov vojska: pešakov a jazdcov. Dôstojníci do hodnosti kapitána boli volení, vyšší boli menovaní. Hodnosti v Národnej stráži boli úplne rovnocenné s hodnosťami v regulárnej armáde. Žold (slúžne) sa pri službe doma nevyplácal, iba pri odvelení (vo forme diét – pozn. aut.). Okrem niektorých mimoriadnych prípadov Národná stráž ani nebola donútená slúžiť mimo svoju domovskú obec. Podliehala vláde respektíve uhorskému ministerstvu. Problematika Národnej stráže bola v revolučných rokoch 1848/49 neraz prejednávala v mestských zastupiteľských orgánoch. Na plenárnom zasadnutí 27. mája 1848⁴³ bola za účelom získania zbraní pre Národnú stráž menovaná trojčlenná komisia. Táto mala zo zbraní, ktoré si objednala Tekovská župa zaobstarat za prijateľnú cenu 300 kusov pušiek.

Na ďalšom plenárnom zasadnutí ktoré sa konalo dňa 31. mája 1848⁴⁴ mešťanosta informoval členov mestského zastupiteľstva, že Národná stráž je už spísaná (teda je vyhotovený jej zoznam s uvedením konkrétnych mien jednotlivcov) a je potrebné zadovažiť pre ňu zbrane. Bola preto vymenovaná 4 členná deputácia na čele s mešťanostom Michalom Farkašom, ktorá mala túto požiadavku tlmočiť u uhorskej vlády (spomínajú sa už nielen pechotné zbrane-asi, pušky-ale tiež jazdecké-asi šable – pozn. aut.). Plénum nariadilo vyzvať celé obyvateľstvo mesta bez ohľadu na vek mužov (ako hláv rodín – pozn. aut.) vrátane Židov, ktoré malo podľa výšky svojho majetku prispieť na nákup týchto zbraní. Z plenárneho zasadnutia 15. júna 1848⁴⁵ bol uhorskému ministrovi vojny odoslaný prípis, v ktorom sa uvádza, že zákon o utvorení Národných stráží bol v Leviciach prijatý s nadšením, ba dokonca starí i mladí občania sa v meste ešte pred jeho zverejnením chopili zbraní, v cvičení s ktorými pokročili už do takej miery, že okrem najťažších všetky ovládajú. Nechýba im teda už nič iné, iba zbrane,

ktoré sú potrebné na obranu vlasti. Mesto preto naliehavo žiada dodať pre pešiakov Národnej stráže 300 nových pušiek s bodákmi, pre jazdcov 22 šabieli a rovnaký počet párov pištolí (každý jazdec mal dve – pozn. aut.). Požiadavka súri, pretože meškanie môže byť v tejto veci nebezpečné, uvádza sa v prípise.

Na ľudovom zhromaždení 28. júna 1848⁴⁶ bolo prečítané nariadenie ministra vojny č. 255, v ktorom sa o. i. uvádza, že vzhľadom na rebélu v Novom Sade je povinnosťou Maďarov bániť všemožne svoje výdobytky. Preto okrem urýchleného ukončenia a doplnenia súpisu Národnej stráže má Tekovská župa čím skôr zorganizovať a vyzbrojiť osoby, ktoré slúžili vo vojsku. Má ich vyzbrojiť vlastnou výzbrojou t. j. poľovníckymi puškami, kosami, šablami, železnými vidlami, čakanmi a pod. Musia byť tiež čo najrýchlejšie vyvíčení, aby ich bolo možné použiť v prípade potreby v južnom Uhorsku. Prítomní boli vyzvaní, aby sa dostavili nasledujúci deň (29. júna – pozn. aut.) o 8. hodine ráno pred mestský dom spolu s tými, ktorí boli zaradení do Národnej stráže, prisahali vernosť ústave a jej obrane. Komisia vymenovaná na zozbieranie darov na „oltár vlasti“ previedla vyúčtovanie. Celkom sa zozbieralo v meste v hotových peniazoch 427 forintov (zo štyroch mestských obvodov sa najviac zozbieralo v prvom 137 forintov a najmenej vo štvrtom – len 6 forintov – pozn. aut.). Židia napríklad venovali na tento účel 27 forintov a 29 grajciarov, divadelná spoločnosť venovala výnos jedného predstavenia, ktorý obnášal rovných 30 forintov a z mestskej pokladnice bolo 18. júna odhlasovaných rovných 100 forintov. V cennostiach je uvedených 9 darcov, z toho napríklad manželka Jána Vaignera darovala zlatú retiazku a pod. Nasledujúci deň 29. júna 1848⁴⁷ zapísal mestský pisár ako sviatočný.

O 8. hodine ráno odslúžil totiž miestny farár (Ladislav Gyürky – pozn. aut.) na miestnom trhovisku slávnostnú omšu a bola vysvätená zástava Národnej stráže. Z obyvateľov mesta potom 435 zložilo prísahu ako jej príslušníci. Po obede sa potom v rovnako slávnostnom ovzduší uskutočnili voľby dvoch kapitánov, dvoch nadporučíkov, štyroch podporučíkov, štyroch strážmajstrov a 24 desiatnikov Národnej stráže, ktorá bola rozdelená do dvoch stotín.

Na ľudovom zhromaždení 18. júla 1848⁴⁸ bol prečítaný úradný prípis podžupana Tekovskej župy, vyzývajúci všetkých vlastencov vstúpiť do radov dobrovoľníkov. Nadšenie však v praxi demonštroval len mestský účtovník a urbársky richtár. Stravovanie dobrovoľníkov prevzali na seba do 24. t. m. teda na šesť kalendárnych dní občania, aby „ušetrili mestskú pokladnicu“ (v origináli nasleduje prehľad obyvateľov, presnejšie súpis tých, ktorí darovali pre dobrovoľníkov víno a chlieb).

Na plenárnej schôdzi 17. augusta 1848⁴⁹ odznel o. i. návrh, aby si mesto, vzalo pôžičku na nákup zbraní pre Národnú stráž. Kúpené zbrane sa mali prideliť takým dobrovoľníkom, ktorí ich hodnotu v určitom

stanovenom čase zaplatia a pôžička tak bude môcť byť zlikvidovaná (v citovanom prameni sa neuvádza, či bol tento návrh prijatý – pozn. aut.).

Plenárna schôdza 18. augusta 1848⁵⁰ sa zaoberala výlučne odvodom dobrovoľníkom pre Národnú stráž. Bolo prečítané nariadenie župného výboru zo 17. augusta o odvode dobrovoľníkov pre Národnú stráž losovaním. Po dobu desať týždňov do odchodu sa mali cvičiť v zbrani. Odvody sa konali na základe nariadenia uhorského ministerstva vojny z 23. a 25. júla a 2. augusta. Mesto bolo zároveň vyzvané, aby zoznamy jeho Národnej stráže boli kvôli losovaniu predostreté na zasadnutí župného výboru (konalo sa 23. augusta – pozn. aut.). Bola tiež prerokovaná sťažnosť na Národnú stráž, že odvtedy, ako jej príslušníci vykonávajú v meste úlohu nočných poriadkových hliadok sa v niektorých desiatkach jej príslušníci ukazujú buď zriedka, alebo vôbec nie a neplnia tak v tomto smere úlohy. Skvalitnenie nočných stráží vo všetkých desiatkach mesta sa preto uložilo ako povinnosť desiatkárom v spolupráci s velením Národnej stráže. Do povinností a kompetencie dôstojníkov Národnej stráže patrila v našom regióne aj úloha eskortovať zbehov na veliteľstvo posádky v Leviciach. Svedčí o tom obežník hlavného slúžneho vydaný v Želiezovciach 29. júna 1849⁵¹ o prísnom pátraní po vojenských zbehoch, ktorí majú byť po dolapení odovzdaní najbližšiemu dôstojníkovi Národnej stráže a tento ich potom musí čo najskôr dopraviť na veliteľstvo posádky v Leviciach. Pripojený je zoznam dezertérov obsahujúci 26 osôb. U štyroch sa vykazuje domovská príslušnosť do Levíc (Liphay, Rác, Spišák a Zorek – pozn. aut.).

Župný výbor, ktorý zasadal v Leviciach 21. júla 1849⁵² berie o. i. vedomie, že veliteľ Národnej stráže major Alexander Jeszenski urobil v Leviciach a vôbec v celej župe opatrenia na zabezpečenie stráží. Stráže boli umiestnené vo dne i v noci všade tam, kde bola možnosť príchodu ruského vojska (z 1. júla 1849 je už v pokladničnom denníku doklad o výdaji za stravovanie 4 členného ruského predvoja – pozn. aut.). Priblíženie sa nepriateľa malo byť avizované ohňami a na signál poplašného zvonenia sa potom malo vo všetkých obciach zhromaždiť obyvateľstvo a hromadne odísť na vopred určené miesto podľa jednotlivých okresov.

Zaujímavé sú relácie o delostrelectve Národnej stráže. Z r. 1848 v tejto súvislosti pochádzajú doklady preplatenia prác (deň a mesiac neudaný – pozn. aut.) dvoch kováčskych a dvoch kolárskych majstrov⁵³. Jedná sa konkrétne o vyúčtovanie kováčskeho majstra za práce pri oprave kanónov v sume 197 forintov a 40 grajciarov a kolárskeho majstra za tie isté práce v sume 190 forintov a 10 grajciarov, ďalšieho kolárskeho majstra v sume presne 205 forintov a posledný účet je od kováčskeho majstra na obnos 89 forintov a 5 grajciarov.

Plenárne zasadnutie mestského zastupiteľstva 5. októbra 1848⁵⁴ prejednáva náklady na riadne vy-

strojenie štyroch diel poslaných do Levíc z Budapešti. Údaj z 9. novembra 1848 predstavuje plat miestneho delostrelectva (Národná stráž plus regulárna honvédska armáda – pozn. aut.) za bežný mesiac (november), ktorý nariadil preplatiť výbor na obranu vlasti v sume 337 forintov a 30 grajciarov. Sumárny výdaj v Leviciach za zriadenie Národnej stráže a odvody nováčikov obnášal v r. 1848 3595 forintov a 59 grajciarov⁵⁵. Zachovalo sa viac prípadov preplatenia prác kováčom za prekutie kôš na zbrane (zrejme na šable resp. bodáky – pozn. aut.). Napríklad 12. novembra 1848 kováčovi Blaiovi za prekutie 30 kôš v sume presne 12 forintov, ďalej 1. decembra kováčovi Michalidesovi za prekutie 50 kôš 22 forintov a 30 grajciarov a ten istý obnos za prekutie toho istého počtu kôš o dva dni neskôr, teda 3. decembra kováčovi Jánovi Horváthovi⁵⁶.

O doplňovaní regulárnej (honvédskej) armády formou odvodov je v použitom pramennom materiáli viac zmienok. Menoslov honvédov odvedených v Leviciach 4. októbra 1848⁵⁷ obsahuje zoznam 32 mužov (31 uhorskej štátnej príslušnosti a jeden Moravák – pozn. aut.). Priamo z Levíc je sedem, ďalších z obcí terajšieho levického okresu, 14 z ostatného územia terajšieho Slovenska a jeden ako už bolo spomenuté z Moravy (od Přerova – pozn. aut.). Slobodných bolo 29, ženatí traja. Levičania sú uvedení pod poradovými číslami 26-32 vrátane teda v závere súpisu. Vekové zloženie od 18 do 30 rokov, zamestnanie je uvedené v 14 prípadoch (4 obuvníci, 4 čižmári – zrejme kvalifikovanejšia forma predmetného remesla – pozn. aut., 2 tesári, 1 roľník, 1 drotár zo Zákopčia v Trenčianskej župe a 1 zámočník). Vek Levičanov sa pohybuje v rozpätí 18 až 24 rokov.

Menoslov zo 14. októbra 1848⁵⁸ obsahuje súpis 55 mužov z toho 53 je uhorskej štátnej príslušnosti a zvyšujúci dvaja sú Poliaci. Priamo z Levíc je 30, z územia terajšieho levického okresu sedem a z ostatného územia Uhorska 16. Pre úplnosť je potrebné v tejto súvislosti poznamenať, že celkový počet mužov resp. odvedencov z ostatného územia terajšieho Slovenska (mimo terajší levický okres – pozn. aut.) sa nedá spoľahlivo zistiť, pretože v predmetnej tabuľke chýba kolónka „župa“ a názvy obcí sú často značne skomolené. Vekové zloženie od 16 do 36 rokov. Levičania sú na súpise tentoraz na začiatku (por. č. 1-30 vrátane, raritou je advokát Leopold Rácz práve z nášho mesta na súpise pod číslom 3. Zamestnanie je uvedené v 36 prípadoch) najviac bolo študentov (13 – pozn. aut.).

Menoslov nováčikov z mája 1849⁵⁹ (nie je presne datovaný na deň – pozn. aut.) obsahuje súpis 31 osôb, z toho 29 uhorských štátnych príslušníkov a dvaja cudzinci (1 Čech a 1 Talian – pozn. aut.). Prakticky celá polovica plných 15 sú Levičania a z terajšieho levického okresu sú ďalší dvaja (jeden z Demandíc a jeden zo Šaroviec – pozn. aut.).

Celková suma na odvody honvédov a vojenskú nemocnicu v Leviciach obnášala za rok 1849 5081

forintov a 43 grajciarov⁶⁰ (suma je udaná globálne – pozn. aut.).

Pozornosť z militantnej problematiky si rozhodne zaslúži zásobovanie vojska. Zreteľne tu vystupujú do popredia dve zložky: honvédi a ruské vojská. Vo viacerých prípadoch nie je uvedené konkrétne, ktorému vojsku (z národnostného hľadiska) boli tie-ktoré viktualie dodané (jedná sa napríklad konkrétne o 21. február 1849 pozn. aut.). O honvédoch sú nepravidelné záznamy od 21. februára do 31. decembra 1849. Už spomenutého 21. februára⁶¹ boli za 64 dávok chleba kúpeného pre zajatcov z mestskej pokladnice preplatené 4 forinty a 30 grajciarov, 17. apríl⁶² kedy za 6 okovov vína (okov cca 56 litrov pozn. aut.) kúpeného pre 17. honvédske prapory, ktorý prechádzal cez Levice bolo preplatených 84 forintov (okov stál 14 forintov – pozn. aut.), 25. apríl⁶³ kedy honvédi resp. maďarská armáda obdržali „od viacerých“ 541 bratislavských meríc ovsu (cena neuvedená, 1 bratislavská merica bola 62 litrov – pozn. aut.) a 278 a 70/100 centov starého sena v úhrnnej hodnote 2556 forintov, 12. mája⁶⁴ 11 forintov a 24 grajciarov za 38 dávok chleba mužom, ktorí vstúpili do armády pri verbovačke, 28. máj⁶⁵ veľká dávka viktualií pre maďarský tábor. Jednalo sa konkrétne o 3668 a 1/2 dávky ovsu, 2787 dávok sena a 1220 dávok chleba. V sypaninách to predstavovalo 40 2/3 brat. merice raži, 458 6/9 teže miery ovsu a 278 70/100 centov starého sena (to isté množstvo bolo dodané aj 25. apríla – conf. pozn. aut.). Vo finančnom vyčíslení táto dodávka predstavovala hodnotu 5028 forintov a 50 grajciarov. Menšia položka je z 31. decembra 1849⁶⁶, kedy bolo krčmárovi Székesvárymu preplatených presne 25 forintov za honvédov ubytovaných v hostinci „U červeného vola“. O zásobovaní cisárskych vojsk bola v predmetnom pramennom materiáli k dispozícii len jedna zmienka konkrétne z 30. októbra 1849⁶⁷, kedy im bolo vydaných 36 bratislavských meríc raži a 878 6/8 tej istej mernej jednotky ovsu. Finančná hodnota týchto viktualií vyjadrená nie je.

O ruskom vojsku v Leviciach sú relácie od 19. júla do 30. novembra 1849. Dňa 19. júla⁶⁸ je evidovaný už spomenutý výdaj za stravovanie 4 členného ruského predvoja vo výške 4 forinty a 30 grajciarov, 5. septembra⁶⁹ občan Szilaveczy zaplatil za kože dvoch býkov vysekaných pre ruskú armádu presne 60 forintov a zo 14. septembra⁷⁰ je správa o vysekaní ďalších dvoch býkov pre ruskú nemocnicu (jednalo sa o mestský dobytok – pozn. aut.). V tomto prípade finančné vyjadrenie chýba. Veľká položka v súvislosti so zásobovaním ruského vojska sa viaže k 20. novembru 1849⁷¹, kedy mu bolo dodané 1506 2/4 brat. merice ovsu a 926 centov sena. Zaplatené bolo za to 7171 forintov a 47 grajciarov. Posledná presne datovaná zmienka o zásobovaní ruského vojska z použitého pramenného materiálu je datovaná 30. novembrom 1849⁷², kedy bolo preň zakúpené znova „od viacerých“ 1506 3/4 brat. merice ovsu a 926 centov sena,

teda prakticky to isté, čo pred desiatimi dňami (20 novembra) len ovsa je o 1/4 bratislavskej merice viac a celková nákupná cena je vyššia o 40 forintov a 1 grajciar (za 1/4 bratislavskej merice je to neprimerane veľa, môže to však znamenať, že cena viktualií sa s príchodom zimy mierne zvyšovala – pozn. aut.). V tomto prípade bola úhrnná hodnota viktualií 7157 forintov a 48 grajciarov. Jeden údaj v účtoch mestského hospodára za rok 1849 týkajúci sa zásobovania ruského vojska je nedatovaný⁷³. Jedná sa konkrétne o dodávku starého sena v množstve 1204 70/100/sena/centa. Chýba aj finančné vyjadrenie hodnoty týchto viktualií.

V agende mestského magistrátu sa zachovali aj konkrétne údaje o vojenských hroboch. Honvédov bolo pochovaných v čase od 7. februára do 23. októbra v Leviciach dokázateľne 197⁷⁴. Tento údaj však asi nie je celkom presný, pretože v prípade jedného masového hrobu si autor príspevku ako vysvitne v ďalšom (pomohol odhadným prepočtom. Cholerová epidémia kulminovala v Leviciach zrejme v druhej polovici apríla a prvej dekáde mája 1849, pretože z 22. apríla a 6. mája sú k dispozícii doklady o preplatení prác miestnym hrobárom za dva masové hroby. V prvom prípade z 22. apríla nie je síce uvedený počet pochovaných osôb, je však uvedená celková suma za vykopanie hromadného hrobu vo výške 47 forintov a 15 grajciarov a nakoľko sme mali k dispozícii informáciu, že za vykopanie hrobu jedného vojaka sa platilo 45 grajciarov⁷⁵ (forint ich mal v tom čase 60 – pozn. aut.) odvodili sme jednoduchým matematickým delením celkovej sumy poplatkom za vykopanie jedného hrobu, že sa jedná cca o 105 osôb. Je tiež možné, že ich bolo viac, pretože pri masovom hrobe vychádzala asi na osobu o niečo nižšia taxa ako pri individuálnom pochovávaní. V druhom spoločnom hrobe ku ktorému sa viaže údaj zo 6. mája (je to deň preplatenia práce, samotný pohreb mohol byť skôr, ale tiež neskôr, ak sa hrobári žiadali vyplatiť vopred, čo tiež nie je vylúčené – pozn. aut.) je pochovaných 45 osôb⁷⁶. Znamená to teda, že v rozpätí púhych dvoch kalendárnych týždňov konkrétne od 22. apríla do 6. mája 1849 zomrelo respektíve bolo v Leviciach pochovaných cca 150 honvédov, čo samo osebe dokazuje presvedčivo značné pustošenie cholerovej epidémie, nielen medzi civilným obyvateľstvom, ale tiež medzi vojskom.

V agende mestskej pokladnice sa zachovali ďalšie tri údaje o hrobch honvédov⁷⁷. Jedná sa celkom o 19 osôb (sú započítané v sumárnom údaji – conf. pozn. č. 74).

O hrobch ruských vojakov sú tri informácie v rozpätí medzi 7. septembrom a 7. októbrom (teda presne mesačný interval – pozn. aut.). Jedná sa celkovo o 17 osôb. V niektorých zmienkach o vojenských hrobch nie je konkrétne uvedené o vojakoch akej národnosti resp. štátnej príslušnosti sa vlastne jedná. O pochovávaní resp. hrobch cisárskych vojakov

sme v horeuvedenom období nemali k dispozícii z citovaných prameňov nijakú faktickú zmienku.

Dalo by sa očakávať, že pri dlhodobejšej koncentrácii väčšieho počtu vojska v Leviciach, budú v úradnej agende mesta pomerne časté zmienky o škodách spôsobených vojskom. Nie je však tomu tak. Našli sme ich len v štyroch prípadoch⁸⁰. Sú malé, rovnako ako ich finančné vyčíslenie. Svedčí to o skutočnosti, že organizácia, disciplína, ubytovanie a zásobovanie vojska bolo zrejme na relatívne dobrej úrovni, takže v praxi neboli podmienky pre vznik samovoľných výtržností a rôznych excesov.

Napriek tomu, že predmetný príspevok zverejňuje prevažnú väčšinu zatiaľ nepublikovaných faktov a lokálnych historických súvislostí, nerobí si v žiadnom prípade nárok na komplexné (ba ani len čiastočné) zhodnotenie zložitej často rozporuplnej problematiky revolučných rokov 1848/49, ktoré v našich dejinách právom označujeme ako roky významného historického prelomu) v Leviciach. Ako už bolo konštatované v úvode a vyplynulo z celkovej štruktúry, jedná sa o príspevok materiálový, v ktorom veľa faktov a historických súvislostí nie je dostatočne dokumentovaných a rozanalyzovaných. Autor si vytýčil za cieľ aspoň v náznakoch poukázať na to, koľko je zatiaľ nepoznaného a teda aj historicky a publikačne nevyužitého archívneho a vôbec informačného materiálu pre oblasť regionálneho výskumu. Veď len ku komplexnejšiemu pohľadu na revolučné roky 1848 (49 v Leviciach je ešte dokázateľne nevyužitá značné množstvo historicky cenného a faktograficky bohatého materiálu napríklad v rámci levických cechov) najmä obuvníckeho-vid' poznámku č. 4, ktorá obsahuje reláciu o dodávke 12 000 párov bagančí pre honvédov levickými obuvníkmi, viaceré v predmetnom príspevku spomenuté (často len náznakovo) relácie o preplatení konkrétnych finančných čiastok levickým kováčom a kolárom za práce pri opravách či dokonca stavbe diel a mnohé ďalšie zatiaľ ešte nepublikované cenné informácie k predmetnej problematike, ktorých sa ešte stále dosť nachádza aj v predmetnom príspevku najviac citovanom fonde Magistrátu mesta Levíc. Sú to napríklad knihy mýta, ktorých je zachovaných z rokov 1819-1865 23 kusov, ďalej inventáre mesta, ktoré sa zachovali z rokov 1840-1867, tematická skupina Súpis daňovníkov, ktorá za obdobie 1803-1848 zahrňuje 23 kníh atď.

Záverom len toľko, že historicko-publikačné využitie všetkého dostupného resp. zachovaného archívneho materiálu a prameňov všetkých stupňov informačnej hodnoty je nástojčivá úloha už pre najbližšiu budúcnosť, pretože bez dlhodobého systematického a samozrejme erudovaného výskumu pôvodnej pramennej bázy, ktorá ako sme naznačili je dosť bohatá a vo svojej určujúcej väčšine sa nachádza v trvalej úschove a odbornom obhospodarovaní archívov rôz-

nych stupňov a významu, zostane spracovanie našich regionálnych dejín in extenso, ale samozrejme tiež ich významnejších čiastkových problematik na úrovni

brožúrkových kompilačných prác pochybnej kvality, v ktorých zjavne prevláda lacná popularizujúca zložka nad exaktnou.

Poznámky:

- 1 Kniha obežníkov magistrátu mesta Levice 1703-1922, ďalej KO MML 1848-1851 s. 52, inv. č. 79. Ku dňu 14. 2. 1850 vykazoval vtedajší Levický okres 27 190 obyvateľov, z toho 20 029 Maďarov, 5558 Slovákov a 1603 obyvateľov žijúcich v obciach, kde bol zmiešaný slovensko-maďarský živel
- 2 Slovenské povstanie 1848/49, zatiaľ 13 zväzkov, vychádza s prestávkami od r. 1937
- 3 Magyarországi vármegye és városai (Barsvármegye), Budapest 1903 s. 416-418
- 4 Vlastivedný zpravodaj Levického okresu č. 4/1968 s. 20
- 5 Pramene boli z uvedeného fondu vytipované autorovou selekciou
- 6 Porovnaj pozn. č. 3
- 7 KOMML 1848-1851 s. 52
- 8 Tamže s. 24, položka č. 29
- 9 Zápisničná kniha magistrátu mesta Levice 1846-1850, ďalej ZK MML inv. č. 9, list č. 17 reverz
- 10 Tamže list č. 18 averz
- 11 Tamže list č. 20 reverz a list č. 21 averz-zač.
- 12 Tamže list č. 21 averz-dokonč. a reverz-zač.
- 13 Tamže list č. 21 reverz-dokonč., č. 22 averz aj reverz a č. 23 averz-zač.
- 14 Tamže list č. 23 averz-dokonč. a reverz-zač.
- 15 Tamže list č. 24 averz a zač. reverz
- 16 Pokladničný denník magistrátu mesta Levice 1846-1850, ďalej PD MML s. 25, inv. č. 761
- 17 ZK MML 1846-1850, list č. 27 reverz
- 18 Tamže list č. 29 averz
- 19 KO MML 1848-1851 s. 31
- 20 ZK MML 1846-1850, list č. 34 averz
- 21 Tamže list č. 35 reverz
- 22 Tamže list č. 35 averz (zápis je datovaný 14. októbra a nasleduje za zápisom z 2. novembra, zápisy sa teda zrejme písali dodatočne)
- 23 Tamže list č. 35 averz
- 24 Tamže list č. 38 averz-zač.
- 25 Tamže list č. 38 averz-dokonč. a reverz-zač.
- 26 Tamže list č. 18 reverz
- 27 Tamže list č. 23 reverz
- 28 PD MML 1846-1850 s. 24
- 29 ZK MML 1846-1850 list č. 24 averz a 25 reverz
- 30 PD MML 1846-1850 s. 25 položka č. 99
- 31 ZK MML 1846-1850 list č. 27 reverz
- 32 Tamže list č. 28 reverz a 29 averz
- 33 Tamže list č. 30 averz
- 34 PD MML 1846-1850 s. 1-14
- 35 Tamže s. 22
- 36 Tamže s. 26
- 37 ZK MML 1846-1850 list č. 34 reverz
- 38 KO MML 1848-1851 s. 41
- 39 ZK MML 1848-1850 list č. 37 averz
- 40 PD MML 1846-1850 s. 26 položka č. 151
- 41 ZK MML 1846-1850 listy č. 39 reverz až 44 averz
- 42 A pallas nagy lexikona zv. 13 s. 97
- 43 ZK MML 1846-1850 list č. 23 reverz
- 44 Tamže list č. 24 averz
- 45 Tamže list č. 25 averz
- 46 Tamže list č. 26 reverz až 27 averz-zač.
- 47 Tamže list č. 27 averz-dokonč.
- 48 Tamže list č. 27 reverz
- 49 Tamže list č. 28 averz-zač.
- 50 Tamže list č. 28 averz-dokonč. a tamže reverz-zač.
- 51 KO MML 1848-1851 s. 32
- 52 Tamže s. 34
- 53 MML spisy adm. roč. 1848, inv. č. 443, krab. č. 41 a n.
- 54 ZK MML 1846-1850 s. 29 reverz a PD MML 1846-1850 s. 22 položka č. 36 a tamže s. 24 položky č. 43 a 46
- 55 PD MML s. 26 (sumárne položky nie sú číslované)
- 56 Tamže s. 24 položky č. 47, 49 a 50
- 57 ZK MML 1846-1850 listy č. 30 averz až 31 averz-zač.
- 58 Tamže listy č. 31 averz až 32 reverz
- 59 ZK MML 1846-1850, list č. 33 averz a reverz
- 60 PD MML 1846-1850 s. 26 (sumárny údaj bez čísla položky)
- 61 Tamže s. 23 položka č. 10
- 62 Tamže s. 24 položka č. 25
- 63 PD MML 1846-1850 s. 20 položka č. 22
- 64 Tamže s. 24 položka č. 33
- 65 Tamže s. 12 položka č. 1 (príjmy)
- 66 Tamže s. 26 položka č. 152
- 67 Tamže s. 28 položka č. 7
- 68 Tamže s. 24 položka č. 56
- 69 Tamže s. 12 položka č. 1 (príjmy)
- 70 Tamže s. 28
- 71 Tamže s. 12 položka č. 2 (príjmy)
- 72 Tamže s. 20 položka č. 21 (výdavky)
- 73 Tamže s. 28 položka č. 11 (výdavky)
- 74 Tamže s. 23-25
- 75 Tamže s. 25 položka č. 89
- 76 Tamže s. 24 položka č. 32
- 77 Mestská pokladnica, mesačné vyúčtovania za rok 1849, ďalej MP MML (sú neúplné, chýbajú mesiace február a december vcelku a ďalej 16. a 20. máj a 10. jún)
- 78 PD MML 1846-1850 s. 24 položka 62. ďalej s. 25 položka č. 66 a tamže položka č. 80
- 79 Napríklad tamže s. 24 položka č. 52. Nakoľko tento údaj je z 24. júna 1849 a prvý ruský vojenský predvoj prišiel do Levíc dokázateľne až 19. júla, môže sa jednať len o honvédov alebo cisárskych
- 80 Tamže s. 24 položka č. 44 a 51 a MP MML 26. máj a 31. október (strany a položky sú nečíslované)

PUKANSKÉ ZDRAVOTNÍCTVO V MINULOSTI

ZUZANA HRÚZOVÁ

Tak ako iné mestá, mával aj Pukanec, kedysi slobodné kráľovské banské mesto, svojich mestských lekárov. Potreboval ich, veď v časoch primitívneho banského kutania, ktorého svedectvom sú početné pingy (jamy po povrchovom dolovaní) v miestnych lesoch, iste sa vyskytovali úrazy, závaly, teda potrebná bola pomoc fyzikusa alebo aspoň felčiara. Baníctvo tu bolo rozšírené a ja keď v minulom storočí už postupne zanikalo, r. 1847 bolo baníkov ešte 216, ako to vysvitá zo správy notára Krastinaya, ktorú posielal pre Veľký geografický slovník.¹

Fyzikus liečil nielen baníkov. I vtedy ľudia choreli na vysoký tlak, veď prečo by si ináč boli dávali sekať žilou alebo prikladať pijavice? Aj epidémie kedysi zúrili častejšie. Najmä v časoch vojenských ťažení prenášalo vojsko mor, cholera, úplavicu. Veľkou metlou bývali aj suchoty — tuberkulóza, v tom čase nevyliciteľná choroba. Húfne na ňu hynuli najmä mladí ľudia. V pukanských smrtných matrikách z konca minulého, ale i začiatku nášho storočia na stranách s 15 zápismi sa aj pri polovici uvádza príčina smrti: tuberkulóza. Prečo jej bolo toľko? Nevedomosť, zlé hygienické pomery, podvýživa.

Mestských fyzikusov platilo mesto. Patrili medzi mestskú honoráciu. Ich platy boli v rôznych obdobiach rôzne. Záviseli od blahovôle mestského predstavenstva. V porovnaní s inými mestskými hodnostármi bývali často dosť chatrné. To si potom vynahrádzali zvýšenými taxami pri návšteve chorých, pokiaľ aj výška taxy nebola určená predstavenstvom.

Okrem mestských lekárov liečili v Pukanci aj prievážni a neraz aj ľudoví lekári.

Zo starších čias je o mestských lekároch v archíve len málo záznamov. Často sú to iba mená. Podobne i v matrikách. Z 2. polovice 18. storočia sa zachovali tieto mená felčiarov a fyzikusov: Tomáš Trenč (1753), Matej Fleischer (1775), Andrej Fodor (1790). Felčiar Garaja, podľa ktorého mena vznikol chotárny názov lúky Garajka, zachytil vo svojich výpiskoch nebohý Ján Králik. Roku 1795 sa uvádzajú v archíve platy mestských zamestnancov. Nemenovaný felčiar mal ročný plat 100 zlatých, rím.-kat. farár 300 zl., notár a richtár po 200 zl., ostatní zamestnanci postupne po menej.

Viac správ o lekároch pôsobiacich v Pukanci poskytujú archívne pramene z minulého storočia. V roku 1822-23 bol v Pukanci hlavným mestským lekárom dr. Pavol Bugát (1793-1865), rodák z Gyön-

gyösa.² Odtiaľto prešiel v tej istej funkcii do Banskej Štiavnice. V roku 1830 sa stal riadnym členom Maďarskej akadémie vied. Potom dlhé roky pôsobil na peštianskej lekárskej fakulte aj v roli rektora. Dr. Bugát je tvorcom maďarskej lekárskej terminológie a autorom väčšieho počtu lekárskejších kníh.

Roku 1828 bol pukanským lekárom dr. Jozef Horvát (1794-1849), ktorého meno sa spomína v súvislosti s hlásením o počte zomrelých obyvateľov. Roku 1829 sa stal hlavným lekárom Hontianskej stolice. Od roku 1830 bol členom Maďarskej akadémie vied.^{2a}

Roku 1832 pôsobil tu ako lekár dr. František Käst. Zachoval sa naňho viacero sťažností, napr.: nepozná reč ľudu, zdiera chudobu, ľudí neslušne taxuje. Volená obec žiadala komorský úrad, aby ho odvolali, lebo ak tu ostane dlhšie, chudoba pohynie.

Roku 1836 sa spomína Karol Máčaj, 1835-39 Joan Mehoffer.³

Od svojho návratu zo štúdií na univerzite – 16. júna 1838 – prevádzal v Pukanci súkromnú prax pukanský rodák, azda prvý lekár Pukančan, Ján Hegyi de Hegy.⁴ Keď sa v Pukanci uprázdnila lekárska stanica, obrátil sa Hegyi 23. 4. 1839 „... se sinowskú pokoru k Sláwnemu Magistratu, a mnohochtěneg wiwoleneg Obci, za obsahnutí toho úradu se utíkať ...“⁵ Ale magistrát, nevedno prečo, Hegyiho vtedy nezvolil.

Okolo roku 1840 bol tu mestským fyzikusom Juraj Škultéty z Kremnice. Keď sa tohože roku zaplnil cintorín za Madáčkou, mienila ho mestská vrchnosť rozšíriť smerom k mestu, k madáčkovskému domu. Predvídavý Škultéty proti tomu protestoval dôvodiac, že sa mesto časom bude rozširovať a na týchto sa budú stavať nové domy. A – čo azda najviac zavážilo: na madáčskych lúkach má pramene Špitáľka.⁶ Pri kopaní hrobov by sa mohli pramene porušiť, znečistiť a ľudia by si vodu zošklivil. Škultéty zomrel v Pukanci r. 1847.⁷

Koncom 40. rokov sa spomína lekár Dr. Karol Máltáš. Za revolúcie r. 1848-49 bol na strane Košútovej. V pukanskej domobrane, zorganizovanej Pavlom Všudyslavom Ollíkom, štúrovcom, v tom čase pukanským richtárom, figuroval Máltáš v hodnosti podporučíka I. stotiny.⁸ Keď cisárske vojská vytlačili košútovcov z okolia banských miest, Dr. Máltáš svojvoľne opustil mesto, odišiel s nimi. Z Balážskych Ďarmôt potom viackrát písal magistrátu do Pukanca, že sa vráti, aj termíny návratu uvádzal, ale nedodrжал ani jeden.

To bola príležitosť pre J. Hegyiho. Využil Máltášovu neprítomnosť v meste a 27. 7. 1949 opäť podal „Sláwnej Congregacii“ žiadosť o „Staciu Lekársku“⁹. Kým v prvej žiadosti sa podpísal ako „Kunstu hojení a Babství Magister“, v druhej je podpis „Slawnej stolici Hontjanskej Honorarni Chirurg“. Táto žiadosť konečne doviedla J. Hegyiho k cieľu. Notár Štefan Krastinay píše potom komorskému úradu v mene publika, aby Dr. Máltáša odstránil z úradu mestského lekára, pretože „Duweru stratil“ a J. Hegyi, „kterí obecnú Duveru získal, w urade tomto utwrdení bol“. List je datovaný 17. 8. 1849.¹⁰ Zaujímavá je príloha k tomuto listu, zrejme štylizovaná samým Hegyim. Má nadpis: „Pričini pre ktoré Doctor Maltás Pukan-sku Statiu Doctorsku obdržet nemůže.“¹¹ Zdá sa, že je to iba výťah z obširného prípisu „Slawnej Congregacii“.¹² Hovorí sa v ňom, ako Karol Máltáš, bývalý mestský lekár v januári 1949 „ňge porgadnim spôsobom Statiu swogu zaňechal... w ten čas, keď w meste tomto veľkí počet chorich bow... swoge powinnosti Ňedbanliwe – ba čo wgac – nekterge aňi ňekonaw... Protocolla o zasstepeni Krawgenki – Sipanic – tak ag o wisicirowaní mrtwich tgel,... ňewgedow... aspon 1/3 Času so swogim ustawičnim do Pestti, Ssfgawnici, Lewic, Batowgec, Woźnici etc. túlaním po kratochwílach zmrhaw — a tak ňeslussne a ňeswedomitě plat brow... – bez pomoci lekaskeg len ten ňebow, kdo ňeochorew, a tak ag zomrgét – a keď zomrew ag w hrobe ožif mohow... w kartuwaní... dost dlžobi narobiw...“. Keď teda dva štvrtročné termíny sľúbeného návratu Máltáša prešli, „...Slawna Congregatia widiac že sa w ňom ubezpečif 11. može – do ohledu bergice ag moge usilowání gak wčas choleri tohoto leta pomigiceg – tak ag ňiňi pri epidemii panugicich žlčnich Zimnic – mnc porgadnim sposobom... za rgadneho lekára mesta tohoto wimenowati ráčila...“

V týchto revolučných rokoch vojsko dovlieklo do okolia Pukanca (na Piarg – dnes Štiavnické Bane-, Vindšachtu, Štefultov) cholera. Pohotový J. Hegyi preložil a dal vytlačiť leták „Ako predchádzať cholere!“¹³ Má päť stručných bodov: 1. Čistota vo všetkom. – 2. Primeraný pokrm a nápoj. – 3. Času primeraný odev. – 4. Varovať sa starostí a žiaľu. – 5. Veselého ducha. – Cholera sa vtedy do Pukanca nedostala. Ťažko povedať, či to bola zásluha Hegyiho alebo mali vplyv aj iné okolnosti, aké spomína pukanský učiteľ Štefan Lukáček v jednom svojom novinovom príspevku: „...cholera obišla mesto Pukanec, lebo je tu dobrý vzduch, ľudia tu pijú zdravý sirkovatú vodu. Možno i hojně pestovanie cesnaku a cibule nás robí cholere neprístupnými.“¹⁴

Dokedy pôsobil Hegyi v Pukanci, nevieme. Po čase ho zvolili za okresného lekára na Bzovík. Tam zomrel r. 1865. Rodnému mestu poručil 73 lekárske kníh a časopisov a 26 lekárske nástrojov v hodnote 120 zlatých s pripomienkou, aby boli náležite využité.¹⁵

V susedných Bohuniciach (teraz časť Pukanca) žil prírodný lekár, ev. farár Ján Molitoris. Mal nemalé

úspechy v liečení. Okoliti lekári ho obžalovali, že sa im pletie do remesla. Pre toto i pre podozrenie z panslavizmu bol uväznený, ale neskoršie prepustený celkom oslobodený zásluhou pukanského meštana Daniela Kovalovského. „Ľudia sa k nemu utiekajú v rôznych nemociah a on aj tomu najchudobnejšiemu vďačne a ochotne pomáha... A navštevujú ho aj z iných obcí aj z ďalšieho okolia, ba aj Maďari až od Komárna.“¹⁶

Slovenské noviny (viedenské) spomínajú aj iný príklad ľudového lekárstva. Autor príspevku píše, že nedávno zomrel v Pukanci „...muž trpící venkovský lid velice zasloužilý – prostonárodní ráhojič Martin Plačko“.¹⁷ Vyhľadávali ho chorí zo širokého okolia, lebo mal mimoriadnu schopnosť a obratnosť naprávať vyklbené a zlomené údy. Toto umenie sa tradovalo v plačkovskej rodine asi 100 rokov. Prechádzalo z otca na syna. – Volali, vraj, raz Plačku aj do Ban. Štiavnice, kde sa manželke jedného z lekárov vyklbili sánky, s ktorými si tamojší lekári nevedeli poradiť. Keď prišiel Plačko, v miestnosti pri pacientke bolo viac lekárov. Plačko sa poobzeral a prikázal: „Páni doktorikovia, z chyži von!“ Keď odišli, vložil postihutej do úst jabĺčko, jemne klepol na bradu a – sánky boli na mieste.¹⁸

Od r. 1862 do r. 1879 sa v archívnych spisoch uvádza meno mestského lekára Leopolda Habrovského.

S Habrovským pravdepodobne neboli v Pukanci spokojní, lebo po jeho smrti (r. 1879) sa mestský zastupiteľský zbor rozhodol nevoliť v budúcnosti felčiarov, ale diplomovaných lekárov. Tak bol tohože roku zvolený Dr. Peter Holéczy z Mikuláša s ročným platom 600 zl. Za prehliadku chorých mal určenú taxu 20 grajciarov. Chudobných mal prehliadať zdarma. O jeho tunajšom pobyte a činnosti niet viac zmienok. Len v evanjelickej matrike je zaznačené narodenie jeho dvoch dcér (Anna Sylvia 1882, Laura Ilona 1883) a syna (Valér 1885). Jeho manželkou bola Želmíra Makovická. Z Pukanca sa údajne odsťahoval na Novú Baňu.

V rokoch 1886-1891 sa objavuje, hlavne v ev. cirkevných časopisoch, meno Dr. Jánoš Záhon. Bol to zúrivy maďarizátor. 14. 3. 1886 podávajú pukanskí „vlastenci“ žiadosť s 10 podpismi – medzi podpísanými je aj Jánoš Záhon – o zavedenie maďarských bohoslužieb v ev. kostole. Nebolo vyhnutia, stalo sa, ale bohoslužby sa zmenili na frašku.¹⁹ R. 1891 sa v Pukanci rozšíril záškrt. Na návrh Dr. Záhona boli pukanské školy zatvorené „ako semeníšte chorôb“.

7. 1. 1892 sa mala konať v Pukanci voľba doktora. Súbeh bol vypísaný v 1. čísle Slovenských novín. Hlásif sa bolo treba do 6. 1. na slúžnovskom úrade v Bátovciach. V súbehu sa uvádzal ročný plat 600 zl. a 24 m³ dreva, dovezeného do domu. Plat za dennú vizitu 40, za nočnú 60 gr. Ako návnada sa v súbehu uvádza, že prax vynesie pri 3222 obyvateľoch najmenej 600 zl.²⁰

V 7. čísle Slovenských novín je oznam, že sa voľba

lekára v Pukanci nekonala, lebo sa prihlásilo málo kandidátov. Prekladá sa o mesiac. Ale nebola ani o mesiac. Zastavil ju slúžny²¹, lebo sa, vraj, chcú Uhliská odtrhnúť od Pukanca. No bola to iba zámienka. Na súbeh sa totiž prihlásili aj dvaja kandidáti-panslávi. Pukančania iste budú chcieť niektorého z nich. To by bolo proti zámerom zhora. Stolica plánovala umiestniť do Pukanca okresného lekára, ktorého by volilo 15-16 obcí a tie by pukanských Slovákov prehlasovali.

A by pukanskí chorí nemali zatiaľ ujmu, kým sa vec vyrieši, požiadalo predstavenstvo bátovského lekára Dr. Kolpaského, aby sem dochádzal dvakrát týždenne na návštevu chorých. Zabezpečili mu z mestskej kasy mesačný príjem 40 zl. Sprvu aj prichádzal, potom zunoval. Poradil mestu, aby si dočasne zvolilo svojho lekára, kým vec rozhodnú na vyššom fóre. Keď potom vypísali súbeh na dočasné obsadenie lekárskej stanice, prihlásilo sa 7 kandidátov. Pukančania si zvolili Dr. Jána Izáka. Stalo sa tak koncom júla alebo začiatkom augusta 1893. Dokazuje to veršovaný list zo 17. júla 1893, ktorý napísal pukanský učiteľ Samuel Kupčok svojmu kolegovi Samuelovi Sekanovi, ktorý bol v tom čase na liečení v Karlových Varoch. Kupčok v ňom píše:

„Asnád len prídeš do voľby doktora

*„V chlieb náš sa hlásia: Izák, Kuchta, Bella,
predtým nič a teraz, máme ich, hľa, veľa.
Aspoň sa netreba po stranách obzerať,
nášho sme si istí, môžeme si preberať.“²²*

Treba povedať, že pukanskí Slováci by boli radi sem dotiahnuť Mateja Bencúra, v tom čase už renomovaného spisovateľa Martina Kukučína, ktorý práve študoval v Prahe lekárstvo. Poznali ho, veď sem chodieval na návštevy s almašským farárom Jurajom Slávikom. Aj Kukučín sa zaujímal o Pukanec, no v termíne, keď sa podávali prihlášky, nemal ešte dokončené skúšky. Naráža na to v liste Jurajovi Slávikovi z 11. 3. 1892, keď píše: „Bolo mi veľmi ľúto, čítajúc o Pukanci, že nemohol som sa prihlásiť.“²³

Aj na toto robí Kupčok v spomenutom liste narážku:

*„Keď kuknúť pôjdeš do Prahy Bencúra,
povedz mu, že niet naňho u nás súra,
keď sa so skúškou neponáhla, pozdí ...
Stanica naša by bola pre Macíka,
môh' by sa utiahuť u nás do kútika,
romány, povesti, veršom, prózou písať...“*

Kukučín nekončil skúšky načas. Nemal potrebné peniaze na skúšobnú taxu. Jeho promócia bola 25. júla 1893. „Zo Slovenska bol na nej jedine učiteľ Sekan z Pukanca, ktorý sa vracal z Karlových Varov.“²⁴ Škoda, že sa toto želanie Pukančanov neuskutočnilo! Ťažko domyslieť, čo by bolo mohlo znamenať zvolenie v Pukanci, nielen pre samo mesto, ale i pre celý slovenský národ, koľko Mišovi podobných typov by tu bol našiel a nebol by musel zdieľať osud vy-

stahovalca. Lenže je málo pravdepodobné, že by župný úrad bol potvrdil jeho voľbu, ako nepotvrdil ani voľbu Izákovu.

Prečo Izákovu voľbu zrušili? Lebo nebol „hazafi“. Pochádzal z panslávskej rodiny a sám bol biľagovaný za pansláva. Kým sa robili s voľbou prietahy, zastupiteľstvo vtedy už obce sa rozhodlo dávať Dr. Izákovi dočasne ten plat a výhody, aké požíval predošlý lekár. Prekrásne hodnotenie práce a osobnosti Dr. Izáka z pera Samuela Kupčoka nachádzame v Národných novinách.²⁵ Píše ho pod pseudonymom Cesnak. „...je dobrý, šikovný, ľudský, prívetivý, k chudobe milosrdný, nie nadutý, vôbec všetky dobré vlastnosti majúci lekár, akého Pukanec ešte nemal... Pri zábavách veselý, zábavný, v kostole s utajeným dychom počúva nábožný človek jeho hru na organe a v čas choroby nájde v ňom dobrého, súciteľného, spôsobilného a potešujúceho lekára...“ A takýto lekár musel z Pukanca odísť. Stalo sa tak 1. 11. 1894.

Na truc Slovákom ustanovili r. 1895 do Pukanca neskončeného lekára Tivadara Štibrániho.

Na prelome týchto čias vznikli (pravdepodobne v Kupčokovej hlave) veršiky:

*Od kolieska do kolieska, do nového domu;
dala by si zuby trhať, ale nemám komu.*

*Janko Izák nie je doma, Kolpaský je v meste
– a ten starý Štibránisko má hrdzavie kliešte“.²⁶*

Na začiatku tohoto storočia tu po Štibránim pôsobili za kratší-dlhší čas Salamon Diamant, syn rudzianskeho krčmára, Kalman Longauer, Slováčok zo Štiavnice, no hovoril len po maďarsky. Dr. Mauric bol v Pukanci i za I. svetovej vojny a – vraj – rád prevracal pohárik.²⁷

Občas si k pukanským nemocným pozvali aj známeho pacifistu Dr. Alberta Škarvana z Bátoviec. Dobré liečil.²⁸

Na fronte I. svetovej vojny utrpel vážnu ujmu na zdraví Dr. Lajoš Kevický. Pri výbuchu granátu bol zasypaný zemou. Keď ho prepustili od vojska, prevádzal v rodičovskom dome súkromnú prax. Zomrel r. 1916.

Aj iní pukanskí rodáci pri návšteve svojho domova na požiadanie ochotne poskytovali pomoc svojim spoluobčanom. K vážnym prípadom volávali napr. Dr. Jána Firického, ktorého pôsobiskom bol Jászberény, no občas si tu navštevoval rodinu. Neskoršie to bol hlavne profesor. Dr. Teodor Schwarz, vynikajúci odborník v gynekológii.

Po skončení I. svetovej vojny sa sem dostal neskončený lekár Ott. Ten, vraj, nerád videl, keď k pacientom volali Dr. Firického. Zavidel mu a udal ho. Dr. Firický sa mu údajne odplatil tak, že nahovoril nadriadený úrad, aby od Otta žiadali ukončiť skúšky, ak chce ostať v Pukanci. A Otto – v strachu pred skúškami – umrel.²⁹

Ottovým nástupcom bol MUDr. Ludovít Weinberger. Po ňom nasledovali dvaja ruskí emigranti: Samuel Krym, ktorý tu pobudol len kratší čas a Nikolaj Ukra-

jinský. Ten tu pôsobil asi tri roky. Z Pukanca prešiel r. 1929 do Senohradu a odtiaľ do Bratislavy.

Od roku 1930 tu dlhé roky pôsobil MUDr. Dávid Neumann. Za tzv. Slovenského štátu bol rasovo prenasledovaný. Povymetali ním mnohé väznice na Slovensku a napokon ho odtransportovali do koncentračného tábora v Nemecku. Na jeho miesto nastúpil MUDr. Ján Bertan a po ňom MUDr. Michal Máčaj.

Po skončení II. svetovej vojny sa MUDr. Neumann vrátil na svoje bývalé pôsobisko a od r. 1946 tu liečil svojich pacientov až do odchodu na dôchodok r. 1972. Jeho nástupkyňou sa stala MUDr. Hedviga Golnová.

Pukanskí lekári bývali zväčša v prenajatých domoch. Tak MUDr. Izák, Štobrání, Longauer bývali na námestí u vd. Anny Rakšániovej. Po predaji tohoto domu evanj. cirkvi na stavbu školy brávali lekárov na byt u Samuela Králiku (dnes dom Zuzany a Jána Kováčikovcov). Bývali tam lekári Longauer, Diamant a Mauric. Ott býval v holubyovskom dome na Hornej Pažiti (dnes ulica SNP), Weinberger u učiteľa Viliama Demichera.³⁰

O pukanských lekárňach a lekárnikoch som našla

len málo zmienok (píše však o nich vo svojej knihe aj dr. Ernest Alt).³¹ Roku 1834 sa v Pukanca spomína lekárník Dionýz Róth de Pondelok, r. 1835 Jozef Winterlich, r. 1843 Matej Straub, r. 1846 Maximilián Citróni. Tento si kúpil na licitácii r. 1848 dom bývalého mestského richtára Antona Očovského. Keď terajší majiteľ dom reštauroval, našiel sa od Čižmarskeho domu zamurovaný vchod, iste vchod do bývalej lekárne.

Roku 1890 dalo mesto prebudovať hostinec na Haľbochu (pôvodne Hauptwache) na lekárňu a byt pre lekárniku. Tu miešali svoje „mastičky“ lekárnici Ernest Bízik, Lajoš Turčáni, Július Kevický, Mária Kevická, Ondrej Ország a iní.

K zdravotníckemu personálu patrili aj pôrodné asistentky – baby. V archíve mesta Pukanca evidujú sa tieto mená: Zuzana Polónyiová a Anna Mazancová (1896), Erzsébet Veinerová (1897), Mária Ujfalussy-Lenčiová (1899). Na začiatku storočia to boli ešte Zuzana Uhrinová, Mária Krajčová, neskoršie Anna Hruškovičová a Katarína Vozárová.³²

Uvedená téma týmto nie je celkom vyčerpaná. Vyžadovala by si podrobnejšie štúdium archívnych dokumentov. No čo aj neúplná, nech zazvoní na slávu ľudomilom, na hanu chamtivcom.

Poznámky:

1. Štátny okresný archív Levice, fond Magistrát mesta Pukanca ďalej ŠOKA Levice, MMP) – richtárska agenda, roč. 1847, č. 117.
2. Révay Nagy Lexikona, Budapest, heslo BUGÁT Pál. Zamboj, J. a kol.: Pukanec..., Martin 1975, s. 207.
2. a Magyar Életrajzi Lexikon, Budapest 1967, zv. I., heslo Horváth József (1794-1849).
3. Podľa výpisov Samuela Považana, Bratislava.
4. ŠOKA Levice, MMP, inv. č. 11 – diplom Jána Hegyiho. (V procese s J. Hegyím pred MMP v rokoch 1839-1840 však bolo dokázané, že tento diplom z univerzity v Padove je falzifikát a že J. Hegyi absolvoval nižšie štúdium medicíny – 6 semestrov – na univerzite v Pešti. K tomu viď napr. spis MMP č. 100 (1840 a ďalšie).
5. ŠOKA Levice, MMP, r. 1839, č. 913.
6. Špitáľka = siričitý minerálny prameň na okraji Pukanca, dnes v areáli závodu Smrečina. Stratil sa pri obnove.
7. ŠOKA Levice, MMP, r. 1840, č. 1556.
8. ŠOKA Levice, MMP, r. 1848.
9. ŠOKA Levice, MMP, r. 1849, č. 263.
10. ŠOKA Levice, MMP, r. 1849, č. 440.
11. ŠOKA Levice, MMP, r. 1849, č. 395.
12. ŠOKA Levice, MMP, r. 1849, č. 395.
13. ŠOKA Levice, MMP, r. 1849, č. 198. K

14. Obzor, r. V. 1867, str. 178.
15. ŠOKA Levice, MMP, r. 1865, č. 903.
16. Slovenské noviny – viedenské, dopis z 29. nov. 1851.
17. Tamže, dopis z 28. okt. 1858.
18. Z osobných rozpomienok Dr. Teodora Schwarza – podľa rozprávania jeho starej mamy.
19. Zápísnička ev. a. v. cirkvi v Pukanca zo 14. marca 1886. Cirkevné listy, 1887, č. 7, str. 104-107.
20. Slovenské noviny 1892, č. 1.
21. Národné noviny 1893, č. 106.
22. List sa nachodí v súkromnej zbierke Sekanovho vnuka JUDr. Jaromíra Bázlika v Banskej Bystrici.
23. Martin Kukučín v kritike a spomienkach, Bratislava 1957, s. 867.
24. Tamže, str. 594.
25. Národné noviny 1894, č. 46.
26. Autorke poskytol Daniel Kunic z Piešťan.
27. Podľa rozpomienok nebohého Alexandra Farbáka z Pukanca.
28. Spomienky ev. a. v. farára Ludovíta Vajdičku z Pukanca, ktorého dr. Škarvan vyliečil z ťažkého zápalu mozgových blán.
29. Zo spomienok Alexandra Farbáka z Pukanca.
30. Podľa spomínania Kataríny Krajčovej, rod. Velebnej, vnučky vdovy A. Rakšániovej.
31. ALT, Ernest, RNDr., PhMr.: Dejiny farmácie okresu Levice 1664-1984. Vyd. OÚNZ Levice, 1984.
32. Z osobných spomienok autorky.

PESTOVANIE POĽNOHOSPODÁRSKÝCH PLODÍN V OBCI BRHLOVCE

JÁN DANO

Systematický národopisný výskum v obci Brhlovce sa doposiaľ nerealizoval, boli uskutočnené výskumy čiastkových tém alebo v širšom kontexte Hontianskej župy.¹ Z tohto dôvodu ako aj v dôsledku príprav podkladov pre plánovanú muzeálnu expozíciu v časti obce prezývanej „Šurda“² rozhodli o komplexnom výskume ľudovej kultúry danej lokality pracovníci etnografického úseku Tekovského múzea v Leviciach v rokoch 1985-1988. Tento predložený materiálový príspevok je prvým krokom k zmapovaniu prejavov ľudovej kultúry, ktoré sa nám podarilo ešte v skúmanej obci patriacej do okresu Levice zaznamenať. Zachytáva obdobie približne od konca 19. storočia až po 50. roky 20. storočia.

Obec Brhlovce leží v Ipeľskej pahorkatine v doline potoka Búr, v blízkosti obcí Žemberovce a Čankov. Mala poľnohospodársky charakter, vďaka prírodným podmienkam tu bolo rozvinuté kamenárstvo a ťažba tufov.³

V sledovanom období štruktúra pestovaných poľnohospodárskych plodín pozostávala z obilnín, okopanín, krmovín, technických plodín a zeleniny a ovocia. Výber jednotlivých druhov plodín závisel od miestnych podmienok (prírodné, geografické a pôdne) ako aj od stupňa hospodárenia v obci.

Obilniny

Základom poľnohospodárskej výroby v obci Brhlovce bolo pestovanie obilnín. Rozdelovali sa podľa obdobia, kedy sa siali, na oziminy a jariny. Medzi oziminy patrila pšenica „žito“ a raž „rož“, z jarín sa najviac pestoval jačmeň a ovos. Ak zlé počasie nedovoľovalo v jeseni zasiať pšenicu, alebo cez tuhú zimu vymrzla, na jar sa sialo jarné „žito“. Miešanina pšenice a jačmeňa známa z iných oblastí Slovenska sa v skúmanej obci nepoužívala. Na jar ako krmivo pre dobytok niektorí roľníci siali ľadník. Tento sa podľa výpovede informátorov na miestnom veľkostatku sial na jeseň spolu s ražou. Hospodáriaci roľníci poznali viaceré odrody obilnín: u pšenice bola v prevahe „pšenica domáca“ a „holica“, u jačmeňa „jačmeň ozimný“ a u raže to bola „talianska“ a „jarka“. Asi dve tretiny osevných plôch obilnín tvorili chleboviny (pšenica a raž) a jednu tretinu jačmeň a ovos, pričom ovos sa pestoval v menšej miere ako jačmeň. Najzaužívanejším osevným postupom zaznamenaným v obci bol striedavý. Každý roľník sa riadil

vlastným postupom, ktorý však mal vždy svoju postupnosť. Dodržiavalo sa pravidelné hnojenie pôdy, každé dva roky. V prvý rok sa siala pšenica, ďalší rok raž, potom jačmeň a nakoniec ovos. Pšenica sa dávala na miesto, kde bola predtým ďatelina alebo kukurica.

Pôda pod oziminy sa začala pripravovať už po zvezení úrody z poľa a prvom dobrom napršaní. Uskutočnila sa prv orba, ktorá bola plytšia (asi 5 cm), bola to vlastne podmiatka strniska. Druhá sa konala v septembri, jej hĺbka sa pohybovala medzi 15-20 cm. Časť roľníkov ešte v jeseni orala tretíkrát spolu so zaoraním maštálneho hnoja. Hlavným nástrojom na orbu bol pluh. Počas našich výskumov sme zaznamenali už len používanie položeľzného pluhu a od 20. rokov nášho storočia železného.⁴ Z typologického hľadiska sa v obci používali jednostranné položeľzné pluhy, ktoré mali z dreva len pluhovice „držadlá“ a hriadeľ „hriadeľ“. Železná odvalnica „doska“ spolu s lemešom „lemeš“ boli upevnené na hriadeli, ktorý bol upevnený na pluhové koliesko „telieska“. Tieto boli ťahané záprahom. Železné pluhy sa kupovali v obchodoch, volali sa podľa značky Bacher „baeherk“i“. Podľa veľkosti sa delili na päťky, šestky a sedmičky (číslo vyznačené na odvalnici).

Do pluhu sa zapriahal väčšinou kónsky záprah. Podľa charakteru orby sa najmä na ťažkej a tvrdej pôde zapriahal pár koní. Roľníci, ktorí nevlastnili kone zapriahali kravy a voly, vždy pár zvierat.

Neoddeliteľnou súčasťou prípravy pôdy pod osev bola chemická úprava – hnojenie. Poľnohospodárska pôda sa skvalitňovala maštálnym hnojom, u zemiakov popoľom a močovkou. Najkvalitnejším hnojivom bol maštálny hnoj, ktorého kvalita závisela od druhu chovaného dobytku a steliva. Tento sa sústreďoval na hnojisku pri maštali odkiaľ sa na vozoch väčšinou v jeseni odvážal na pole. Tu sa pomocou vidiel rozhadzoval na kôpky. Umelé hnojivá sa začali v obci objavovať asi okolo roku 1920, no ich rozšíreniu dochádza až po 2. svetovej vojne. Najbežnejším bol čilský liadok, potom superfosfát a draselná soľ.

Do takto pripravenej pôdy sa začala prvá siať raž asi koncom septembra, pšenica v októbri, v prípade nepriaznivého počasia aj neskôr. Zrno sa rozsievalo najčastejšie ručne z doma tkanej plachty so štyrmi trakmi „sejná plachta“. Dva sa uviazali okolo krku a prevliekli cez bok, zvyšné sa držali v ľavej ruke. Pravou sa rozhadzovalo raz na pravú a raz na ľavú

stranu „čo krok to zrno“. Tu sme zaznamenali zvyk religiózneho charakteru, zrno sa pred siatim posvätilo vodou svätenou na Tri krále a gazda povedal „Pane Bože pomáhaj nám“.

Prvé sejacie stroje sa začali v obci objavovať u roľníkov, ktorí vlastnili väčšie množstvo pôdy, okolo roku 1925. No napriek tomuto faktu mechanizovaná sejba začala mať prevládajúci charakter až po 2. svetovej vojne.

Sejba bola zavŕšená poslednými úkonmi, bránením a valcovaním. Najstarším typom náradia na bránenie, ktorý sme pri výskumoch zaznamenali boli drevené brány „brána“, ktoré mali v ráme so štyrmi priečnymi doskami osadené železné zuby. Tieto boli výrobkom miestneho kováča. Neskôr sa zaviedli železné, tovársky zhotovované brány. Pri valcovaní sa používal drevený valec „valec“, ktorý sa pripínal o konský záprah alebo záprah kráv, volov. Niekedy sa valec ťahal aj ručne.

Na jar sa oziminy opäť povalcovali a časť roľníkov pomocou palíc rozbíjala hrudy.

Jariny sa siali do pôdy zoranej v jeseni, na jar sa zabránila a kultivovala „kaporom“. Tento si roľníci zhotovovali doma a hlavné časti „hriadel“, „držadlá“ a rám mal z dreva. V ráme boli osadené železné zuby s kopijovitým zakončením. Jačmeň a ovos sa sial až po dobrom obschnutí pôdy, približne v polovici marca.

Ochrane zrna na siatie sa zo strany roľníka venovala mimoriadna pozornosť. Obyčajne sa morilo vápnom „zaládkovalo“, neskôr sa začalo miešať s modrou skalicou. Toto malo zabrániť poškodeniu obilnín „sneťou“ a napadnutiu rôznymi škodcami. Prvé triediče zrna sa v obci objavili v roku 1923 (boli dva), neskôr sa ich v obci vyskytovalo okolo 40.

Produkcia obilnín sa zčasti spotrebovala v hospodárstve roľníka a časť sa v rokoch dobrej úrody predávala. Chodili ho predávať do Levíc, kde ho vykupovali Židia alebo do mlyna v Žemberovciach. Za jeden metrický cent jačmeňa dostali 56 Kčs, pšenicu za 114 Kčs a niektorí roľníci predávali aj raž za 100 Kčs.⁵ Za utržené peniaze sa kúpali veci potrebné pre chod domácnosti a hospodárstva, alebo sa splácalo zadĺženie.

Okopániny

Z pestovaných okopanín mali najdôležitejší význam v hospodárstve roľníka zemiaky a kukurica, ktoré boli súčasťou zaužívaného osevného postupu v obci. Zemiaky sa sadili po dateline alebo pšenici, kukurici sa najlepšie darilo po jarinách (jačmeň). Pôda pre obe okopaniny sa začala pripravovať už v jeseni, keď sa zorala pomocou pluhu. Orba sa uskutočnila dvakrát, tu treba spomenúť fakt, že neboli podstatné rozdiely medzi prípravou pôdy pre obilniny a okopaniny. Na jar sa pôda zabránila a kultivovala „kaporom“.

Pôda pod zemiaky sa na rozdiel od obilnín hnojila pravidelne každý rok. Najlepším hnojivom pre ne bol popol. Jeho používanie sme zaznamenali ešte aj počas výskumu. Chemické ošetrovanie zemiakov nebolo rozšírené, ich ochrana proti škodcom najmä „mandarinkám“ sa začala realizovať až po vzniku Jednotného roľníckeho družstva v roku 1952.

Do takto pripravenej zeme sa sadili obe plodiny, u ktorých sme zaznamenali dva spoločné postupy. Pri prvom spôsobe sa sadilo pod motyku „motyka“, „graca“. Do vykopanej jamky sa dali 2-3 zrná kukurice alebo 1-2 zemiaky. Tieto museli už klíčiť, mali „klike“, ostatné sa vytriedovali. Prezývali sa „samce“. Druhým spôsobom bolo sadenie za pluhom, ktoré začína mať prevládajúci charakter v 30. rokoch 20. storočia. Do rozoranej brázdy sa hádzali zemiaky a kukurica a druhou brázdou sa zahŕňali. Pri kukurici sa do každej druhej brázdy sadili strukoviny. Pri tejto plodine po 2. svetovej vojne a najmä po vzniku JRD zaznamenávame siatie pomocou sejačky.

Po vyklíčení sa obe plodiny okopávali motykou. Zemiaky sa asi po dvoch týždňoch kopcovali motykou. Oborávače zemiakov, ktoré boli v iných tradičných oblastiach poľnohospodárstva rozšírené sme v obci nezaznamenali. Kukurica sa motykou obhadzovala, aby sa dlhšie udržala vlaha pri koreni.

V jesennom období, po ťatve nastal čas zberu oboch plodín. Zo zemiakov, kde sa sadilo viacero odrôd, sa prvé vyberali „ružovky“ v druhej polovici augusta. Ostatné druhy ako „biele“, „modré“, „žlté“, „svetlé“ sa vyberali až začiatkom októbra. Vyberali sa väčšinou motykou, neskôr sa vyorávali aj pluhom. Vždy sa začínalo od spodného konca pola smerom nahor. Po vykopení sa zemiaky zbierali do košov z nelúpaného prútia, najlepšie bolo z liesky „filkáš“. Len vzpruha sa robila z tvrdšieho dreva. Potom sa vysypali do vriec a odvážali na vozoch domov. Ešte na poli sa zemiaky roztriedili podľa veľkosti. Najmenšie sa dávali ošípaným. Ak bol dobrý rok tak sa urodilo aj 20-30 vriec z pol hektára. Tu treba spomenúť fakt, že nie všetky odrody zemiakov zaznamenané v obci sa sadili v priebehu jedného roka. Dochádzalo k pravidelnému obmieňaniu jednotlivých odrôd.

Na bežné konzumovanie sa zemiaky ukladali do pivnice v blízkosti domu, na zimné obdobie sa odkladali do jám „rakva“. Tieto boli vystlané slamou, prikryté slamou krytinou na ktorú sa dala hlina. Vetranie zabezpečoval malý otvor na vrchu jamy. Kukurica sa začala lámať v polovici októbra do košov a plachiet z ktorých sa dávala na voz. Len časť roľníkov začala „bieliť“ kukuricu priamo na poli. Väčšinou sa táto práca vykonávala doma, bola vhodnou príležitosťou na vzájomnú výpomoc. Na klasoch sa nechalo niekoľko listov „šúpoliatko“, ktoré sa splietali návzjom do vencov. V jednom bývalo až 60-70 klasov „šúlok“. Vence sa ukladali na žrdky umiestené na povale „padlás“, kde sa nechali vysušiť. Ne-

zviazané sa voľno rozhádzali po povale a po vysušení sa ako prvé začali „moržovať“. Pri našich výskumoch sme zaznamenali štyri spôsoby tejto práce:

- a) v ľavej ruke sa držal prázdny kukuričný klas, o ktorý sa trel plný
- b) na okraj stolčeka sa upevnilo železné ostrie, po ktorom sa fahal klas
- c) na ruke bol upevnený železný „mrvič“ so zubami
- d) v obchodoch kupované strojčeky, ktoré sa upevnili na drevenú nádobu s nôžkami.

Hospodáriaci roľníci poznali viaceré odrody kukurice, boli to „červená“ „biela jakubovská“, „konské zuby“ a „cvergla“.

Kukuričné stebľa sa motykou vysekávali, viazali do snopov a odvážali k stodole „pajta“. Cez zimu sa dávali posekané ako kŕma kravám.

Z ďalších okopanín sa v menšom množstve pestovala kŕmna repa a roľníci, ktorí vlastnili viac hektárov pôdy pestovali aj cukrovú repu. Boli členmi liehovarského spolku v Žemberovciach, kde aj cukrovú repu vozili. Okrem peňazí dostávali na kŕmenie dobytku rezky „šašlik“. Kŕmna repa sa uskladňovala podobne ako zemiaky. Vo väčšom množstve sa s pestovaním oboch druhov repy začalo až po kolektívizácii.

Krmoviny

Popri pestovaných obilninách spočívalo ťažisko poľnohospodárskej výroby v chove hospodárskych zvierat.⁶ V súvislosti s intenzívnym chovom sa kládol dôraz na produkciu sena a objemových krmovín. Tradičnou krmovinou bola vika a od konca 19. storočia lúčna ďatelina a lucerka. Tieto sa siali spolu s jačmeňom, v prvom roku sa aj spoločne kosili. Takto pomiešaná slama bola dobrým krmivom pre dobytok. Ak bol vlhký rok tak sa ešte raz na jeseň kosili, nazývala sa „jeseňka“. V druhom roku boli už samostatné.

Prvá kosba sena sa začínala spravidla v polovici mája a používali sa pri tom kosy „kosa“ bez prídavného zariadenia. V obci Brhlovce sa kosilo výlučne na riadok, kde sa nechalo krmivo preschnúť na jednej strane a potom pomocou drevených vidiel sa poprevracalo. Usušené sa dávalo na kopy „petrence“ a na vozoch opatrených drabinami „rebrinák“ sa vozilo domov. Ukladalo sa na povalu alebo do stohu „stoh“ pri stodole. Kosba sa opakovala ešte niekoľkokrát, vždy to záviselo od charakteru počasia. Ďalšia úroda trávy sa nazývala „otava“. Príležitostne sa kosákom „kosák“ vyžínala tráva v lesoch a popri cestách. Stroje pri kosbe sa začali používať až po 2. svetovej vojne.

Niektorí roľníci nechávali ďatelinu a lucerku dorásť do semena. Toto sa veľmi výhodne predávalo.

Technické plodiny

Domáca výroba textílií, počnúc od odevných súčastok až po rozličné pomôcky potrebné v hospodárstve roľníka (plachta, vrecia) podmieňovalo pestovanie konopí, ktoré bolo rozšírené medzi všetkými hospodáriacimi roľníkmi. Pestovanie ľanu a ďalších olejnatých plodín – mak, repka olejnatá nebolo v tradičnom poľnohospodárstve obce rozšírené. Ich pestovanie u jednotlivých roľníkov súviselo s nariadením odovzdávať určité množstvo formou dávok „kontingentov“. Pestovanie olejnatých plodín nadobudlo trvalý charakter až založením miestneho JRD.

Konope sa siali na Žofiu (15. mája) do dobre pohnojenej pôdy. Najlepším hnojivom bol podľa informátorov hydínový trus. Obdobne ako u obilnín aj pri siati konopí sa používala konopná plachta so štyrmi trakmi. Po zasiatí sa pôda ešte pomocou motyky „zasekávala“. V závislosti od charakteru počasia semená v priebehu dvoch týždňov vyšli. Ešte pred začiatkom žatvy sa vytrhávali tie, ktoré práve kvitli. Horvievalo sa, „že sa práve odlučujú“. Tieto sa nechávali na semená, ostatné sa koncom augusta rukami vytrhávali. Zviazané do menších snopov sa nechali na slnku niekoľko dní vysušiť. Potom sa dávali močiť do vykopaných jám, ktoré mali dostatok spodných vôd „močidlo“. Tieto boli umiestené v chotári smerom na obec Bory a nie každý roľník ich vlastnil. Napriek zákazu sa na čierno močilo aj v miestnom potoku, kto bol prichytený musel zaplatiť vysokú pokutu. Do jamy sa konope ukladali vo väčších snopoch, tieto sa zatlačili prútím a kamením. Niektorí roľníci pri tom používali aj rebriny z voza. Takto sa nechali močiť asi 1 týždeň až do obelenia, potom sa vo vode vyprali a nechali vysušiť. Po odvezení domov sa pomocou piesta na pranie „piest“ tlkli na stolci 1,5 metra dlhom a 20 centimetrov širokom „tlkáč“. Ďalej nasledovalo na trlici „trlica“, česanie na česáku „česák“ až po samotnú prípravu na tkanie.

Konope na semeno sa po vysušení na plachte pomocou piesta vytĺkli, semeno sa vyčistilo cez riečku „riečisko“ a odložilo na nasledujúci rok.

Zelenina a ovocie

Zelenina sa pestovala v každej roľníckej rodine v záhradách pri domoch a vo vinohradoch. Väčšinou to bolo pre vlastnú potrebu a v rokoch nadúrody sa chodilo predávať na trhy do Levíc a Bátoviec. Najrozšírenejšia bola koreňová zelenina a z nej mrkva, petržlen, cibula, cesnak, chren, kôpor, kapusta a kel.

Zo strukovín sa sadili fazula, hrach a bôb. V 19. storočí a v malej miere ešte aj začiatkom 20. storočia sa pestovala pohanka a proso.

V roľníckych domácnostiach sa predovšetkým využívali na prípravu rozličných jedál tradičnej ľudovej

kuchyne. Na zimu sa odkladala do pivníc a najmä kapusta sa spracovávala kvasením do sudov „kaďa“.

Z ušľachtilých ovocných stromov asi dve tretiny tvorili slivky, potom jablká, hrušky a v menšom množstve boli zastúpené orechy, čerešne a višne. Z ovocných kríkov sa najviac darilo egrešom a ríbezľám. Ošetrovanie stromov sa venovala minimálna pozornosť, obmedzovala sa na orezávanie suchých konárov a natieranie kmeňa vápnom.

Úroda ovocia slúžila pre vlastnú spotrebu a predaj na trhoch. Vlastná spotreba sa zúžitkovala priamym konzumovaním, varením lekváru, sušením ovocia a pálením pálenky. Na varenie lekváru boli najlepšie slivky, ktoré sa najskôr vykôstkovali. Potom sa dali do kotla a za mierneho ohňa sa celý deň miešali miešačkou na lekvár. Oheň nesmel byť prudký, lebo mohlo dôjsť k pripáleniu lekváru. Varenie bolo výlučne ženskou prácou. Na sušenie najvhodnejším ovocím boli slivky a jablká, ktoré sa najskôr pokrájali na malé kúsky. Tieto sa poukladali na lieskové žrdky v chlebovej peci, ktorá sa predtým trochu vyhriala. Nesmela byť horúca, pretože ovocie by sa „rozlialo“. Takto zostalo v peci do nasledujúceho dňa, celý úkon sa opakoval 5-6 krát. Nakoniec sa dosušalo na slnku v prútených košoch. Takto usušené ovocie sa stalo súčasťou jedálneho lístka všedného dňa, ale aj pri výročných sviatkoch ako sú Vianoce a Nový rok. Sušiarne ovocia známe z ovocinárskych oblastí Slovenska sme v obci nezaznamenali a neboli tu rozšírené.

Poznámky

1. Pozri práce: Kantár, J.: Jaskynné bývanie v Brhlovciach. Významná lokalita na ochranu. Pamiat. Prír., 1980, č. 4, s. 33-35.
Stano, P.: Ľudové kamenárstvo v Brhlovciach. Slovenský národopis, 17, 1969, s. 285-306.
Polonec, A.: Brány a bránky ako stavebné objekty v oblasti Štiavnického pohoria. Zborník Slovenského národného múzea, Etnografia, 10, 1969, s. 143-171.
Výskumy v rámci Hontu na tému poľnohospodárstva robili Viera Urbancová v roku 1970 a Ema Drábiková-Kahounová v roku 1976.

Záver

Cieľom materiálového príspevku bolo podať obraz o pestovaní hlavných poľnohospodárskych plodín v tradičnom poľnohospodárstve obce Brhlovce. Terénne výskumy potvrdili skutočnosť, že ťažisko pestovania plodín spočíva v obilninách, krmovinách a okopaninách. V menšom množstve sú zastúpené technické plodiny. Úroda z plodín slúžila pre vlastnú spotrebu a časť sa predávala za finančnú odmenu. V závere treba konštatovať, že štruktúra poľnohospodárskych plodín sa zvlášť neodlišovala od iných poľnohospodárskych oblastí na Slovensku.

Zoznam informátorov

1. Cecília Homolová, rok narodenia 1914
2. Júlia Janovická, rok narodenia 1908
3. Ladislav Javro, rok narodenia 1928
4. Jozef Jánoš, rok narodenia 1902
5. Imrich Karafa, rok narodenia 1914
6. Jozef Karafa, rok narodenia 1914
7. Ester Karafová, rok narodenia 1908
8. Margita Karafová, rok narodenia 1916
9. Jolana Kristínová, rok narodenia 1913
10. Jozef Krko, rok narodenia 1913
11. Zlatica Krková, rok narodenia 1916
12. Žofia Kutmanová, rok narodenia 1903
13. Júlia Ondriškovičová, rok narodenia 1901
14. Vilma Vágnerová, rok narodenia 1900
15. Alžbeta Vresníková, rok narodenia 1931

2. V tejto časti obce sa nachádzajú skalné obydlia, ktoré boli v roku 1984 vyhlásené za pamiatkovú rezerváciu ľudovej architektúry.
3. Chotár obce tvoria pyroklastická pyroxenických andezitov s tufitmi a tufmi. Ťažba tufov bola do roku 1963.
4. Počas výskumu sme už nezaznamenali používanie dreveného pluhu. Z rozprávania svojich rodičov sa informátori pamätajú na jeho používanie.
5. Ceny v období 30. rokov 20. storočia.
6. Podľa súpisu z roku 1936 bolo v obci 64 kusov koní, 168 kusov rožného dobytky a 164 kusov ošípaných.

CHOV HUSÍ A JEHO VÝZNAM V HOSPODÁRENÍ ROENÍCKEJ RODINY V TEKOVE

KATARÍNA GELLENOVÁ

Na juhozápadnom Slovensku, v úpätí Štiavnických hôr, v tekovskej oblasti leží jedenásť dedín okresu Levice¹, známych oddávna chovom domácich husí.

Chov husí v tejto oblasti mal vytvorené špecifické podmienky, nakoľko v minulosti to bol kraj močaristý a na každej zo spomínaných dedín boli vytvorené vodné nádrže, alebo v tesnej blízkosti obcí pretekala rieka Hron. Dobré prírodné podmienky pre pestovanie obilovín, hlavne kukurice vytvorili ideálnu možnosť pre chov a výkrm husí v takom rozsahu a v takej forme, akou je praktizovaná v tekovských dedinách dodnes.

Chov husí mal z ekonomického hľadiska dôležité miesto v hospodárstve rodiny; patrilo výlučne k ženským prácam. Už na prelome nášho storočia (do tohto obdobia siahajú naše zbierkové materiály) vedeli chov husí doviesť na takú kvalitatívnu i kvantitatívnu úroveň, že ekonomický prínos sa koľkokrát vyrovnal príjmu z odpredaného obilia, alebo ho aj prevýšil. Hovorilo sa, že v husacom mäse je obilie najlepšie predané. Gazdinej, ktorej sa darilo chov husí, sa darilo i zveľačovanie majetku.

Vo väčších rodinách, v spoločnej domácnosti svokry a nevesty, prípadne neviest, bola uplatňovaná tradícia aj v chove husí. Každá nevesta si mohla držať taký počet husí v domácnosti, ktorý zodpovedal jej venu – rozlohe pozemkov venovaných rodičmi. Tento počet však nesmel prevyšovať stav husí gazdinej – svokry. Aká veľká dôležitosť sa pripisovala chovu husí v rodinách dosvedčuje aj samotný akt v sadobnom obraze, známy vo všetkých dedinách tohto regiónu.² Nevesta pri prevoze – prenášaní výbavy z domu otca do domu muža za účasti celého svadobného sprievodu, pri zostupovaní z koča musela stúpiť na podušku naplnenú výlučne husacím perím, aby sa jej po celý život darilo pri chove husí.

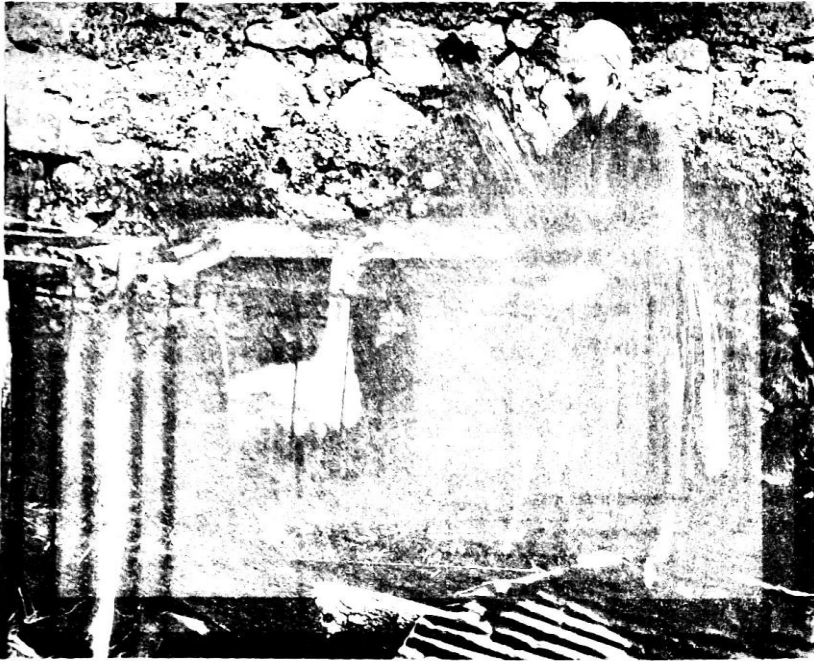
Z dochovaných kŕmnych husí masť a perie sa dávalo do spoločnej domácnosti a hospodárila s nimi gazdiná. Pečené husacie mäso – husacina, husacia pečienka a drobký – (krk, husacie nohy, srdce, krídla a žalúdok) si mohli nevesty ponechať na predaj, alebo na konzum s manželom a deťmi. S peniazmi utŕženými za husacinu rozhodovala výlučne iba rodina nevesty. Viedlo to mnohokrát k určitému osamostatneniu mladej rodiny, čo nie vždy prispelo k práve najlepším vzťahom medzi nevestou a gazdinou-svokrou.

Plemennú hus dostávala mladá žena vždy od svojej matky niekoľko dní po svadbe, takmer obradným

spôsobom. Matka doma vybrala najväčšiu, najkrajšiu hus, zviazala jej krídla povrázkom a vložila ju do „postelovího koša“. Kôš zabalila do plachietky, tak, že husi z neho vyčnieval iba krk z hlavou. Batoh si dala na chrbát a odniesla ho dcére, prevažne v podvečer, aby aj dedinská pospolitosť bola do istej miery divák tohoto aktu. Dobré plemeno bolo zárukou kvalitného mäsa, množstva masti i veľkosti pečene.

Vo väčšej rodine sa husi kŕmili zo spoločného, rodinou dopestovaného zrna a kukurice. Zelenú potravu – zelinu, počas leta museli z poľa nosiť v prvom rade nevesty. Chov husí si vyžadoval veľkú starostlivosť a počas ich rastu musela žena – chovateľka vyvinúť veľkú energiu na ich dochovanie. Začínajúc známkou vajec, cez liahnutie mladých húseníc, ich výkrmu nadrobno sekanou potravou, pasenie na strniskách až po päťtýždňové vykrmovanie kukuricou v ohradených kŕmnikoch – nazývaných „chamrdlík“. Počas tohto systematického vykrmovania husi pribierajú na váhe až 5 kg, čím sa ich celková váha zvyšuje až na 9-10 kg. Prvé husi sa zatvárajú do kŕmnikov – „hádžu sa do chamrdlíka“, koncom augusta, aby v posledných septembrových dňoch mohli s nimi ísť gazdine na levický trh, ktorý sa v tomto období zmenil z letného na jesenný s odpredajom pečených husacích štvrtiek – „lúdfertálov“, husacích pečieniek, drobiek a husacej masti.

Gazdiná obyčajne kŕmila na určitý termín niekoľko husí, aby na trh niesla toľko výrobkov, koľko sa jej zmestilo do koša. Zarezané, očistené, vypitvané husi sa piekli v hlinených nádobách nazývaných „ťapše“ alebo „protvany“, obyčajne po dopečení chleba v domácich peciach. Aby husacina po upečení dosiahla maximálnu kvalitu, piekla sa nadvakrát. Po rozkúrení pece sa husi vložili do nej, ale teplota pece stačila už iba na to, aby vytopila z nich masť. V ďalšej fázi sa husi vybrali z pece, táto sa nanovo vykúrila. V rozhorúčenej peci husacina dostala typickú zlatohnedú farbu, mäso zostalo šťavnaté a masť mala charakteristickú príjemnú chuť i vôňu. Po dopečení sa masť, najcennejší produkt z husí pre sedliacku domácnosť, zlievala do pripravenej nádoby. Pečená hus sa rozdelila na štvrtky, čím bola pripravená na predaj, prípadne konzum. Vždy sa dbalo na presný rez, lebo „štvrtka“ z ktorej chýbal kúsok mäsa sa na trhu predávala pod cenu. Podobne i celistvosť pečene (ťažká niekedy až 1 kg) a drobiek boli zárukou dobrého predaja. Hu-

Hus v křmniku, lokalita Rybník nad Hronom

Hus v hlinenom pekáči

Predaj husacích štvrtiek na levickom trhu v roku 1964

sacie štvrtky sa uložili do koša, zároveň s pečienkou položenou na liste s vínnej révy. Kôš obalili čistou plachietkou a na chrbte s ním putovali gazdinky na levický trh. V období medzi dvomi vojnami išli obyčajne bosé a pešky, niektoré 4, iné až 11 km, podľa miesta bydliska. Drobky husacie – krídla, krk, nohy – „paprčki“, srdce a žalúdok – „puchor“ sa na trhu predávali ojedinele, na rozdiel od súčasnosti, väčšinou ich konzumovali doma. Husacie pečienky boli vyhľadávanou pochútkou majetných mešťanov, pre ktorých ich vykupovali priekupníci niekedy už priamo v domácnostiach.

Trh v Leviciach býval každú stredu a sobotu na „rínku“, dnešnom námestí Hrdinov a v postranných uličkách. Predávajúce ženy stáli v troch radoch, pred sebou mali položené koše s husacinou. V šesťdesiatich rokoch 20. storočia dalo mesto vyhotoviť stoly pre trhovkyne a odvtedy sa tovar predáva na týchto stoloch. Väčšinou svoj tovar nevyložili z koša naraz, aby neplatili veľké „mýto“ – daň z odpredaja. Gazdiné

nemali veľkú radosť, keď im kupujúce mešťiačky tovar veľmi prezerali. Informátorka z Hr. Kľačian hovorí: „To sme sa veru hnevali, keď sa nán paňičke v husaciňe rípať“. Pochopiteľných dôvodov bolo dosť – išlo o poškodenie celistvosti husacej štvrtky, alebo o objavenie menších nedostatkov pečenia, ale aj kvality husaciny. Pretože sa stávalo, že gazdiná musela zarezat hus v dňoch, kedy sa nedalo ísť hneď s ňou do trhu, musela poznať praktiky, ako takúto staršiu husacinu znovu „omladiť“. Pečenú hus potrela sladkým mliekom a na chvíľu sa dala znovu do pece. Takto dostala pekný lesklý povrch, ktorý pôsobil dojmom čerstvo pečenej husaciny. Octová handrička zase pôsobila na flakatu alebo červenkastú pečienku tak, že jej dala správnejšiu farbu, čím sa zvýšila jej predajná cena. Sviežosť pečienky až do trhu udržiavali kusmi surového husacieho sadla, ktorými bola prikrýta.

O cene tovaru sa na trhu zásadne jednalo. Od rána, s pribudajúcimi hodinami, klesali ceny husacích produktov. Cena husacej štvrtky bola rôzna. Inf. z Hr.

Kľačian povedala: „Jena štvrčka sa húbala, ako išou ríf plátna“. Priemerná cena štvrčky sa pohybovala pre II. sv. vojnu okolo 3 až 4 Kčs. Prirodzene, kupujúce ženy z mesta, sa snažili tovar nejakým spôsobom podceniť, ohovoriť, aby ho kúpili lacnejšie. Informátorka z Rybníka n/Hr. na to spomína takto:

„... Ien ma jena paňička peřila a peřila, chibi vihfadávala, mafie štvrčke, mafie štvrčke, nuř ja son jej na to, veř je to ien z husi, keř buđen predávař zo somára budú väčšie.“

Zvláštnosťou levického trhu v období medzi dvomi vojnami bol predaj živých „hladných husí“. Boli to husi vhodné pre ďalší výkrm v domácnostiach. Predávali ich ženy iba z dvoch dedín „čilejkárskej“ oblasti: z Rybníka a z Čajkova. Tieto husi nedochovali doma, ale ich kupovali v horehronských obciach za účelom odpredaja. Ženy z Čajkova si za tento obchodný duch vyslúžili od susedných obcí prívlastok „kveštárki“.

Príjem z odpredaja husaciny slúžil nielen na pokrytie výdajov pre domácnosť, ale i na nákup odevných súčiastok, pomerne nákladných krojov žien tohto regiónu. Pretože obchody s potrebným tovarom boli v Leviciach neďaleko námestia, veľa utržených

koruniek putovalo ešte v ten deň do pokladníc obchodníkov s látkami a „blingáčami“ – (ozdobné flitre na ženské šaty).

Ženy, ktoré chovali husi na predaj, patrili do stredných vrstiev dedinskej pospolitosti. Chudobné gazdiné si nemohli dovoliť chovať veľký počet husí, lebo to vyžadovalo mať pôdu na pestovanie kukurice. Ženy z bohatých rodín zase neboli odkázané na predaj husaciny a tak chovali husi viac pre svoju potrebu, i keď výnimiek bolo dosť.

Zmenený spôsob života v období socializmu priniesol nové i do tejto oblasti. Levický trh je stále zásobený husacími výrobkami, i keď pečené štvrčky sú už v menšine. Viac sa predávajú celé surové husi, drošky a pečenky, resp. „odrané štvrčky“ – (zbavené tukovej časti). Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia sú to však už viacmenej roľnícke prebytky. Predaj husaciny netvorí základný zdroj finančných príjmov. Husacie mäso patrilo vždy medzi lahôdkový tovar. Rozdiel oproti minulosti je iba v tom, že vtedy si ho nemohol dovoliť každý, chovateľ snáď najmenej. Dnes sa na trh prídre iba s časťou produkcie chovu. Väčšina husiaceho mäsa sa skonzumuje pri rôznych príležitostiach doma.

Poznámky:

1. Tekovský – „čilejkársky“ mikroregión zahrňuje 11 dedín: Čajkov, Gondovo, Hr. Kľačany, Hr. Kosihy, Nová Dedina, Opatová, Podlužany, Rybník n/Hr., Starý Tekov, Tlmače a Veľké Kozmálovce.

Literatúra:

2. K. Gellenová: Poverové zvyky pri tradičnom chove husí v „čilejkárskych“ obciach, Vlastivedný zpravodaj Tekovského múzea č. 11, 1986, str. 18

KVĚTENA KUSÉ (KURTA HEGY) U LEVIC

STANISLAV DAVID

Zhodnocení floristických a vegetačních poměrů Kusé hory (226 m n.m.) bylo cílem výzkumu, který jsme na uvedené lokalitě uskutečnili v letech 1982 až 1984. Tuto, rozlohou malou lokalitu jsme nepravidelně navštěvovali i v letech 1985 a 1986. Kusá hora představuje v současnosti ukázkou území, kde charakter vegetace byl značně ovlivněn antropickou činností (těžba andezitových tufů a cihlářských hlín, pastva, rozšiřování vinohradů a výstavba „hajloků“, výsadba a posléze samovolné šíření akátu ap.). Přesto lokalita představuje i dnes hodnotné území, kde se zachovaly zbytky xerothermních trávobylinných společenstev s ohroženými rostlinnými druhy. Lokalita byla zařazena do Seznamu navrhovaných potencionálních chráněných území v okrese Levice (viz Konceptia činnosti štátnej ochrany prírody v okrese Levice na obdobie rokov 1981 – 1985. OK ONV, Levice, 7 s.).

V předloženém příspěvku podáváme přehled floristických a náčrt vegetačních poměrů na lokalitě Kusá hora. Na základě starších literárních údajů porovnááme vegetaci a její změny v časovém odstupu 30 až 40 let. V neposlední řadě pak chceme poskytnout potřebné údaje pro pracovníky státní ochrany přírody. Navazujeme tak na náš předcházející příspěvek (David, 1986).

Popis lokality

Kusá hora (226 m n.m.) se nachází asi 2 km severně od Levic (obr. 1). I při malé relativní výšce (asi 30 m) působí dojmem mohutnosti, což je dáno tím, že pyroklastika andezitů vystupují náhle z holocenních nivních sedimentů řeky Hronu. Na strmých skalnatých stráních s jihozápadní expozicí (obr. 2) nejsou vyvinuty půdy, v místech s menším sklonem jsou prosýchavé půdy typu ranker (obr. 3). Ve vrcholových partiích lokality a na severozápadních svazích jsou vyvinuty hnědé lesní půdy. Východní svahy andezitových tufů se ponořují pod mocné vrstvy spraše. Původ sprašového materiálu není dosud zcela objasněn. Byla dokonce vyslovena hypotéza o jeho kosmickém původu, i když se má běžně za to, že tento materiál byl vyvát z holých ploch po ústupu ledovců, regresi moře a z říčních náplavů ledovcového materiálu. Vznik spraší je vázán na období studeného (glaciálního) klimatu a dokládá výkyvy podnebí ve čtvrtohorách (Ložek, 1973). Pokud spraše sedimentovaly

delší dobu (i několik glaciálů), vytvořily složitá souvrství – sprašové série. V těžní jámě „jílovišti“ cihelny (Monako) se výzkumem půdních komplexů ve sprašových sériích podrobněji zabýval Ložek (1. c.). Ve svrchních vrstvách spraše na této lokalitě byl v 50. letech nalezen hrob s bohatou doprovodnou materií z období stěhování národů, t.j. z 5. a 6. stol. n.l. (P. Behula – ústní sdělení, který nás též upozornil na úložné poměry spraše). Ta dosahuje mocných vrstev jen na východním úpatí lokality. Přijmeme-li vysvětlení obdobného jevu v Českém masivu (Ložek, 1. c.), pak jsou tyto úložné poměry výsledkem převládajícího směru větrů a stanovištními poměry svahů (silnější oslunění svahů obrácených k západu a tím zvýšená možnost eroze).

Geomorfologicky se nachází Kusá hora v oblasti Podunajské nížiny, celku Podunajské pahorkatiny, na hranici Ipefské pahorkatiny a Hronské nivy (Mazúr et Lukniš, 1980).

Fytogeograficky leží lokalita na hranici obvodu pramatranské xerothermní flóry – Matricum a eupanonské xerothermní flóry – Eupannonicum (Futák, 1980).

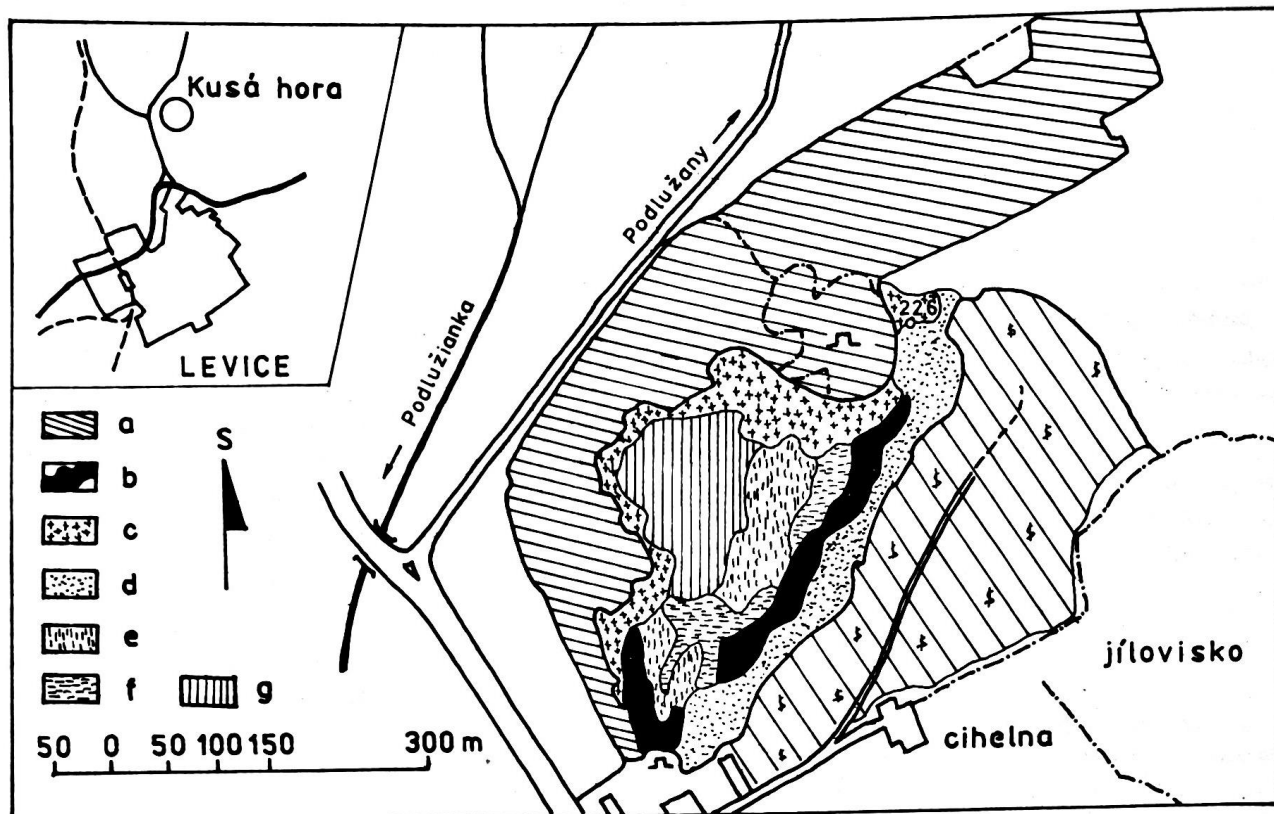
Kusá hora se nachází v teplé klimatické oblasti, podoblasti mírně suché. Počet letních dnů s teplotou vzduchu nad 25 °C je více než 50 (Koneček, 1980). Roční úhrn srážek činí 550 mm (Šamaj, 1980).

Lokalita se nachází ve čtverci síťového mapování 7777, kvadrantu d.

Přehled floristického a fytoocenologického výzkumu

Širší území zkoumané lokality bylo v minulosti botaniky hojně navštěvováno. Přehled významnějších publikovaných prací uvádí David (1986). Lokalizace starších sběrů je však problematická, protože Kusá hora se nachází i v ústí Slovenské brány (Porta Slovenica) – Kusá hora u Tlmač (276 m n.m.).

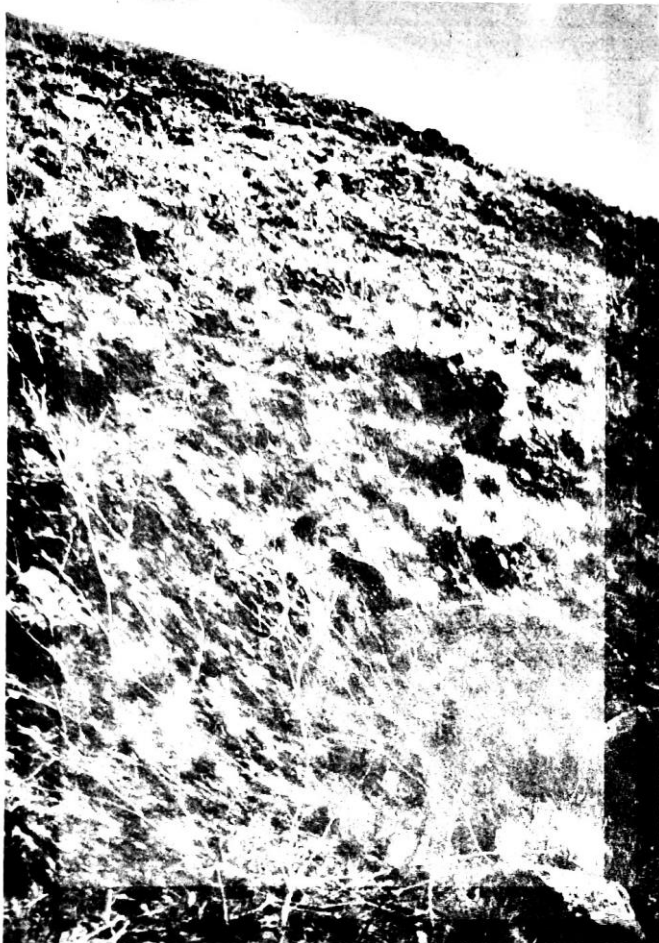
Nejúplnějším přehledem publikovaných údajů pro Kusou horu uvádí Futák (1949 a) a to 90 rostlinných druhů, např. *Achillea pannonica* Scheele, *Carthamnus lanatus* L., *Cerasus mahaleb* (L.) Mill., *C. fruticosa* (Pall.) Woron., *Chamaecytisus austriacus* (L.) Link., *Geranium sanguineum* L., *Lactuca perennis* L., *Stipa pulcherrima* K. Koch., *Trifolium rubens* L. atd. Neuhäusl et Neuhäuslová – Novotná (1966) publikují z Kusé hory druhy *Agrimonia*

eupatoria L., *Dichanthium ischaemum* (L.) Roberty, *Eryngium campestre* L., *Salvia nemorosa* L., *Sambucus ebulus* L. a *Stachys annua* (L.) L. Výskytu některých vzácnějších rostlinných druhů v území severně od Levic se věnuje více autorů. Futák (1943) uvádí některé sběry Knappovy, Kupčokovy a své vlastní (období 80. let 19. stol. až 30. léta 20. stol.) z okolí obcí Rybník, Čajkov a Tekovská Nová Ves např. *Acer tataricum* L., *Echium russicum* J. F. Gmel., *Eryngium planum* L., *Heliotropium europaeum* L., *Linum hirsutum* L., *Xeroloma cylindracea* (Sibth. et J. E. Sm.) Holub. Rozšířením posledně jmenovaného druhu se věnuje v dalších pracích Futák (1953), Kupčok (1956) a Chrtěk (1959). Uvedení autoři vycházejí z Kupčokova sběru tohoto druhu u Pukance (Prandorf) a to buď z vlastní herbářové položky (Futák, 1953) nebo z již publikovaného údaje (Chrtěk, 1959). Pozoruhodné jsou též údaje o rozšíření vzácného mediteránního druhu *Chrysopogon gryllus* (Torn.) Trin, který z našeho území uvádí Jurko (1962). Čítuje opět starší údaje Kupčoka (viz Kupčok, 1956) o nález tohoto druhu u Pukance a Bátovců. Tyto sběry pocházejí z počátku 20. stol., nepublikované sběry Kupčokovců (otce a syna) zpracoval a k tisku připravil J. Futák. Vyšly tiskem až po smrti obou významných botaniků v roce 1956. Další lokality tohoto druhu z jižního Slovenska publikuje Jurko (1958). Pro nás je zajímavé, že uvádí *Chrysopogon gryllus* z andezitů u Hajnačky v asociaci *Festuca pseudodalmatica* – *Inula oculus christi*.

Na lokalitě Kusá hora máme vzácnou příležitost porovnat stav lichenoflóry podle sběrů z let 1910 – 1911 a 1974 – 1982, kdy ze staršího období je doložen výskyt 13 druhů lišejníků, např. *Anaptychia ciliaris* (L.) Koerb., *Evernia prunastri* (L.) Ach., *Parmelia caperata* (L.) Ach., *Pseudevernia furfuracea* (L.) Zopf., *Ramalina pollinaria* (Westr.) Ach. atd. V novějším období bylo na lokalitě zjištěno jen 8 druhů lišejníků (blíže viz David, 1987).

Údaje o rostlinných společenstvech z Kusé hory nebyly dosud v literatuře publikovány. Futák (1943) se ve své práci zabývá také vegetací andezitových skalních strání v Kremnických vrších, v širším kontextu Slovenského středohoří. Krátce uvádí asociaci *Festucetum pseudodalmaticae*. Studium xerothermních rostlinných společenstev s *Festuca pseudodalmatica* v jihozápadní části Krupinské planiny (okolí Plášťovců) se věnovali Májovský et Jurko (1956). Nově popisují asociaci *Festuca pseudodalmatica* – *Inula oculus christi* Máj. – Jurko 1956. V rámci této asociace opisuje Májovský et Jurko (1958) na lokalitách v dolině Hronu (od Kozárovců po Zvolen) subasociaci s *Minuartia frutescens* a některé vývojové stádia tohoto společenstva. Studium vegetačních poměrů jižních výběžků Štiavnických vrchů publikuje Neuhaus et Neuhauslová – Novotná (1964). Společenstva řádu *Festucetalia valesiacae* (a další) popisují podle fytoecologických snímků z lokalit od Čankova, Rybníku, Gondova a dalších, neuvádí však zápis z Kusé hory. V rámci

Skalnatá xerothermní stráž nad cestou
Levice-Tlmače. V rostlinných spoločens-
tvach je dominantným druhom *Festuca*
pseudodalmatica. Duben 1985.

Porosty s *Festuca pseudodalmatica* a
Potentilla arenaria nad lomem v jižní
části lokality. Květen 1985.

výzkumu Kozmálovských vršků (okolí Mochovců) se zabývala studiem rostlinných společenstev na Kusé hoře Dr. M. Vozárová (Malokarpatské múzeum Pezinok), výsledky nebyly dosud publikovány.

Přehled zjištěných rostlinných druhů

V následujícím přehledu uvádíme výčet rostlinných druhů z lokality Kusá hora. Zjistili jsme 231 taxonů cévnatých rostlin a 8 druhů lišejníků. Z toho je výskyt 171 taxonů cévnatých rostlin doložen 243 herbářovými položkami (208 ks legit S. David, 14 ks legit L. Jasenák, 10 ks legit M. Vozárová – materiál je uložen v herbáři muzea v Pezinku atd.), lišejníky jsou doloženy 31 ks herbářových položek (viz David, 1987). Dokladový materiál je uložen ve sbírkách Tekovského múzea v Levicích (LTM).

Nomenklaturu rostlinných druhů jsme upravili podle Červenky et. al. (1986). Tohoto názvosloví se držíme v celém textu tohoto příspěvku mimo rodu *Crataegus*, kde jsme použili názvosloví podle Baranca (1986), rodu *Thymus* – podle Čápa (1979) a u lišejníků – podle Wirtha (1980).

Acer campestre L.

A. tataricum L.

Acetosa pratensis Mill.

Acinos arvensis L.

subsp. *arvensis*

Acosta rhenana (Boreau) Soják

Aesculus hippocastanum L.

Agrimonia eupatoria L.

subsp. *eupatoria*

Achillea millefolium L.

subsp. *millefolium*

A. nobilis L.

Allium flavum L.

subsp. *flavum*

A. sphaerocephalum L.

A. vineale L.

Alyssum alyssoides (L.) Nath.

Androsace elongata L.

Anthemis arvensis L.

A. tinctoria L.

subsp. *tinctoria*

Anthriscus cerefolium (L.) Hoffm.

subsp. *trichosperma* (Schult.)

Arcang.

Arabidopsis thaliana (L.)

Heynh.

Arenaria serpyllifolia L.

Aristolochia clematitidis L.

Arrhenatherum elatius (L.)

P. Beauv. ex J. S.

et K. B. Presl

Artemisia pontica L.

Asperula cynanchica L.

Ballota nigra L.

subsp. *nigra*

Berteroa incana DC.

Bromus inermis Leyss.

B. japonicus Thunb. ex Murr.

subsp. *japonicus*

B. sterilis L.

Buglossoides arvensis (L.)

Johnst.

B. purpureocaerulea (L.)

Johnst.

Calystegia sepium (L.) R. Br.

Carex praecox Schreb.

subsp. *praecox*

Carduus acanthoides L.

Cerastium brachypetalum Pers.

C. holosteoides Fries ampl. Hyl.

C. pumilum Curtis

Cerintho minor L.

subsp. *minor*

Cleistogenes serotina (L.) Keng

Consolida regalis S. F. Gray

subsp. *regalis*

Conyza canadensis (L.) Cronq.

Convolvulus arvensis L.

Coronilla varia L.

Corydalis solida (L.) Clairv.

Corylus avellana L.

Crataegus laevitaga (Poir. in

Lam.) DC. subsp. *laevigata*

C. monogyna Jacq.

subsp. *acutiloba* (Kerner)

Baranec

subsp. *trilobata* (Nyárády ex

Buia) Gost.–Jakusz.

Crinitaria linosyris (L.) Less.

Cruciata pedemontana (Bell.)

Ehred.

Crupina vulgaris Cass.

Dactylis glomerata L.

Datura stramonium L.

Daucus carota L.

subsp. *carota*

Dianthus armeria L.

Diathus carthusianorum L.

subsp. *carthusianorum*

Digitaria sanguinalis (L.) Scop.

Dichanthium ischaemum (L.)

Roberty

Dorycnium herbaceum Vill.

Echium vulgare L.

Elytrigia intermedia (Host)

Nevski

Eragrostis minor Host

E. pilosa (L.) P. Beauv.

Erodium cicutarium (L.) L. Hér.

subsp. *cutarium*

Erophila verna (L.) Chevall.

subsp. *verna*

Eryngium campestre L.

Erysimum diffusum Ehrh.

Euonymus europaeus L.
E. verrucosus Scop.
Falcaria vulgaris Bernh.
Festuca pseudodalmanica Kra-
 jina ex Domin
F. rupicola Heuff.
F. valesiaca Schleich. ex Gaud.
Ficaria verna Huds.
Filipendula vulgaris Moench.
Fragaria moschata Duch.
F. viridis Duch.
Gagea arvensis (Pers.) Dumort
Gagea pratensis (Pers.) Dumort
Galium aparine L.
G. glaucum L.
G. verum L.
 subsp. *verum*
Geranium dissectum Jusl. in L.
G. robertianum L.
 subsp. *robertianum*
Geum urbanum L.
Hedera helix L.
Hieracium racemosum Waldst. et Kit.
Holosteum umbellatum L.
 subsp. *umbellatum*
Hordeum murinum L.
Hypericum perforatum L.
Humulus lupulus L.
Chelidonium majus L.
Chondrilla juncea L.
Chrysaspis campestris (Schreb. in
 Sturm) Desv.
Inula britannica L.
 subsp. *britannica* L.
Iva xanthiifolia Nutt.
Jacea subjacea (Beck) Soják
Juglans regia L.
Koeleria macrantha (Ledeb.) Schult.
Lactuca quercina L.
 subsp. *chaixii* (Vill.) Čelak.
L. serriola L.
Lamium purpureum L.
L. amplexicaule L.
 subsp. *amplexicaule*
Lathyrus nissolia L.
L. tuberosus L.
Ligustrum vulgare L.
Linaria genistifolia (L.) Mill.
 subsp. *genistifolia*
L. vulgaris Mill.
Lotus corniculatus L.
Lycium barbarum L.
Medicago falcata L.
M. minima L.
Melica transsylvanica Schur
Muscari comosum (L.) Mill.
Myosotis stricta Link ex
 Roem. et Schult.
Myosoton aquaticum (L.) Moench
Ornithogallum umbellatum L.
Orobanche caryophyllacea J.
 E. Sm.
Papaver albiflorum (Bess.)
 Pacz. subsp. *albiflorum*
P. argemone L.
P. dubium L.
P. rhoeas L.
Pastinaca sativa L.
Phleum phleoides (L.) Karst.
Picris hieracioides L.
Pilosella magyarica (Naeg. et
 Pet.) Dostál
P. officinarum F. W. et Schultz
 Bip. s. s. cf. *P. hoppeana*
 (Schult.) F. W. et Schultz Bip.
Pimpinella saxifraga L.
Plantago media L.
Poa angustifolia L.
Poa bulbosa L.
Polycnemum arvense L.
Polygonatum latifolium (Jacq.)
 Desf.
Polygonum aviculare L. s. l.
Polypodium vulgare L.
Potentilla arenaria Borkh.
P. argentea L.
P. recta L.
Poterium sanquisorba L.
 subsp. *polygamum* (Waldst. et
 Kit.) Simk.
Portulaca oleracea L.
Prunella laciniata (L.) L.
P. vulgaris L.
Prunus spinosa L.
 subsp. *spinosa*
P. domestica L.
 subsp. *domestica*
Psammophiliella muralis (L.) Ik.
Pseudolysimachion spicatum (L.)
 Opiz
Pulmonaria officinalis L.
Quercus cerris L.
Q. petraea (Matt.) Liebl.
Q. pubescens Willd.
Q. virgiliana Ten.
Reynoutria sachalinensis (F.
 Schmidt) Nakai
Rhamnus catharticus L.
Rhinanthus minor L.
R. minor L.
 subsp. *elatior* (Schur)
 O. Schwarz
Ranunculus illyricus L.
R. nemorosus DC.
R. polyanthemus L.

Robinia pseudoacacia L.
Rosa sp.
Rubus caesius L. s. l.
R. fruticosus agg.
Rumex longifolius DC.
Salvia nemorosa L.
Sambucus ebulus L.
S. nigra L.
Saxifraga bulbifera L.
Scabiosa ochroleuca L.
Scleranthus annuus L.
Sedum acre L. emend. Grimm
Sedum sexangulare L.
S. telephium L.
S. maximum (L.) Hoffm.
 subsp. *maximum*
Seseli annuum L.
 subsp. *annuum*
S. elatum L.
 subsp. *elatum*
Stachys annua (L.) L.
S. recta L.
Stellaria graminea L.
S. media (L.) Vill.
 subsp. *media*
Stipa capillata L.
Syringa vulgaris L.
Swida sanguinea (L.) Opiz
Taraxacum officinale Web. in
 Wiggers
Teucrium chamaedrys L.
Thlaspi perfoliatum L.
Thymas glabrescens Willd.
Th. pannonicus All.
 subsp. *latifolius* (Bess.)
 Jalas
Tithymalus cyparissias (L.) Scop.
Tordylium maximum L.
Trifolium arvense L.
T. montanum L.
 subsp. *montanum*
Trifolium ochroleucon Huds.
Turritis glabra L.
Ulmus minor Mill.
Urtica dioica L.
Valerianella locusta (L.) La-
 terrade emend. Betcke
Ventenata dubia (Leers) Coss.
 in Durien
Verbascum austriacum Schott ex
 Roem. et Schult.

V. blattaria L.
V. phlomoides L.
Veronica dentata F. W. Schmidt
V. hederifolia L.
V. prostrata L.
Vicia grandiflora Scop.
 subsp. *sordida* (Waldst. et
 Kit.) Dostál
V. hirsuta (L.) S. F. Gray
V. lathyroides L.
V. pannonica Crantz
 subsp. *striata* (Marsch. /
 Bieb.) Nyman
 subsp. *pannonica*
V. pisiformis L.
V. tenuifolia Roth
V. villosa Roth
Viola arvensis Murray
V. odorata L.
Viola hirta L.
 subsp. *hirta*

Xeranthemum annuum L.
Dianthus pontederæ Kern.
Sideritis montana L.
Veronica verna L.
 Lichenes
Cladonia pyxidata (L.) Hoffm.
Cl. rangiformis Hoffm.
Dermatocarpon minutum (L.) Mann
Lecanora muralis (Schreb.) Rabh.
Parmelia pulla Ach.
P. taractica Kremp.
P. rufescens (Weiss) Humb.
Physcia wainioi Räs.
 Niže uvedené rostlinné druhy
 legit M. Vozárová, materiál uložen
 v herbáři Malokarpatského múzea
 Pezinok:
Achillea pannonica Scheele
Bromus mollis L.
Filago vulgaris Lamk.
Geranium columbinum L.
Hieracium bauhinii (Bess.) Arv. –
 Touv.
Lepidium campestre (L.) R. Br.
Plantago lanceolata L.
Salvia pratensis L.
Trifolium striatum L.
Veronica teucrium L.
Kohlruschia prolifera (L.) Knuth

Náčrt vegetačních poměrů na Kusé hoře

Alespoň orientační posouzení minulého a současného stavu vegetace je významné pro pochopení sukcesních změn rostlinných společenstev, jako výsledek působení abiotických a biotických faktorů (faktor času, podklad, zvětrávání, vztahy uvnitř i mezi fytoocenózou a zoocenózou, antropické zásahy ap.). Máme-li pro území stanovit účinný režim ochrany- tzv. „management“, musíme postihnout alespoň základní zákonitosti procesu sukcese a určit směr dalšího vývoje vegetace na lokalitě.

Kusou horu charakterizuje Futák (1949 a) jako lokalitu s pozůstatky doubrav svazu *Quercion pubescentis* Klika 1953, a to asociace *Querceto – Carpinetu pubescentosum* Mik. 1939 et Futák 1947 (senzu Klika, 1955). Zastoupení dřevin bylo omnoho pestřejší než v současnosti, např. *Quercus pubescens*, *Q. cerris*, *Q. petraea*, *Tilia platyphyllos*, *T. cordata*, *Ulmus glabra*, *Corylus avellana*, *Cerasus mahaleb*, *C. fruticosa*, *Acer tataricum* (hojný i v pěkných stromových exemplářích), *Ligustrum vulgare* ap. Pozoruhodná je poznámka o výsadbě *Pinus sylvestris*, *Syringa vulgaris* a *Robinia pseudoacacia* !!! Již Futák (1. c.) konstatuje značné negativní ovlivnění vegetace na Kusé hoře. Vzácnější druhy „... se vyskytují hlavně na lučkách a křovinách u vinohradů (východní svahy, viz obr. 4), kde dobytek méně chodí.“

Lesní hospodářský plán (lesní hospodářský celek Devičany, lesní závod Pukanec) vymezuje na Kusé Hoře parcely 113 e, 113 d. I když nový lesní hospodářský plán (LHP) na nové decénium není dosud k dispozici (citovaný materiál je pro období 1974 – 1984) jsou uvedené parcely zařazeny do skupin lesních typů (slt) CoQ (Corneto – Quercetum tj. dřínová doubrava), typ fytoocenózy 1601 = skalní sutinová step a 1603 = dřínová doubrava s hrabem.

Parcela 113 e – záp. expozice, sklon 40°, akát 60%, výmladkový les bez zásahu.

Parcela 113 d – sev. záp. expozice (nad cestou do Podlužan), sklon 40°, akát 100 %, výmladkový les bez zásahu, charakter ochranného lesa. stáří porostů (k 1. 1. 1975 je 20 až 25 let).

Podle našeho názoru mají porosty v současnosti již charakter nitrofilních společenstev druhotných akátových porostů (obr. 5), řádu *Chelidonio – Robinietalia* Jurko ex Hadač et Sofron 1980 (asociace *Chelidonio – Robinietum* Jurko 1963 nebo *Balloto nigrae – Robinietum* Jurko 1963) senzu Moravec et al. (1983/1).

Uvádíme zápis porostu:

Kusá hora, 60 m západně od lomu pod vrcholem, plocha 10 x 7 m, hnědá lesní půda, 9. 6. 1986.

Pokryvnost E₃ 70%; E₂ 40%; E₁ 80%.

E₃ – *Robinia pseudoacacia*;

E₂ – *Sambucus nigra*, *Prunus spinosa*, *Rosa* sp., *Ligustrum vulgare*, *Crataegus monogyna*;

E₁ – *Chelidonium majus* 3, *Galium aparine* + 2, *Urtica dioica* 2, *Viola hirta* 2, *Bromus sterilis* 1, *Humulus lupulus* 1, *Ballota nigra* 1, *Geum urbanum* +, *Rosa* sp. +, *Calystegia sepium* +, *Stellaria media* ssp. *media* +, *Thlaspi perfoliatum* r, *Crataegus monogyna* r.

Akátový porost přechází do křovinatého pláště s výmladkovým akátem (90 %), růžemi a trnkou. Mnohem zajímavější vegetační poměry jsou na ostatních částech lokality (obr. 1). Křovinné pláště nad vinicemi jsou zbytky Futákova *Querceto – Carpinetu pubescentosum*. Dnes mají charakter primárních i sekundárních křovin a keřových lesních pláštů teplých oblastí (řad *Prunetalia* Tüxen 1952, svaz *Prunion fruticosae* Tüxen 1952?).

Zaznamenali jsme zde *Quercus pubescens*, *Q. cerris*, *Q. petraea*, *Q. virgiliana*, *Acer tataricum* (duby i javor jen v několika exemplářích), *A. campestre*, *Crataegus monogyna*, *Syringa vulgaris*, *Ligustrum vulgare*, *Prunus spinosa*, *Rhamnus catharticus* a *Robinia pseudoacacia* (v podúrovni).

Z hlediska zastoupení vzácnějších rostlinných druhů jsou nejhodnotnější skalnaté andezitové stráně (obr. 2, 3 a 4) se zbytky xerothermních trávobylinných společenstev s dominantní *Festuca pseudodalmatica*. Zde jsme zjistili např. *Crupina vulgaris*, *Cleistogenes serotina*, *Stipa capillata*, *Allium flavum*, *Melica transsylvanica*, *Thymus pannonicus*, *Muscari cosmosum*, *Xeranthemum annuum* atd. Na vrcholových partiích (obr. 3) jsme dále zaznamenali *Festuca valesiaca*, *F. rupicola*, *Potentilla arenaria*, *P. argentea*, *Achillea nobilis*, *Dianthus pondevaerae*, *Sedum sexangulare*, *S. acre*, *Seseli elatum*, *Thymus glabrescens*, *Hypericum perforatum*, *Tithymalus cyparissias*, *Jacea subjacea*, *Pilosella magyarica*, *P. officinarum*, *Erophila verna*, *Filipendula vulgaris*, *Poterium sanquisorba* ssp. *polygamum*, *Stachys recta*, *Asperula cynanchica*, *Eryngium campestre*, *Galium mollugo*, *Hypericum perforatum*, *Poa bulbosa*, *Myosotis stricta*, *Linaria genistifolia* ssp. *genistifolia*, *Erysimum diffusum*, *Chondrilla juncea*, *Viola arvensis* atd.

V jižní a východní části lokality se na kontaktu se společenstvy s *Festuca pseudodalmatica* rozšiřují plochy křovin s dominantním zastoupením *Prunus spinosa* subsp. *spinosa* (subsp. *dasyphylla* (Schur) Domin jsme na lokalitě nezjistili), *Ulmus minor* (na severním úpatí též ve varietě *suberosa*) Moench (Dostál) a *Robinia pseudoacacia*. Tyto přecházejí do floristiky chudobnějších polostů s *Galium glaucum*, *Crinitaria linosyris*, *Convolvulus arvensis*, *Salvia nemorosa*, *S. pratensis*, *Melica transsylvanica* *Elytrigia intermedia*, *Pheum phleoides*, *Poa angustifolia* atd. Z těchto společenstev hemikryptofyt a „vysokých tráv“ jsou postupně vytlačovány vzácnější druhy jako *Dichanthium ischaemum*, *Cleistogenes serotina*, *Artemisia pontica*, *Vicia pannonica* subsp. *striata*, *Pseudolysimachion spicatum* ap.

Východní skalnaté xerothermní stráně nad vinicemi s výskytem *Crupina vulgaris* a *Stipa capillata*. Duben 1985.

Výmladkové akátové porosty jsou málo kvalitní a mají charakter ochranného lesa. Květen 1985.

Následující snímek je z této plochy:

Kusá hora, jižní část lokality vlevo chodníku na vrchol, plocha 3 x 4 m, ranker na andezitě, 220 m n. m., 9. 6. 1986.

Pokryvnost E₃ O; E₂ 20 %; E₁ 100 %.

E₂ – *Ulmus minor*, *Rosa* sp.

E₁ – *Artemisia pontica* + 2, *Fragaria moschata* 2, *Festuca pseudodalmatica* +, *Phleum phleoides* 1, *Galium glaucum* 1, *Elytrigia intermedia* 1, *Vicia tenuifolia* 1, *Teucrium chamaedrys* 1, *Eryngium campestre* +, *Poa angustifolia* +, *Vicia pannonica* ssp. *striata* +, *Potentilla argentea* +, *Arrhenatherum elatius* +, *Salvia nemorosa* +, *Thymus glabrescens* +, *Achillea nobilis* r, *Crinitaria linosyris* r, *Pilosella magyrica* r, *Ulmus minor* (v₀) r, *Potentilla recta* r, *Stellaria graminea* r, *Dianthus ponederae* r.

Sřední část podvrcholového plató je i v současnosti kosena a je využíváno i jako hřiště. Ještě po 2. světové válce byla tato plocha rozorávána a využívána na pěstování zemědělských kultur. Nyní jsou zde vyvinuté druhotné společenstva sešlapávaných stanovišť.

Trávovo-bylinné porosty Kusé hory systematicky patří do asociace *Festuca pseudodalmatica* – *Inula oculus christi* Májovský – Jurko 1956 v různých vývojových stádiích, která je centrálním společenstvem oblasti od Šah po Krupinsko, Lučenecko až do širšího okolí Jesenského (Ragač). Podle výzkumu v oblasti ohraničené obcemi Kozárovce, Malé Kozmálovce, Čifáre, Nevidzany a v okolí Levic je tato asociace ve své typické subasociaci dominantním společenstvem na andezitech (xerothermní, jižně exponované stráňe) této části Slovenska (Dr. M. Vozárová – ústní sdělení).

Zjevnou degradaci vegetace na zkoumané lokalitě můžeme doložit ústupem rostlinných druhů, které z lokality uvádí F u t á k (1949 a) a které jsme na Kusé hoře již nezjistili např. *Carpinus betulus*, *Cerasus mahaleb*, *C. fruticosa*, *Mespulis germanica*, *Achillea neiloreichii*, *Chamaecytisus austriacus*, *Inula oculus christi*, *Lactuca perennis*, *Peucedanum alsaticum*, *Silene dichotoma*, *Stipa pulcherrima*, *Trifolium rubens* ap, Stav lichenoflóry jsme již zhodnotili v předchozím textu.

Přesto jsme výzkumem potvrdili recentní výskyt 20 rostlinných druhů uvedených v Zoznamu vyhynutých, endemických a ohrožených taxónov vyšších rostlín flóry Slovenska (M a g l o c k ý, 1983).

V kategorii C I (kriticky ohrožené druhy) jsme zjistili

Crupina vulgaris, tento druh je zařazen do „Červené knihy ČSSR“.

V kategorii C II (velmi ohrožené druhy) jsme potvrdili výskyt *Cleistogenes serotina* a *Papaver albiflorum*.

V kategorii C III (ohrožené druhy) jsme na lokalitě zaznamenali *Allium sphaerocephalum*, *Androsace elongata*, *Artemisia pontica*, *Cruciata pedemontana*, *Ranunculus illyricus* a *Xeranthemum annuum*.

V kategorii C IV (vzácnější druhy, které si vyžadují pozornost jsme zjistili *Acer tataricum*, *Allium flavum*, *Erysimum duffusum*, *Gagea pratensis*, *Lathyrus nissolia*, *Quercus virgiliana*, *Seseli annuum*, *Thymus pannonicus*, *Achillea pannonica*, *Dianthus ponederae* a *Sideritis montana*.

Závěr

Předložený příspěvek je dílčím výsledkem ústavní úlohy Tekovského múzea – Floristický výzkum Ipeľské pahorkatiny. Na lokalitě Kusá hora (226 m n. m.) jsme provedli floristický výzkum v letech 1982 až 1984. Zjistili jsme výskyt 231 taxonů cévnatých rostlín (243 herbářových položek) a 8 druhů lišejníků (31 herbářových položek), z toho je 20 druhů významných z hlediska ochrany fytozooce. V současnosti dochází na lokalitě k negativním změnám (šíření *Robinia pseudoacacia*, rozšiřování vinic, výstavba „hajloků“, vynášení odpadu do lomu a na skalnaté stráně nad vinicemi, zmenšování ploch s výskytem vzácných rostlinných druhů).

Podle našeho názoru splňuje lokalita Kusá hora podmínky pro zařazení do seznamu chráněných území, nejlépe jako kategorie CHPV (chráněný přírodní útvar) jehož vyhlášení je v kompetenci rady ONV. Část území lokality je v lesním půdním fondě. Porosty však nejsou vedeny jako produkční, část území je na nezemědělském půdním fondě. Kusá hora, vzhledem ke své snadné dostupnosti od Levic, je předurčena ke krátkodobé rekreaci obyvatel města. Zde by bylo možné využít i aktivitu mládeže v rámci akce „Strom života“ (označení hranic chráněného území, vyznačení a úprava chodníků, odstranění náletových dřevin ap.). Tím by se využily výsledky našeho výzkumu i v ochranné praxi.

Adresa autora: Stanislav David, Tekovské múzeum, 934 69 Levice.

Literatura

- BARANEC, T., 1986: Biosystematické štúdium rodu *Crataegus* L. na Slovensku. Acta dendrobiol., Bratislava, VEDA, pp. 118.
- ČÁP, J., 1979: Klíč k určování československých mateřidoušek. Zpr. Čs. Bot. Společ., Praha, 14 p. 101-108.
- ČERVENKA, M. et al., 1986: Slovenské botanické názvoslovie. Príroda, Bratislava, pp. 517.
- DAVID, S., 1986: Príspevek ke květeně Vápníku (Šiklůše) u Levíc. Vlastivedný spravodaj Tekovského múzea v Leviciach, Levice 11, p. 22-26.
- DAVID, S., 1987: Lišejníky (Lichenes) ve sbírkách Tekovského múzea. Jubilejný zborník Tekovského múzea v Leviciach, Levice, p. 163-172.
- FUTÁK, J., 1943: Kremnické hory, štúdiu geobotanicko-floristická. Matica Slovenská, Martin, pp. 112.
- FUTÁK, J., 1949 a: Botanické zaujímavosti z okolia Levíc. Čs. bot. Listy, 1 (1948), p. 67-70.
- FUTÁK, J., 1953: Zaujímavé rastliny v Horšianskej doline pri Leviciach. Biológia (Bratislava), 8, 1, p. 9-15.
- FUTÁK, J., 1980: Fytogeografické členenie. In: Mazúr, E. (ed.). Atlas SSR, Bratislava, p. 88.
- CHRTEK, J., 1959: Príspevek ke květeně okresu Šahy na Slovensku II. Preslia, 31, 4, p. 413-421.
- JURKO, A., 1958: Ďalšie lokality zlatej brady (*Chrysopogon gryllus* Trin.) na južnom Slovensku. Acta fac. Rerum Nat. Univ. Com. Botanica Tom II, Fasc. 7-9, p. 315-322.
- JURKO, A., 1962: Nové lokality niektorých chránených a iných vzácnejších druhov našej flóry. Biológia (Bratislava), 17, 5, p. 379-383.
- KLIKA, J., 1955: Nauka o rostlinných spoločenstvách. Praha, Nakladatelství ČSAV, pp. 364.
- KONČEK, M., 1980: Klimatické oblasti. In: Mazúr, E. (ed.). Atlas SSR, Bratislava, p. 64.
- KUPČOK, S., 1956: Príspevek k poznaniu flóry okolia Banskej Štiavnice a Pukanca. Biol. práce, 2, zoš. 9, Bratislava, p. 5-58.
- LOŽEK, V., 1973: Příroda ve čtvrtohorách. Academia, Praha, p. 69-170.
- MAGLOCKÝ, Š., 1983: Zoznam vyhynutých, endemických a ohrozených taxónov vyšších rastlín flóry Slovenska. Biológia (Bratislava), 38, 9, p. 825-852.
- MAJOVSKÝ, J. et JURKO, A., 1956: Asociácia *Festuca pseudodalmatica* – *Inula oculus christi* na južnom Slovensku. Biológia (Bratislava), 11, 3, p. 129-145.
- MÁJOVSKÝ, J. et JURKO, A., 1958: Xerothermné spoločenstvo s *Festuca pseudodalmatica* a jeho syngenetické štádiá v doline Hrona. Acta fac. Rerum Nat. Univ. Com. Botanica Tom II, Fasc. 7-9, p. 285-313.
- MAZÚR, E., et LUKNIŠ, M., 1980: Geomorfologické jednotky. In: Mazúr, E. (ed.). Atlas SSR, Bratislava, p. 54.
- MORAVEC, J. et al., 1983/1: Rostlinná spoločenstva České socialistické republiky a jejich ohrožení. Severočeskou přírodou, Litoměřice, suppl. 1983/1, pp. 110.
- NEUHÄSL, R. et NEUHÄUSLOVÁ – NOVOTNÁ, Z., 1964: Vegetationsverhältnisse am Südrand des Schemnitzer Gebirges. Biol. práce, 10, zoš. 4, Bratislava, p. 5-76.
- NEUHÄUSLOVÁ – NOVOTNÁ, Z. et NEUHÄUSL, R., 1966: Fytocenotické poznámky ke květeně okolí Levíc. Acta rer. natur. Mus. Nat. Slov., Bratislava, 12, 1, p. 93-110.
- ŠAMAJ, F., 1980: Ovzdušie a vodstvo. In: Mazúr, E. (ed.). Atlas SSR, Bratislava, p. 62.
- WIRTH, V., 1980: Flechtenflora: Ökologische Kennzeichnung und Bestimmung der Flechten Südwestdeutschlands und angrenzender Gebiete. Verlag E. Ulmer, Stuttgart, pp. 552.

SOMATOCHLORA FLAVOMACULATA (VAN DER LINDEN, 1825) NOVÝ DRUH PRO FAUNU VÁŽEK SLOVENSKA

STANISLAV DAVID

Při faunistickém výzkumu fauny vážek (*Odonata*), který jsme provedli v rámci práce zoologické sekce VI. Zsl. TOPu na lokalitě „Rašelinisko“ u Plaveckého Petra, jsme zjistili výskyt vážky *Somatochlora flavomaculata* (lesklice skrnitá). Z území Slovenska nebyl dosud výskyt tohoto druhu publikován. V tomto příspěvku uvádíme údaje o lokalitě a poznámky k autekologii a synekologii druhu.

Dokladový materiál je uložen ve sbírkách Tekovského múzea.

Lokalita: „Rašelinisko“ (206 m n. m.). Slatinné rašelinisko na pravém břehu Rudavy proti přítoku potoka Hrudky u Plaveckého Petra. Kód orografického celku Databanky fauny Slovenska (DFS) 770-Borská nížina, souřadnice síťového mapování DFS 7469, číslo faunistického okresu podle S o l d á n a (1980) 12-povodí Moravy kromě Dyje.

Charakteristika biotopu: systém terénních depresí vpravo regulovaného koryta Rudavy se slatinnými rašelinisky. Regulací Rudavy, těžbou rašeliny a následným odvodňováním vytěžených jam (obr. 1) došlo k narušení vodního režimu lokality. Porost má charakter březové doubravy (*Betuleto-Quercetum*) s dominantním zastoupením břízy, borovice, olše a vrby. V bylinném patru jsme zaznamenali druhy *Deschampsia caespitosa*, *Valeriana officinalis*, *Thalictrum lucidum*, *Centaureum erythraea*, *Carex pseudocyperus*, *C. hirta*, *C. flava*, *C. rostrata*, *Potentilla erecta*. V dystrofní vodě (hnědě zbarvené huminovými látkami) jsme zjistili *Potamogeton crispus*, *P. natans* a *Myriophyllum spicatum* (použité botanické názvosloví je podle Č e r v e n k y et al., 1986).

Materiál a poznámky k determinaci

Lokalita: „Rašelinisko“ – 7. 7. 1987, 1 ♂, 8. 7. 1987 1 ♀. Imaga jsme určovali podle S c h i e m e n z e (1964), A g u e s s e (1968) a B e l y š e v a (1973). Mimo individuálně a věkové variabilní znaky jako je žlutá skvrna u kořenů křídel, případně barevná intenzita kresby hřbetní části zadečkových tergitů, jsou v uvedených určovacích příručkách „dobře“ určovací

znaky. Jsou to především abdominální přívěsky samců (obr. 2) a žlutá kresba hlavy (zepředu, obr. 3). Žluté skvrny po stranách čela nejsou spojeny příčnou páskou jako u nejběžnějšího druhu rodu *Somatochlora* *metallica*. Podobnou kresbu hlavy mají, v ČSSR vzácně se vyskytující druhy, *Somatochlora arctica* (Zetterstedt, 1840) a *S. alpestris* (Selys, 1840). Od druhu *Somatochlora flavomaculata* se však odlišují žilnatinou křídel, ekologií, abdominálními přívěsky ap.

V rámci vnitrodruhové variability rozlišuje B e l y š e v (1973) formu *minor* (délka zadečku do 31,5 mm, délka zadního křídla do 35 mm), kterou popisuje z nejvýchodnějších částí areálu druhu, východně od Altaje. V námi prostudované literatuře nebyly uvedeny jiné nižší systematické jednotky

Zoogeografické rozšíření

Druh má rozsáhlý areál v eurosibiřské podoblasti palearktické oblasti. Na základě údajů různých autorů (viz. dále) jsme se pokusili vymezit přibližné hranice areálu (obr. 4). Z evropské části areálu uvádí výskyt druhu *Somatochlora flavomaculata* např. M i e l e w c z y k (1972), P l a t t n e r (1968), A g u e s s e (1968), M a y (1933), C o n c i e t N i e l s e n (1956). T e y r o v s k ý (1977) zřejmě převzal údaje o výskytu *Somatochlora flavomaculata* v Čechách (Doksy: 5. 8. 1930- 1 ♀, legit Schlusche; Klánovice: 22. 6. 1943- 3 ♀, legit Görtler) z P e r u t í k a (1957). Vymezit přesněji areáli druhu v sibiřské části SSSR je podle B e l y š e v a (1973) obtížné vzhledem k malému množství věrohodných údajů.

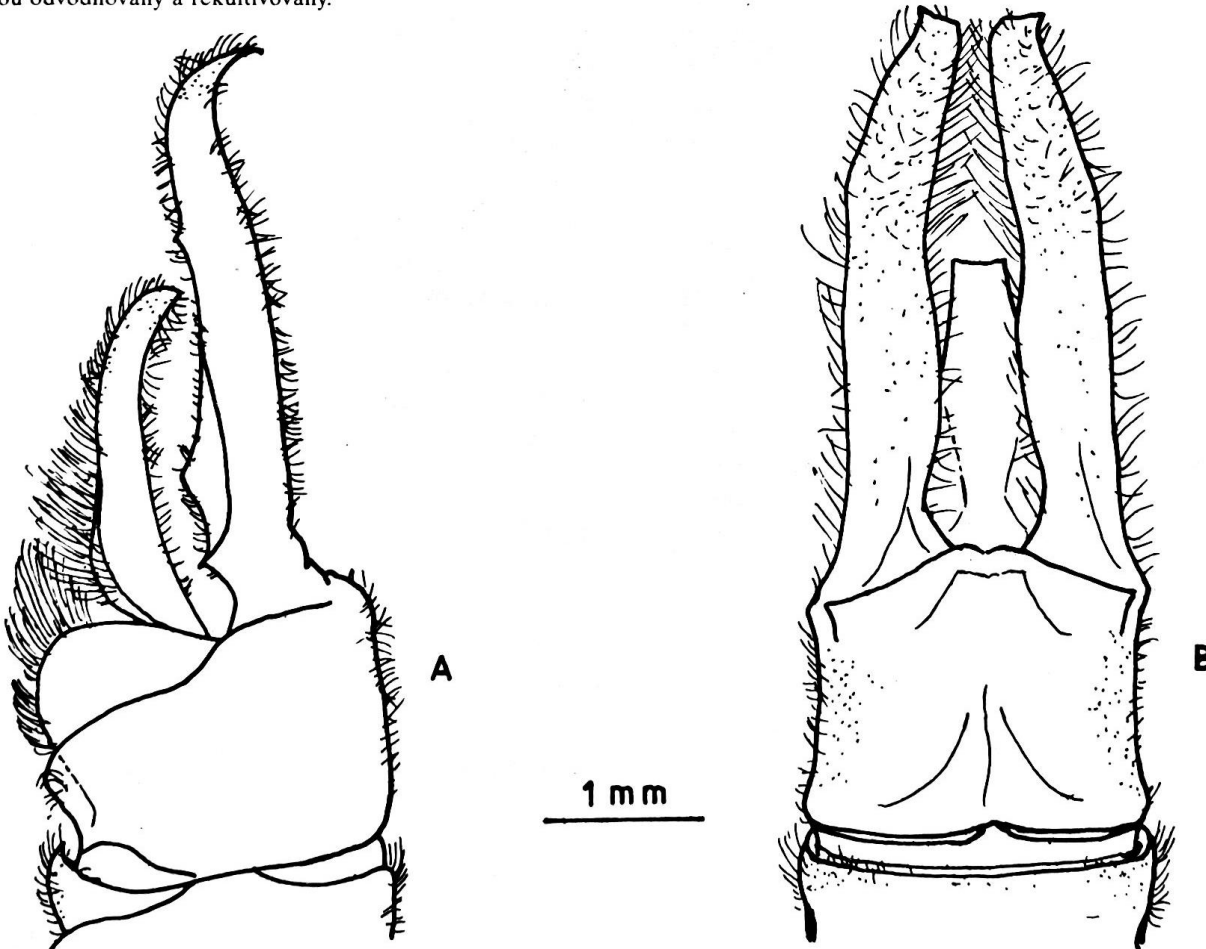
Poznámky k autekologii a synekologii druhu

a) imago

V oblasti altajských stepí léta *Somatochlora flavomaculata* od 1. 6. do 25. 8. (B e l y š e v, 1. c.). S c h i e m e n z (1964), který uvádí údaje pro střední Evropu udává dobu letu od konce 5. do konce 8. měsíce. M i e l e w c z y k (1. c.) zaznamenal dobu

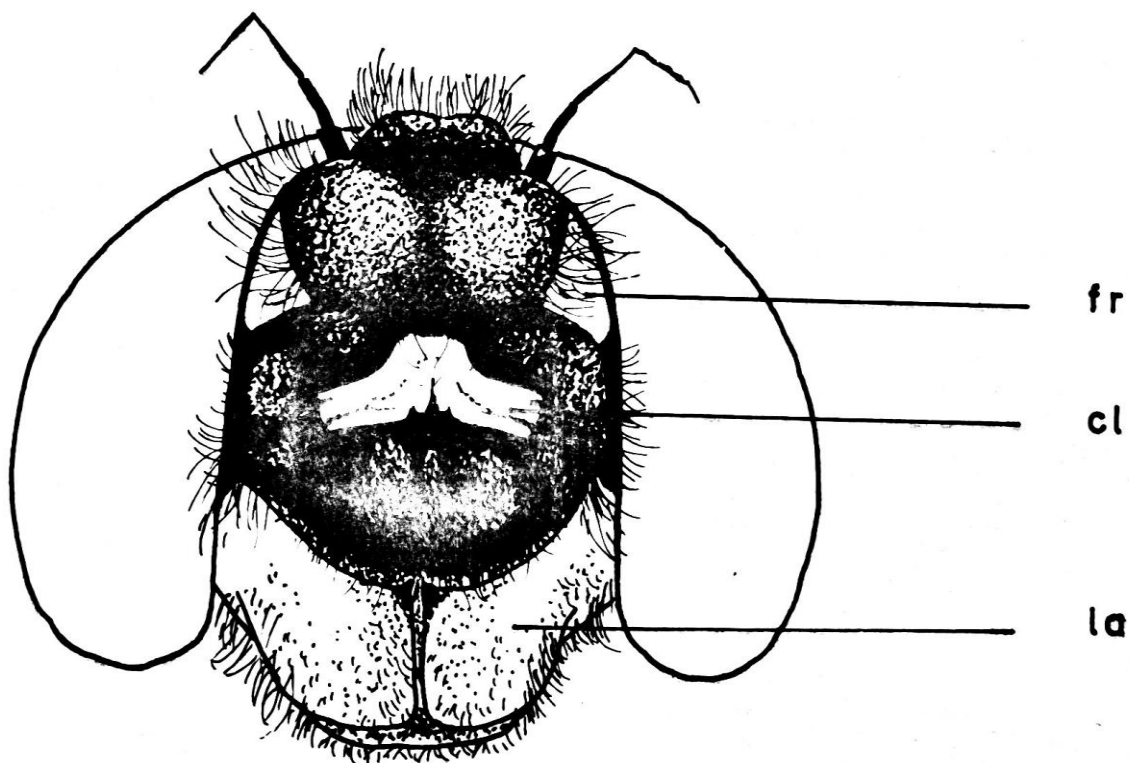

Lokalita „Rašelinisko“ u Plaveckého Petra. Jámy po těžbě rašeliny jsou odvodňovány a rekultivovány.

Abdominální přívěsky *Somatochlora flavomaculata* (lok. „Rašelinisko“: 8. 7. 1987, 1 ♂).

A – pohled sboku, B – pohled shora, orig. Kreslil: S. David.

4 mm

letu od 4. 6. do 29. 8. Množství létajících jedinců se nápadně snižuje již delší dobu před příchodem deště (B e l y š e v, 1. c.). Část imag usedá na větve stromů, část léta nad zemí ve výšce 1 až 1,5 m. Nad vodními plochami létají jen samice kladoucí vajíčka.

b) larvy

Údajů, vztahujících se na larvální stádium je málo a jsou mnohdy rozporné. Popova ex. Belyšev (1973) charakterizuje larvy jako reofilní (vyvíjejí se v tekoucích vodách). Většina autorů se však sjednocuje v charakteristice- stagnikol (vyvíjejí se ve stojatých vodách) např. Quentin (1959), Z e l e n ý (1980). M i e l e w c z y k (1972) charakterizuje druh jako sfagnofilní, příp. tyrfofilní. Larvy se vyvíjejí v rašelinné, dystrofní vodě. Podle uvedeného autora charakterizují tyto biotopy porosty *Caricetum hudsonii* KOCH = *Caricetum elatae* Koch 1926. Tyto porosty vysokých ostřic mohou přecházet do bažinatých olšin na rašelinných půdách.

Společenstva vážek rozsáhleji studoval J a c o b (1969). *Somatochlora flavomaculata* se podle jeho zjištění vyskytuje ve společenstvu vážek rašelinišť a slatin *Leucorrhinia pectoralis - albifrons - caudalis*, v kolinním a submontáním stupni. Toto společenstvo

vážek zjistil Teyrovský et Perutík (1958) na rašeliništích Rejvízu v Jeseníkách.

Častější výskyt byl však zaznamenán ve společenstvu vážek eutrofních stojatých vod *Lestes - Sympetrum - Aeschna mixta*.

Na základě směrnic DFS budeme požadovat zařazení *Somatochlora flavomaculata*- nového druhu pro faunu vážek Slovenska do systematického souboru vážek DFS (D a v i d, 1984). Tím dosáhne počet vážek uvedených pro území SSR 69.

Závěr

Zpracováním materiálu vážek z lokality „Rašeliniško“ u Plaveckého Petra jsme determinovali dva exempláře druhu *Somatochlora flavomaculata*, který je novým druhem pro faunu vážek Slovenska. V předloženém příspěvku uvádíme některé poznámky k biologii tohoto druhu, variabilitě, rozšíření a synekologii. Na základě zpracovaného materiálu budeme požadovat zařazení druhu *Somatochlora flavomaculata* (V a n d e r L i n d e n, 1825) do systematického souboru vážek DFS.

Literatura

- AGUESSE, P., 1968: Les Odonates de l'Europe occidentale, du nord de l'Afrique et des îles atlantiques. Faune de l'Europe, 4, Paris, p. 1-258.
- BELYŠEV, B. F., 1973: Strekozy Sibiri (Odonata). Tom. I, část 1. Nauka, Novosibirsk, p. 358-362.
- CONCI, C. et NIELSEN, C., 1956: Fauna d'Italia (Odonata). Vol. I, Bologna, pp. 259.
- ČERVENKA, M. et al., 1986: Slovenské botanické názvoslovie. Príroda, Bratislava, pp. 517.
- DAVID, S., 1984: Vážky (Odonata). Databanka fauny Slovenska, Bratislava, pp. 3 (mscr.)
- JACOB, U., 1969: Untersuchungen zu den Beziehungen zwischen Ökologie und Verbreitung heimischer Libellen. Faun. Abhandlungen, Dresden, 2, 24, p. 197-239.
- MAY, E., 1933: Libellen oder Wasserjungfern (Odonata). Die Tierwelt Deutschlands u. d. angrenz. Meeresteile: berg. v. Fr. Dahl. T 27, pp. 124.
- MIELEWCZYK, S., 1972: Ważki (Odonata) okolie Gniezna. Fragm. faun., Tom. XVIII, Nr 8, Warszawa, p. 141-162.
- PERUTÍK, R., 1957: Sbíрка vážek Slezského múzea v Opavě (Odonata). Čas. Slezského muzea v Opavě, 6 A, p. 3-10.
- PLATTNER, H., 1968: Bemerkungen über die Larven und Exuvien der Odonaten Rumäniens. Faun. Abhandlungen, 2, 7, p. 52-60.
- QUENTIN, D., 1959: Catalogus Faunae Austriae. Teil XII c: Odonata. Österreichische Staatsdruckerei, Wien, p. 1-9.
- SCHIEMENZ, H., 1964: Odonata-Libellen. In: Stressemann, E. (ed.). Exkurziionsfauna von Deutschland. Insekten II/1, Berlin, p. 47-65.
- SOLDÁN, T., 1980: Problémy faunistického výzkumu a možnosti členění Československa z hlediska faunistiky vodního hmyzu. Zpr. Českoslov. společ. ent., ČSAV, 16, p. 123-133.
- TEYROVSKÝ, V. et PERUTÍK, R., 1958: Další příspěvek k poznání fauny vážek Rejvízu. Přírodovědecký sborník Ostravského kraje, XIX, 2 p. 272-278.
- TEYROVSKÝ, V., 1977: Odonata. In: Dlabola, J. (ed.). Enumeratio insectorum Bohemoslovakiae. Acta ent. Mus. nat. Pragae, 15, suppl. 4 – Check list, 1, p. 31-33.
- ZELENÝ, J., 1980: Vážky – Odonata. In: Rozkošný, R. (ed.). Klíč vodních larev hmyzu. Nakladatelství ČSAV, Praha, p. 68-85.

NÁLEZY VZÁCNEHO DRUHU SITARIS MURALIS (FORSTER, 1771) (COL., MELOIDAE) V OKOLÍ LEVIC

VLADIMÍR SMETANA

V súvislosti so špecifickou bionómiou a charakterom výskytu sa chrobáky čeľade Meloidea v súčasnosti dostávajú do popredia záujmu entomologickej verejnosti. Jedným z najvzácnejších zástupcov uvedenej skupiny chrobákov je druh *Sitaris muralis* (Forster). Jeho larválne štádia sa vyvíjajú paraziticky u samotárskych včiel rodu *Anthophora*. Od príbuzných druhov čeľade je ľahko odlíšiteľný čiernymi, na báze žltohnedými krovkami, ktoré sa dozadu zužujú a nekryjú spodné krídla.

O výskyte tohoto druhu na území ČSSR nájdeme doposiaľ v literatúre iba niekoľko údajov. Hoffer (1965) a Dvořák (1983) uvádzajú dva nálezy na Slovensku a jeden na Morave, Holeksa (1986) publikoval údaj o výskyte *S. muralis* z Tekovskej Breznice na juhozápadnom úpätí Štiavnických vrchov.

V zbierkach Tekovského múzea v Leviciach sú deponované tri exempláre *Sitaris muralis*, zberané na území obce Malý Kiar v dňoch 9. VIII. 1986, 22. VIII.

1986 a 29. VIII. 1987 M. Merčákom a determinované autorom príspevku. Lokalita sa nachádza 5 km juho-východne od Levíc, na severných výbežkoch Ipeľskej pahorkatiny, ktorá je súčasťou Podunajskej pahorkatiny v oblasti Podunajskej nížiny. V rámci mapovania územia Slovenska sieťovou metódou patrí so štvorca 7878.

Uvedené nálezy oprávňujú predpokladať, že podrobnejší výskum Ipeľskej pahorkatiny môže v budúcnosti i v tomto smere priniesť veľa zaujímavých poznatkov.

LITERATÚRA

- DVOŘÁK, M. 1983: Majkovití brouci Československa. Coleoptera, Meloidea. Zprávy Čs. spol. ent. při ČSAV, 4, 39 pp.
- HOFFER, A., 1965: Nález *Sitaris muralis* Forst. (Col., Meloidea) na jižní Moravě. Zprávy Čs. spol. ent. při ČSAV, 1, p. 10.
- HOLEKSA, F., 1986: Vzácný nález druhu *Sitaris muralis* (Forster, 1771) (Coleoptera, Meloidea) v Tekovskej Breznici. Přehled odborných výsledkov z XXI. Tábora ochrancov prírody, Počúvadlo 1985. 1. diel, p. 99-100.

ZO ZBIEROK TEKOVSKÉHO MÚZEA

PRÍSPEVOK K PROBLEMATIKE ETNOGRAFICKEJ ZBIERKOTVORNEJ ČINNOSTI TEKOVSKÉHO MÚZEA.

KATARÍNA HOLBOVÁ

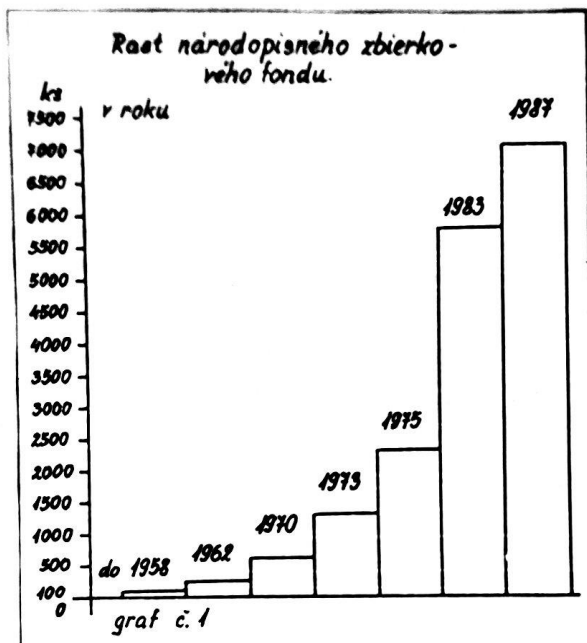
Najvlastnejšou činnosťou a základnou úlohou každého múzea je zveľaďovanie svojho zbierkového fondu. Spôsobov, sa ako získavajú predmety muzeálnej hodnoty do muzeálnej zbierky, je viacero. Najčastejšími sú: vlastná zbierková práca, nákup predmetov a darovanie. Zmyslom a cieľom zbierkotvornej práce je dokumentácia prírody, histórie a kultúry regiónu, v ktorom múzeum pôsobí. Zbierky musia reprezentovať historický vývoj celého územia regiónu s jeho geografickými, hospodárskymi, etnickými a ďalšími rozdielmi. Vo vlastivednom múzeu, akým je aj Tekovské múzeum, sa uskutočňuje táto dokumentácia z hľadiska viacerých vedných disciplín a každá z nich si vytvára vlastný zbierkový fond.¹⁾ Tento príspevok je informáciou o štruktúre a dokumentačnej hodnote národopisného zbierkového fondu Tekovského múzea, o problematike jeho tvorby a ochrany.

Hoci múzeum v Leviciach existuje už od roku 1927 (najprv ako mestské múzeum a po II. svetovej vojne ako okresné múzeum) a vzácné národopisné predmety boli aj v zbierke Jozefa Nécseyho,²⁾ z ktorej vzniklo, jeho národopisný fond rástol pomaly. Až príchodom Jána Beňúcha – nového, v poradí štvrtého riaditeľa a prvého etnografa múzea – začal sa tento fond od 60. rokov sústavnejšie obohacovať. Trvalý výrazný vzrast zberateľskej aktivity nastal príchodom ďalších dvoch etnografiiek v rokoch 1973-74 a vytvorenie samostatného etnografického oddelenia Tekovského múzea v roku 1975.³⁾ Intenzitu akvizičnej činnosti pri dokumentácii ľudovej kultúry Levického okresu i širšej oblasti Tekova a Hontu od vzniku múzea až po súčasnosť ilustruje **graf č. 1.**

Keďže zberná oblasť múzea leží na slovensko-maďarskej etnickej hranici, je potrebné pri tvorbe zbierkového fondu dbať aj na primerané zastúpenie dokladov tradičnej kultúry oboch etník. Trvale sa udržuje pomer cca 1/3 zbierkových predmetov z lokalít obývaných maďarským etnikom a 2/3 zo slovenských dedín.⁴⁾

Miesto národopisnej zbierky v celom zbierkovom fonde Tekovského múzea a štruktúru tejto zbierky z hľadiska zastúpenia jednotlivých tematických okruhov ľudovej kultúry regiónu znázorňuje **graf č. 2.** Ako vidno z tohto grafu, národopisnú zbierku tvoria viaceré súbory – kolekcie predmetov, ktoré sú buď zhotovené z rovnakého materiálu (napr. keramika, textil, atď.), alebo dokumentujú rovnakú tematickú oblasť (odev, kuchynský inventár, poľnohospodárstvo, a pod.). Je to členenie iba pracovné, pomocné, aby bolo možné sledovať rast zbierkového fondu v menších celkoch. V skutočnosti by sa mnohé predmety dali zaradiť súčasne do viacerých tematických oblastí. Aby nedošlo k duplicitě v evidencii, každý predmet sa pri kvantitatívnom vyhodnocovaní zbierky zaraďuje len do jednej tematickej skupiny. Teda napríklad v skupine „kuchynský inventár“ nie sú započítané tie keramické, slamené, prútené predmety a textilie, ktoré tiež tvoria kuchynský inventár, avšak je pre ne vyčlenená samostatná skupina podľa materiálu.

Keď analyzujeme muzeálnu národopisnú zbierku Tekovského múzea, treba spomenúť aj jej finančnú hodnotu. Pritom si treba uvedomiť, že v základnej evidencii sa uvádza len nákupná hodnota zbierkového predmetu. Ak bol predmet získaný darom alebo vlastným zberom, jeho finančná cena sa neuvádza. Nákupná cena muzeálnych zbierok uvedená v prírastkovom denníku však predstavuje len zlomok ich dnešnej finančnej hodnoty, ktorá neustále rastie. Skutočnú hodnotu muzeálneho predmetu nevyjadruje finančná položka, za ktorú bol konkrétny predmet pre múzeum zakúpený. Tá často nevyjadruje ani jeho materiálovú cenu, je len výsledkom dohody medzi majiteľom a múzeom. Do určitej miery teda odráža názor majiteľa, jeho hodnotenie predmetu a zároveň momentálnu finančnú možnosť nákupcu – múzea, ako aj jeho záujem o získanie ponúkaného predmetu. Skutočná cena muzeálneho artefaktu sa odvodzuje z jeho

hodnoty ako historického a umeleckého dokumentu konkrétneho obdobia a spoločnosti. Pri inventarizácii národopisnej zbierky Tekovského múzea v r. 1983 predstavovala nákupná cena predmetov, získaných do múzea kúpou, finančnú položku vo výške 415.049. –Kčs. Ku koncu r. 1987 tvorila nákupná cena takto získaných predmetov celkovú hodnotu 494.534. –Kčs. Keď si uvedomíme, že najmenej 1/5 predmetov bola získaná darom alebo vlastným zberom a nákupná cena je len zlomkom skutočnej, predstavuje tento fond hodnotu niekoľkých miliónov Kčs.

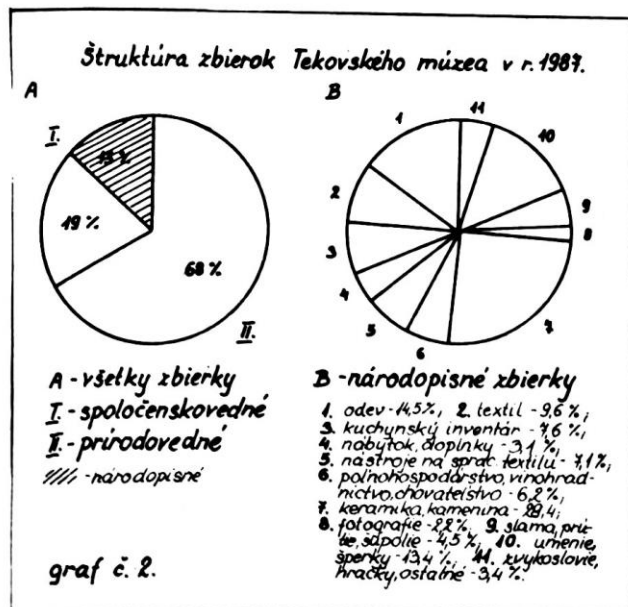
V tomto príspevku sa ďalej zameriam len na tú časť národopisného zbierkového fondu, ktorá dokumentuje spracovanie textilu a jeho uplatnenie v ľudovej kultúre nášho kraja. Jedná sa o kolekciu pracovných nástrojov na spracovanie textilných vlákien a údržbu textilu, o zbierku textílií, o súbor predmetov dokumentujúcich tunajších ľudový odev a z veľkej časti práve k tejto téme sa viažuca kolekcia dobových fotografií. Význam tejto časti národopisného fondu Tekovského múzea ilustruje tabuľka.

tématický súbor predmetov	celkový počet v ks a %		
	k 31. 12. 1983	k 31. 12. 1986	k 31. 12. 1987
nástroje na spracovanie textilu	392 = 6,8%	502 = 7,3%	505 = 7,1%
textílie	538 = 9,3%	580 = 8,4%	683 = 9,6%
odev	892 = 15,4%	998 = 14,5%	1030 = 14,5%
dobové fotografie	75 = 1,3%	148 = 2,1%	155 = 2,2%
celý národopisný zbierkový fond	5792 = 100 %	6898 = 100 %	7116 = 100 %

Domáce spracovanie textilných vlákien, výrobu tkanín, údržbu textílií a odevu dokumentuje kolekcia pracovných nástrojov.

Používali sa na hámanie, česanie a spriadanie konopných prípadne ľanových vlákien, na navíjanie hotovej priadze, na prípravu nití ku tkaniu a vlastnú výrobu tkanín, na pranie a hľadanie hotových textílií aj odevných súčiastok z plátna. Patria sem teda trlice a „tkáče“, česáky, praslice, vretená, kolovrátky, motovidlá, zvižacky, sukadlá, snovadlá, krosná – zariadenie na ručné tkanie – pozostávajú z celého radu relatívne samostatných častí (niteľnice, brdá, hrabce, obrdačky, člky, cievky, atď.), doštičky na výrobu tkaníc, rôzne cievky, stojany na vretená, piesty na pranie, väčšie piesty s valčekom na mangľovanie. Väčšina týchto pracovných nástrojov bola vyrobená ručne, po domácky, obvykle z dreva. Preto dokumentujú nielen úroveň ľudovej technológie ručnej výroby tkanín, ale zároveň sú dokladom technickej úrovni domácej výroby z dreva.⁵⁾ V oboch odvetviach tradičnej ľudovej výroby sa až donedávna uplatňovalo mnoho veľmi starobylých technologických postupov. V našej kolekcii sú zastúpené všetky základné druhy a typy pracovných nástrojov na spracovanie textilných surovín⁶⁾, ktoré sa používali v našom regióne. Pri týchto nástrojoch je však podstatne menšia variabilita konštrukčných typov aj z celoslovenského hľadiska, ako napríklad v ľudovom odevu⁷⁾. Čo sa týka časového vymedzenia, tento súbor zbierkových predmetov dokumentuje obdobie od 30. rokov 19. storočia do polovice 20. storočia, kedy domáce spracovanie textilných vlákien na území Levického okresu prakticky zaniklo⁸⁾.

Spomedzi už vymenovaných pracovných nástrojov si zvláštnu pozornosť zasluhujú praslice (stojany na upevnenie kúdele-textilných vlákien pri ručnom pradení nití) a drevené piesty na pranie a mangľovanie plátna. Vždy boli zhotovené z dreva, konštrukčne veľmi jednoduché. Zaujímavé sú najmä preto, že sa na nich výrazne uplatnil ľudový výtvarný prejav. Poväčšine sú bohato zdobené, najčastejšie rezbou, zriedka maľbou a iba výnimočne v našom regióne sa zdobili praslice vylievaním olovom, alebo vkladáním iného materiálu do dreva. Pre obce na okolí Bátoviec (viď mapku) sú charakteristické majstrovsky ručne tokárené praslice. Piesty aj praslice sú často opatrené presným datovaním – vročením, monogramom prípadne celým menom majiteľky. Je to preto, že sa vyrábali nielen ako pracovný nástroj s praktickou funkciou, ale zhotovovali sa zároveň ako „dar z lásky“, ktorým obdaroval muž (manžel, otec, milý) ženu jemu blízku. V zbierke Tekovského múzea máme dnes 93 praslíc. Len nepatrný počet z nich nemá výzdobu a viac ako tretina je presne datovaná. Drevených piestov v tejto kolekcii zbierkových predmetov máme 61, polovicu z nich tvoria mangle – väčšie piesty s jednou stranou zbrázdnenou oblým zúbkovaním cez celú šírku piestu. Viac ako štvrtina piestov je zdobená alebo datovaná. Praslice a piesty v zbierke Tekovského múzea sú bohatou zásobnicou ľudovej ornamentiky oboch etník, žijúcich v Levickom okrese. Dokumentujú skutočnosť,

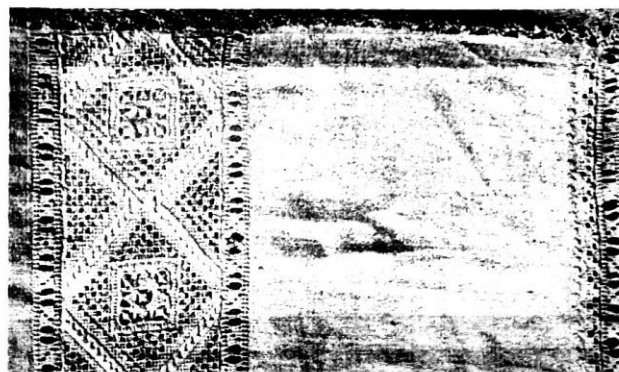

že v ľudovej kultúre oblasti ležiacej na etnickej hranici je veľká príbuznosť javov medzi spolu žijúcimi etnikami. V tomto prípade je to podobnosť formy týchto pracovných nástrojov, ich výzdoby z hľadiska ornamentiky i techniky⁹⁾.

Kolekcia ľudového textilu je čo do počtu predmetov pomerne rozsiahla. Tvoria je najmä ručne, domácky tkané bytové a úžitkové tkaniny. Zastúpené sú aj textilie továrenskej výroby, ktoré sa používali v ľudovom prostredí až v novšom období. Čo sa týka sortimentu, patria sem návliečky na periny a vankúše, posteľné plachty spodné i ozdobné obradové (napr. tzv. kútnice na zastretie postele, kde ležala žena po pôrode); pracovné plachty („poňva“ na voz, traková plachta na poľnú kolísku pre dieťa, batohová plachta); obrusy, obrúsky, uteráky (na bežné používanie i ozdobné); pôlky na nosenie detí, kapsičky, vrecúška, vrecia, handrové koberce a napokon aj novšie bytové doplnky, ako sú nástenky, záclony, dečky, a pod.¹⁰⁾ Najviac domácky zhotovených tkanín pochádza z „čilejkárskych“ dedín (viď mapku), kde sa robili obzvlášť bohato zdobené textilie. Zbierku tkanín v Tekovskom múzeu tvoria predmety z obdobia poslednej štvrtiny 19. storočia až do polovice 20. storočia. Medzi naj-

staršie patria 4 ozdobné plachty s bielym vzorom, pochádzajúce asi zo 70. rokov minulého storočia. Získané boli v obciach Malý Kiar, Mochovce a Veľký Ďur. Čo sa týka pokrytia zbernej oblasti múzea, je v tejto kolekcii dobre zastúpená severná a stredná časť Levického okresu. Slabo je dokumentovaná južná a najmä juhovýchodná časť, keďže početnejší súbor je len z Veľkých Ludiniec a oblasť Šiah prakticky nie je dokumentovaná. Ako celok reprezentujú textilie

v zbierke Tekovského múzea všetky druhy v regióne vyrábaných a používaných tkanín, známe tkáčske väzby a techniky, spôsoby kombinácie domácky pradených konopných nítí s priemyselne spracovanou bavlnenou priadzou. Technickú náročnosť i domácky zhotovených ozdobných tkanín nepochybne ovplyvnila skutočnosť, že Levický okres leží v oblasti, kde robili tkaniny nielen ženy roľníkov pre potreby vlastnej domácnosti. V minulosti tu pracovali aj profesionálni tkáči – remeselníci, tiež niektoré dedinské ženy si tkanín pre cudzích domácností privyrábali.¹¹⁾ Úžitkové a ozdobné tkaniny sú peknou ukážkou tunajších vytkávaných i vyšívaných vzorov, ich kompozície, farebnosti a pestrosti motívov.

Čo do počtu najväčší súbor muzeálnych predmetov, ktorými sa zaoberám v tomto príspevku, tvorí zbierkový fond dokumentujúci tradičný odev v Levickom okrese. Obsahuje predmety z rozmanitého materiálu – domácky zhotovené i továrenské tkaniny, súkno, kožu, kožušinu a ďalšie. Sú to spodné odevné súčiastky – bielizeň, vrchný odev najmä sviatočný a obradový (pracovný odev je slabo zastúpený), letné i zimné odevné súčiastky, pokrývky hlavy, obuv a odevné doplnky okrem šperkov, ktoré tvoria samostatnú kolekciu. V nerovnakej miere je dokumentovaný zbierkovými predmetmi odev ženský, mužský a detský. Súvisí to jednak s najväčšou variabilitou ženského odevu a nepatrným výskytom tradičného detského odevu v súčasnom teréne. Počet jednotlivých druhov odevných súčiastok v zbierke Tekovského múzea je tiež značne rozdielny, ako to ilustruje nasledovná tabuľka.

ženský odev druh. odev. súčiastky	ks	mužský odev druh. odev. súčiastky	ks
rúkavce, košeľe	122	košeľe	40
spodné sukne, rubáše	45	pláténé gate	18
vrchné sukne	75	vrchné nohavice	12
živôtky	60	lajblíky, vesty	7
kabátiky, blúzky	102	kabáty	7
zástere	74	zástere	8
kožuchy, kožušky	8	kožuchy	4
čepce, party	94	súkenné haleny, širice	8
ručníky, ručníčky	229	pokrývky hlavy	10
vreckovky			
obuv (16 párov)	32	obuv (17 párov)	34
spolu	841	spolu	148

Z hľadiska odevných mikroregiónov Levického okresu (viď mapku), najlepšie je v zbierke podchytený „čilejkársky“ odev, jeho vývoj od konca 19. storočia až po súčasnosť. Zastúpený je aj variant ľudového odevu z Kozároviec, ktoré tvoria samostatný mikroregión. Podobne ako pri ňom aj oblasť okolo Bátoviec reprezentuje hlavne ženský odev. Južná časť Levického okresu s početným obyvateľstvom maďarskej národnosti, tvorí zatiaľ jeden mikroregión, zastúpený v zbierke najmä odevov z Veľkých Ludiniec a niekoľkých ďalších obcí na okolí Želiezoviec a Levíc, okolie Šiah je dokumentované len nepatrne.¹²⁾

Odevné súčiastky z uvedených variantov tunajšieho ľudového odevu (okrem „čilejkárskeho“) pochádzajú zväčša z I. tretiny 20. storočia. Podchytené je teda posledné vývojové obdobie pred faktickým zánikom tradičného ľudového odevu v prevažnej časti zbernej oblasti Tekovského múzea. Najstaršou, datovanou odevnou súčiastkou v tejto kolekcii je biela vyšívaná ženská zástera z Mochoviec, z roku 1843. Celkovo sú v zbierke dobre zastúpené jednotlivé strihové varianty odevných súčiastok, rozmanitosť používaných materiálov a charakteristické technické výzdoby ľudového odevu. Na estetickú stránku, na vývoj výzdoby sa kládol dôraz najmä pri dokumentácii čilejkárskeho kroja, ktorý sa jediný udržal v Levickom okrese až do súčasnosti.

Všetky tri opisované súbory zbierkových predmetov dostatočne ilustrujú posledné vývojové obdobie aktívneho jestvovania tradičnej ľudovej kultúry. V nasledovnej etape zbierkotvornej činnosti etnografického úseku Tekovského múzea bude potrebné zamerať sa na vyhľadávanie získavanie predmetov zo staršieho obdobia. Nutné je čo najskôr okrem iných tématických oblastí dokumentovať zbierkovými predmetmi spracovania textilných surovín, tradičné tkaniny a odev z územia juhovýchodnej a južnej časti okresu.

Celkovo sa predpokladá pomalší kvantitatívny rast zbierkového fondu a zintenzívnenie fotodokumentácie uvedených javov priamo v teréne. Týmto spôsobom je možné ilustrovať nielen detailnejšie variabi-

litu jednotlivých odevných súčiastok z hľadiska ich strihu, materiálu, farebnosti a spôsobu výzdoby, ale dokumentovať aj spôsob nosenia tradičného odevu a funkčnosť konkrétnej súčiastky. To isté platí o dokumentácii technológie výroby a údržby textílií, ako aj o platení textilu v ľudovom interiéri a pri práci. V uplynulom období sa takáto fotodokumentácia už robila, no teraz sa na ňu prenesie ťažisko práce. K tomuto účelu slúži tiež získavanie originálnych dobových fotografií do muzeálnej zbierky. Z jestvujúceho národopisného fondu, ktorý sa začal budovať pred 10 rokmi, väčšinu tvoria práve fotografie ilustrujúce ľudový odev.

KISS LÁSZLÓ
fényképész
LÉVA
SIMOR U. 1.

Dôležitou a veľmi zodpovednou úlohou každého múzea je starostlivosť o zbierkový fond, jeho ochrana. Po tejto stránke je Tekovské múzeum v súčasnej dobe vo veľmi zlej situácii. Trpí nedostatkom vhodných depozitných priestorov. Hoci zbierkový fond rástol za uplynulých 15 rokov veľmi rýchlym tempom, skladacie priestory pre muzeálne predmety sa rozšírili len nepatrne. Depozity, ktoré má múzeum v súčasnosti k dispozícii sú len dočasné v danom stave naprosto nevyhovujúce. Národopisné zbierky sú uložené na viacerých miestach: v kazemate pod hradnou zručaninou, v doštenej hale, chúlостivejšie predmety v budove bývalého kláštora, ktorú dostalo Tekovské múzeum k dispozícii v r. 1982. V tom čase totiž začali rekonštrukčné práce na hlavnej budove múzea, kde boli dovtedy umiestnené aj depozity. Náhradné priestory na deponovanie muzeálnych zbierok nespĺňajú ani základné podmienky pre ochranu predmetov – bez-

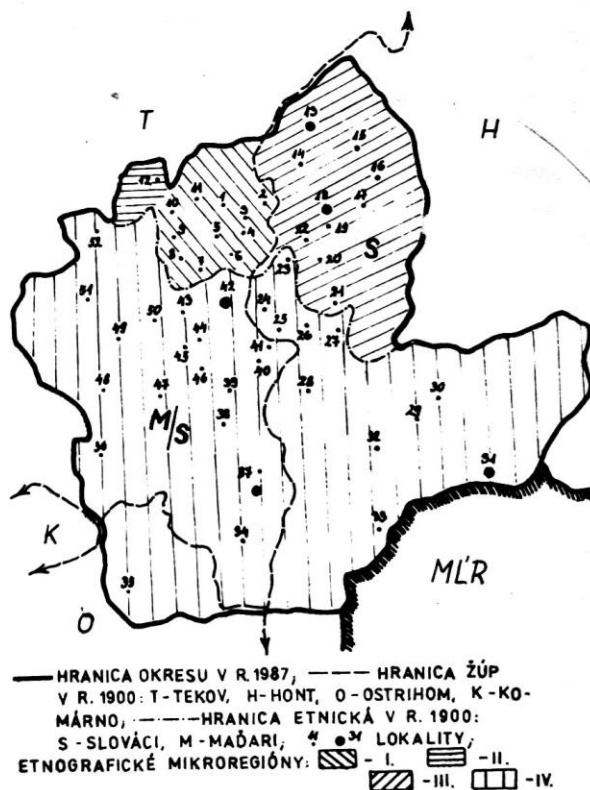
prašnosť, reguláciu teploty a vlhkosti vzduchu, rozčlenenie predmetov podľa materiálu z ktorého sú zhotovené, pretože každý materiál vyžaduje inú mikroklimu. Chýba vhodný uskladňovací nábytok i osvetlenie miestností.¹³⁾ V tomto príspevku charakterizované kolekcie muzeálnych predmetov ohrozuje najmä vlhkosť prostredia, často až 90 % a nedostatok úložného priestoru v skladovacom nábytku. Určitým kladom je aspoň to, že textilie a odev sú

umiestnené v samostatnom depozite. S ošetrovaním a konzervovaním textilu sa ešte len začína a zatiaľ je len sporadické. V najbližšom období bude treba vynaložiť veľké úsilie, aby sa terajšia situácia čo najskôr zlepšila, lebo mnohým zbierkovým predmetom hrozí v daných podmienkach skaza. Bezpodmienečne je nutné dodržať zásadu, že aj náhradné- dočasné depozity musia spĺňať základné kritériá na ochranu muzeálnych zbierok v nich uložených.

Poznámky a literatúra.

- 1) Smernice pre správu zbierok v múzeách a galériách, schválené MK SSR v r. 1982, § 1-9, s. 1-8 a Štatút Tekovského múzea v Leviciach schválený Radou ONV uznesením č. 199 z 8. XI. 1983, § 2-Poslanie.
- 2) Komorovská, M.: Črpáky v Tekovskom múzeu v Leviciach. Vlastivedný spravodaj Tekovského múzea v Leviciach č. 10, 1982, s. 10-13.
- 3) Behula, P.: Z dejín levického múzea. Jubilejný zborník Tekovského múzea v Leviciach, 1987, s. 5-15.
Holbová, K.: Úsek etnografie. Jubilejná výstava Tekovského múzea (propagačný bulletin k výstave), 1987, s. 9-11.
- 4) Rényiová, K.: Dokumentácie maďarského etnika v etnografických zbierkach Tekovského múzea. Národopisné informácie č. 3., 1980, s. 32-45; Rényiová, K.: Národopisné zbierky Tekovského múzea. Vlastivedný spravodaj Tekovského múzea v Leviciach č. 10, 1982, s. 39-40.
- 5) Pátková, J.: Tradície remeselnej a domácej výroby v západnej časti Hontu. Slovenský národopis 1974, s. 292 a 294.
- 6) Pátková, J.: Návod na etnografický výskum výroby a spracovania textilných vlákien na Slovensku. Zvolen, 1965.
- 7) Nosáfová, V.: Slovenský ľudový odev. Martin, 1983.
- 8) Praktický zánik domácej výroby tkanín potvrdili výsledky výskumu pre Etnografický atlas Slovenska v obciach V. Ďur, Pl. Vozokany, Plášťovce, anketový prieskum vo všetkých obciach Levického okresu robený v r. 1976 TM, ako aj prieskum súčasného stavu ľudovej výroby v okrese, vykonaný začiatkom 80. rokov pracovníčkami ÚLUV.
- 9) Holbová, K.: Farebnosť a ornamentika v ľudovom výtvarnom prejave s príkladmi z regiónu Levického okresu. Vlastivedný spravodaj Tekovského múzea v Leviciach č. 11, 1986, s. 13-17.
- 10) Rényiová, K.: Tkaniny v zbernej oblasti Tekovského múzea. Interný materiál ÚLUV – referáty z aktívou tkáčok, Bratislava, 1976, s. 20-30.

- 11) Pátková, J.: Tradície remeselnej a domácej výroby v západnej časti Hontu, SN 1974, s. 290-296.
- 12) Holbová, K.: Ženské čepce v zbierke a v zbernej oblasti Tekovského múzea. Jubilejný zborník Tekovského múzea, 1987, s. 187-223.
- 13) Smernice pre správu zbierok v múzeách a galériách, schválené MK SSR v r. 1982, § 18-21, s. 19-23.

REGISTER LOKALÍT

odkiaľ sú v zbierke Tekovského múzea zastúpené predmety dokumentujúce: N = nástroje na spracovanie textilu, T = textilie, O = odev, F = dobové fotografie, uvedené v počte kusov

I. mikroregión – čilejkársky					N	T	O	F
1. Čajkov	6	95	207	13				
2. Gondovo	–	22	44	1				
3. Opatová	–	–	2	–				
4. Nová Dedina	9	13	56	–				
5. Hronské Kosihy	–	2	17	6				
6. Podlužany	–	16	35	3				
7. Hronské Kľačany	–	12	32	–				
8. Starý Tekov	1	31	42	4				
9. Veľké Kozmálovce	1	1	29	1				
10. Tlmače	–	–	1	–				
11. Rybník n/Hronom	–	–	3	2				
II. mikroregión								
12. Kozárovce	–	16	75	6				
III. mikroregión								
13. Pukanec	2	7	6	10				
14. Devičany	1	–	–	–				
15. Bohunice	13	2	3	4				
16. Jabložovce	5	–	6	–				
17. Pečenice	43	35	38	2				
18. Bátovce	15	3	26	–				
19. Jalakšová	1	–	–	–				
20. Žemberovce	65	18	49	9				
21. Brhlavce	10	–	–	–				
22. Kmeťovce	1	–	–	–				
23. Horša	5	–	3	–				
IV. mikroregión								
24. Kalinčiakovo	10	1	–	–				
25. Malý Kiar	13	30	55	1				
26. Čankov	13	12	3	11				
27. Bory	2	4	–	–				
28. Hontianska Vrbica	–	5	–	–				
29. Dolné Semerovce	5	1	3	–				
30. Horné Semerovce	7	–	–	–				
31. Šahy	3	–	–	–				
32. Sazdice	6	–	–	–				
33. Ipeľský Sokolec	3	2	3	–				
34. Domaša	–	11	13	–				
35. Veľké Ludince	10	89	65	8				
36. Plavé Vozokany	–	–	–	1				
37. Mikula	1	–	–	–				
38. Šarovce	5	1	11	–				
39. Jur n/Hronom	10	–	–	–				
40. Starý Hrádok	9	–	–	–				
41. Mýtne Ludany	1	11	1	–				
42. Levice	13	100	20	2				
43. Horná Seč	3	–	–	–				
44. Dolná Seč	1	–	–	–				
45. Tekovský Hrádok	32	11	–	–				
46. Turá	8	13	4	6				
47. Ondrejovce	3	11	–	–				
48. Dolný Pial	12	19	8	–				
49. Kalná n/Hronom	–	–	–	1				
50. Veľký Ďur	6	8	20	3				
51. Mochovce	82	64	34	38				
okres Žiar n/Hronom								
Nová Baňa	11	–	2	–				
Brehy	–	–	1	–				
Tekovská Breznica	3	–	3	–				
Hronský Beňadik	–	–	3	–				
Psiare	10	1	4	4				
Dekýš	1	–	–	–				
Klastava	–	–	5	–				
okres Zvolen								
Krupina	2	–	3	–				
Devičie	36	9	44	1				
Hontianske Tesáre	–	5	8	–				
Cerovo	6	2	42	–				
Lišov	–	–	–	4				
okres Nové Zámky								
Bešeňov	–	–	1	–				
okres Banská Bystrica								
Polomka	–	–	4	–				
Maďarsko								
Pilisszentlászló	–	–	–	12				
celkový počet predmetov	505	683	1030	153				

Spony boli obľúbeným doplnkom mužov i žien starovekého Ríma, tvorili každonennú súčasť ich odevu. Ich funkcia bola ozdobná ale i praktická, pretože nimi bol zopnutý šat. Ženy zapínali svoj odev na ramenách, to znamená, že mali najmenej dva spony, muži mali odev zapnutý na pravom pleci jednou sponou. Spony boli vyrábané z bronzu, alebo z drahých kovov, niektoré bronzové boli pozlátené.

Prvé spony v provinciách boli inportované, neskoršie sa vytvorili miestne dielne, ktoré produkovali veľmi kvalitné výrobky. Nemôžeme pritom zabudnúť ani na domáce obyvateľstvo, ktoré k jednotlivým typom pridávalo charakteristické znaky zo svojich tradícií.

Spony sú jedným najdôležitejších datovacích prostriedkov, pretože sa rýchlo menili podľa požiadavky módy a vkusu. Ako na väčšine predmetov, môžeme aj na sponách rozoznávať časť čisto úžitkovú t.j. vlastné zapínacie zariadenie a časť ozdobnú, ktorá dopĺňa a niekedy úplne zakrýva úžitkové zariadenie.

Spona a jej časti:

Podľa konštrukcií spony ďalej delíme na:

- I. jednodielne – Najstaršie rímske spony sú vyrobené z jedného kusa drôtu prechádza v ihlu priamo (bez viditeľného prerušenia) z tela spony.
- II. dvojdielne – sú zostavené z dvoch vzájomne spojených častí. Hmotnejšia časť tvorí vlastné telo spony, obyčajne upravené viac pre výzdobu, kdežto druhý diel predstavuje len špirálové vinutie a vyberajúce ihlu. Zachycovač je spravidla pripojený k časti ozdobnej.

V zbierkach Tekovského múzea v Leviciach je uložených 25 kusov rímskych spôn, patriace k rôznym typom. V nasledujúcej časti budeme sledovať pôvod a rozšírenie týchto typov.

1. Silne profilované spony s jedným uzlíkom na lučíku (kat. č. 2469, 2470, 2473)

Do tejto skupiny patria spony s členeným lučíkom ukončeným jedným uzlíkom. Patka je najčastejšie ukončená gombíkovitým útvarom. Zachycovač je široký, tepaný do trojuholníka. Spočiatku bol zachycovač vytvorený z trojuholníkovitého rámca, neskoršie sa zaplnil a bol prelamovaný okrúhlymi dierkami, ktorých počet sa na vyvinutejších formách znížil na 3, alebo aj menej. Tieto typy boli najobľúbenejšie v Pannónii (AA 1978, str. 415, tab. 71, č. 3) a v Noricu (Gurina 1885, tab. VL, č. 11, 28). Prelamovanie sa postupne stráca, zachycovač zostáva bez výzdoby

a bez prelamovania. Najčastejšie sa objavujú v 1. a 2. st. n. l. v dunajských provinciách. Najskoršie spony sú keltského pôvodu z prelomu letopočtu. Hlavné výrobné centrá boli na území východných Álp.

2. Spony typu AUCISSA

(kat. č. 2480)

Pri sponách tohoto typu je charakteristická trubcovitá konštrukcia ihly, osa je ukončená na oboch stranách gombíkmi. Lučík je polkruhovitý, tepané sú ploskejšie, patka je ukončená gombíkom. Pôvod je pravdepodobne taliansky, boli však rozšírené aj v Noricu, aj v Pannonii. Tento typ sa objavuje i v ranných nálezoch vojenských táborov Limesu. Ranné cisárske spony AUCISSA nemajú na rozdiel od neskorších spôn patku ukončenú gombíkom. Majú úzky zachycovač, ktorý má jeden prelomený krúžok: Tieto spony boli často signované výrobcom. Na mnohých kusoch čítame nápis AVCISSA, odkiaľ je ich pomenovanie. Používali sa v prvom a ešte v druhom storočí n.l.

3. Trubkovité spony

(kat. č. 2477)

Táto varianta spôn je charakteristická trubkovité rozšíreným lučíkom, ktorý je pri prechode v nôžku členený plastickým prstencom alebo uzlíkom. Patka je ukončená gombíkom alebo diekom, zachycovač je plný a vysoký. Sú to dvojdielne spony s hornou tetivou. Vyvinuli sa pravdepodobne zo silne profilovaných spôn. Pochádzajú zo severnej Germánie. Hojne sa vyskytovali v barbariku, v Pannónii i v ďalších provinciách. Niektoré kusy, hlavne pannónske, boli mohutnejšie, mali väčšiu hlavicu trubky, ktorá mohla byť rebrovaná. Ich rozšírenie sa kladie do 2. st. n.l., potom trvali až do 3. st. n.l.

4. Doštičkové spony

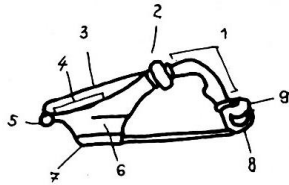
(kat. č. 2461, 2463, 2465)

Jedná sa o spony dvojdielne so špirálou, existujú však aj konštrukčne odlišné varianty so závesom. Majú dva výbežky, medzi ktorými je zachytená ihla, pomocou malej osičky. Pri tejto skupine pripomenúť, že je rozdelená do viacerých typov podľa tvaru doštičky. Najčastejšie sa vyskytujú tieto varianty:

A) s okrúhlou B) a romboídnou doštičkou
Môžu mať tiež rôzne geometrické tvary, hviezdice, štvorce, atď. Väčšinu spôn doštičkových tvoria diskovité, okrúhle tvary. Zvláštnu skupinu tvoria spony v tvare zvierat, alebo nejakých pracovných predmetov. Doštičkové spony boli zdobené emailom rôznych farieb. Najčastejšie prevláda zelená, červená,

Spona a jej časti

- 1/ horná časť lučička
 - 2/ uzlík
 - 3/ dolná časť lučička
 - 4/ nôžka
 - 5/ patka
 - 6/ zachycovač
 - 7/ západka /ložko ihly/
 - 8/ drôt vinutia /špirála/
 - 9/ háčik na zachytenie tetivy
- /Svoboda 1948, str. 35/

biela a modrá. Ich rozšírenie zaberá veľké územia: hlavne sa vyskytujú v Porýní, v slobodnej Germánii a na území Limasu. Podľa nálezísk môžeme usúdiť, že spony emailové boli vyrábané v gallských alebo germánskych dielňach. Boli používané hlavne v 2. st. h.l. V 3. st. n.l., v dôsledku politickej neistoty výroba týchto typov upadá.

5. Spony prelamované v tvare pelty a S (kat. č. 2460)

Aj tieto typy boli obľúbené v keltskom umení. Môžeme teda usúdiť, že sa objavujú ako importy zo západných území. Svojou výzdobou (prelamovaním) sú veľmi podobné kovaniám. Pokiaľ ide o spony v tvare S a peltoidné, tiež sa často vyskytujú v Pannónii. Importovali sa pravdepodobne z Gallie. Ich používanie sa datuje približne do 2. st. n.l. až na začiatok 3. st. n.l.

6. Legionárske (vojenské) spony (kat. č. 2468, 2472, 2478)

Ide o jednodielne špirálové spony s 4-závitovým vinutím a dolnou tetivou. Zachycovač je tepaný, vysoký. Je to jednoduchý typ, väčšinou bez výzdoby. Lučík je tenký, niekedy tepaný prúžok. Pôvod nie je panonský. Pôvodné typy boli rozšírené v Porýní. Objavujú sa vo vojenských táboroch od konca 1. st. n.l. (Brigelio, Carnuntum, Vindobona), pravdepodobne ich prinášajú vojaci légii preložených do Pannónie z Porýnia. Celkovo sa tento typ vyskytuje v malom počte, čo môže znamenať, že medzi civilným obyvateľstvom nebol obľúbený. Bol používaný do konca 2. st. n.l., najneskoršie do začiatku 3. st. n.l.

7. Kolienkové spony (kat. č. 2471, 2474, 2475, 2476)

Kolienkové spony s dvojdielnou konštrukciou a so špirálou sa vyskytujú vo všetkých dunajských provinciách v Pannónii, v Noricu, v táboroch germánskeho limitu a tiež v Británii. Objavujú sa v 2. st. n.l. a pokračujú až do 4. st. n.l. Podľa tvaru záhlavného štítu rozlišujeme niekoľko typov:

- a) s polkruhovitým štítom
- b) oválnym štítom
- c) odbĺžnikovitým štítom
- d) trojuholníkovitým štítom
- e) bez štítu (s trubicovitým krytom na špirálu).

Lučík je mierne klenutý so zužujúcou sa nôžkou, patka sa opäť rozširuje a najčastejšie je ukončená gombíkom. Záhlavný štít bol často zdobený rytou výzdobou (cik-cak, polkruhy, vlnovky, ryté zvislé čiary, atď.). Existuje aj tzv. dvojité kolienkové spony s dvojitým lučíkom (Patek 1942, tab. XIII, č. 20). Kolienkové spony boli podľa výskytu veľmi ofubené, v Pannónii sa aj vyrábali, čo dokazuje odlievacia forma pochádzajúca z Brigetia (Kovrig 1927, tab. XXIV, č. 4).

8. Spony s podviazanou nôžkou (kat. č. 2467)

Prevažujú jednodielne varianty, ale používali sa aj dvojdielne. Vyrábali sa z bronzového drôtu, alebo z tepaného pásu. Rozdiel medzi keltskými a rímskymi sponami spočíva v technike prevedenia. Kelti mali nôžku vytiahnutú nahor, a rímske sú podviazané smerom dole. Objavujú sa koncom 2. st. n.l. a začiatkom 3. st. n.l., niektoré typy prežívajú do 4. st. n.l. Podľa výskumov v južnom Rusku (okolie Olbie) možno usudzovať, že ide o typ, ktorý pochádza z juhoruských oblastí. Najrannejšie typy sa vyskytujú len tu (Patek 1942, str. 63).

V Brigetiu a v Carnunte boli obľúbené spony, ktoré sú dva až trikrát podviazané, v niektorých prípadoch i viackrát. Podviazaná nôžka beží paralelne so zachycovačom, u najrannejších tvorí trojuholník. Zachycovač je trubicovitý. Pannónske nálezy sa datujú do 3. až 4. st. n.l.

9. Trubicovité T-spony (kat. č. 2479)

Do tejto skupiny patria spony s trubicou, u ktorých je ihla pripevnená osou, zasunutou v trubici. Lučík je ukončený vždy nejakým ozdobným útvarom, buď gombíkom alebo polkruhovitým štítom. Prechod lučička v nôžku býva členený akosi rímsičkou. Nôžka je zrezaná buď rovne, alebo je zašpičatela v prostriedku s rebrom. Zachycovač je tiež trubicovitý. Tieto spony boli obľúbené v podunajských provinciách a ich pôvod musíme hľadať v T-sponách so špirálou, časove na nich naväzujú pravdepodobne od prvej poloviny 3. st. n.l. Objavujú sa aj v nálezoch kastelov germánskeho limitu, v Raetii, atď. Do tejto skupiny patria spony s dvojitým alebo vidlicovitým lučíkom a s trojitým prelamaným lučíkom. Vývojove tvorí táto skupina prechod medzi sponami s podviazanou nôžkou a cibufovitými.

10. Cibufovité spony (kat. č. 2587, 2588, 2589, 2590)

Vytvorili sa z trubicovitých T-spôn. Už u spôn predchádzajúcej skupiny sa na ramenách a v tyle objavujú gombíky, sú však nevýrazné. Postupne sa tieto gombíky zväčšujú, vytvárajú tzv. cibufovitý tvar. Stávajú sa charakteristickým prvkom, podľa nich sa táto skupina aj menuje. Rannejšie typy sa ešte viac podobajú

T-sponám, sú štíhlejšie, cibuľky sú menšie. Neskôr sa stávajú tlstšími, ramená sú ozdobnejšie, nôžka a cibuľky sú mohutnejšie. Lučík je zdobený rytými ornamentami, zdobenie nôžky sa však komplikuje. Objavujú sa rôzne varianty rýh, krúžkoy, palmetových motívov, pelta i krajkovanie. Okrem Pannónie sa vyskytujú vo veľkom množstve vo všetkých rímskych provinciách. Objavujú sa hlavne v táboroch, z čoho možno usúdiť, že ich nosili hlavne muži. Vyrábali sa pravdepodobne vo vojenských dielňach. Do tejto skupiny patria aj spony so zaisťovacím háčkom, konštrukcou, ktorá mala zabrániť tomu, aby ihla vyškľzla zo zachycovača (Patek 1942, tab. XXVII, č. 3). Čo sa týka datovania, cibuľovité spony boli užívané v 4. st. n.l. a prežívali aj do rannej doby sťahovania národov.

Katalóg

1. Inv. č. 2459 (č. neg. 14707)
Bronzová spona so samostrielnou konštrukciou. Lučík je hladký, nezdobený so stredovým rebrom, ukončený s trojúholníkovým záhlavným štítom a ozdobným gombíkom. Lučík pri prechode v patku člení plastický prstenec. Patka je zašpičatela so stredovým rebrom. Zachycovač je vysoký. Ihla a vinutie chýbajú.
Dĺžka: 4,7 cm
Dat.: 2-3. st. n.l.
2. Inv. č. 2460 (č. neg. 14716)
Bronzová spona v tvare S, pravdepodobne napodobenia hada. Špirála sa nezachovala, zachycovač ihly je nízky, bez zdobenia.
Dĺžka: 2,5 cm
Dat.: 2-3. st. n.l.
3. Inv. č. 2461 (č. neg. 14709)
Doštičková spona bronzová, romboidného tvaru. Dva rohy sú ukončené zvieracím motívom (2 vtáčie hlavičky). Tretí roh je roztepaný do listového tvaru, ktorý je ukončený 2 radami plastických bodiek. Štvrtý roh sa nezachoval (je odložený). Zachycovač je neúplný, ihla chýba.
Dĺžka: 4,0 cm
Dat.: 2. st. n.l.
4. Inv. č. 2462 (č. neg. 14675)
Dvojdielna bronzová spona so záhlavným gombíkom, ktorým je oddelený plastickou rýhou. Má vysoký zachycovač bez výzdoby, patka je dekorovaná 2-mi plastickými rebrami, pri prechode v nôžku má malý gombík. Lučík je hladký. Vinutie a ihla sa nezachovali.
Dĺžka: 4,3 cm
Dat.: 2-3. st. n.l.
5. Inv. č. 2463 (č. neg. 14710)
Doštičková spona romboidného tvaru. Má 2 výbežky, medzi ktorými bola ihla zachytená, ktorá sa však nezachovala. Okraj doštičky je zdobený rýhovaním. Bola zdobená emailom (nesie stopy po červenej farbe). Spona je fragmentálne zachovaná.
Dĺžka: 2,7 cm
Dat.: 2. st. n.l.
6. Inv. č. 2465 (č. neg. 14696)
Doštičky spona okrúhleho tvaru. Ani zachycovač ani ihla sa nezachovali. Okrúhla doštička je rozdelená na dve pole, po obvode zdobená plastickými bodkami. V strede je jeden plastický kruh s jednou guľkou. Nesie nepatrné stopy po bielom emaile. Je vyrobená z bronzu.
Dĺžka: 3,3 cm
Dat.: 2-3. st. n.l.
7. Inv. č. 2467 (č. neg. 14699)
Bronzová spona s podviazanou nôžkou vyrobená z jedného kusa bronzovej tyčinky. Nôžka je plochá a beží paralelne so zachycovačom. Nôžka je podviazaná smerom dole (5-krát), je zdobená štyrmi rýhami. Spona je fragmentálne zachovaná, ihla chýba.
Dĺžka: 5,0 cm
Dat.: 3. st. n.l.
8. Inv. č. 2468 (č. neg. 14697)
Bronzová spona jednodielna (vyrobená z jedného kusa bronzového drôtu). Lučík je nezdobený, hladký. Patka na konci je zdobená s 2 rýhami. Je to špirálová spona so 4-závitovým vinutím a hornou tetivou. Zachycovač je plný, úzky. Spona je kompletná.
Dĺžka: 5,7 cm
Dat.: ranná doba rímska
9. Inv. č. 2469 (č. neg. 14700)
Silne profilovaná spona s jedným uzlíkom na lučíku. Patka je ukončená gombíkovitým tvarom. Zachycovač je široký, tepaný do obdĺžnika bez výzdoby. Spona je dvojdielna, špirála bola zvlášť prichytená k telu spony. Špirála a ihla sa nezachovali, spona je z bronzu.
Dĺžka: 9,2 cm
Dat.: 1-2. st. n.l.
10. Inv. č. 2470 (č. neg. 14698)
Silne profilovaná spona s jedným uzlíkom na lučíku. Patka je ukončená ozdobným gombíkom. Zachycovač je vysoký, tepaný do obdĺžnika bez výzdoby. Spona je dvojdielna, špirála bola zvlášť prichytená k telu. Ihla a špirála sa nezachovali, spona je bronzová.
Dĺžka: 6,0 cm
Dat.: 1-2. st. n.l.

11. Inv. č. 2471
Kolienková spona dvojdielna, s polkruhovým záhlavným štítom, ktorý je hladký, bez zdobenía. Lučík je mierne klenutý zužujúcou sa nôžkou. Patka je ukončená malým ozdobným gombíkom. Zachycovač je úzky, vysoký bez zdobenía. Spona je bronzová.
Dĺžka: 4,2 cm
Dat.: 2-3. st. n.l.
12. Inv. č. 2472
Vojenská spona jednodielna, so špirálou. Lučík je hladký, nezdobený. Zachycovač je vysoký. Spona je z bronzu, ihla sa nezachovala.
Dĺžka: 3,8 cm
Dat.: 1-2. st. n.l.
13. Inv. č. 2473
Silne profilovaná spona s jedným uzlíkom na lučíku. Patka je ukončená ozdobným gombíkom. Zachycovač je vysoký, bez výzdoby. Spona je dvojdielna, časť špirály a ihla chýba. Spona je bronzová, značne zkorodovaná.
Dĺžka: 4,7 cm
Dat.: 1-2. st. n.l.
14. Inv. č. 2474 (č. neg. 14703)
Kolienkovitá spona dvojdielna s polkruhovým záhlavným štítom. Lučík je mierne klenutý zužujúcou sa nôžkou. Patka je opäť mierne rozšírená. Zachycovač je úzky, vysoký bez výzdoby. Špirála a ihla sa nezachovali, spona je z bronzu.
Dĺžka: 3,0 cm
Dat.: 2-3. st. n.l.
15. Inv. č. 2475
Kolienková spona dvojdielna s polkruhovým záhlavným štítom, ktorý je na okraji zdobený cikcakovým dekórom. Lučík je mierne klenutý, zužujúcou sa nôžkou. Patka sa postupne rozširuje a je ukončená polkruhovým terčíkom. Zachycovač je úzky, vysoký bez výzdoby. Polovica špirály je zachovaná so 4-vinutím. Spona je bronzová.
Dĺžka: 2,5 cm
Dat.: 2-3. st. n.l.
16. Inv. č. 2476 (č. neg. 14689)
Kolienková spona dvojdielna (špirála bola pripevnená zvlášť – nezachovala sa). Má polkruhový záhlavný štít, ktorý je bez výzdoby. Lučík je mierne klenutý zužujúcou sa nôžkou. Patka sa opäť mierne rozširuje. Zachycovač je úzky, vysoký bez výzdoby, spona je bronzová.
Dĺžka: 2,9 cm
Dat.: 2-3. st. n.l.
17. Inv. č. 2477 (č. neg. 14714)
Spona má trubkovite rozšírený lučík, ktorý je pri prechode v nôžku členený plastickým prstencom. Patka je ukončená ozdobným gombíkom, ktorý je po obvode členený rýhami. Je dvojdielna špi-
rálová spona s hornou tetivou. Hlavica trubky je hladká, nezdobená. Časť zachycovača a ihla chýba. Spona je mierne deformovaná. Je vyrobená z bronzu.
Dĺžka: 5,5 cm
Dat.: 2. st. n.l.
18. Inv. č. 2478 (č. neg. 14712)
Bronzová spona jednodielna, vyrobená z jedného kusu bronzového drátu. Lučík a patka sú zdobené rýhami. Je to špirálová spona so 4-závitovým vinutím a hornou tetivou. Zachycovač je trubicovitý, úzky. Spona je kompletná, ale značne zkorodovaná.
Dĺžka: 7,0 cm
Dat.: ranná doba rímska
19. Inv. č. 2479
Bronzová spona patriaca do skupiny trubicovitých T-spon. Lučík je zdobený rebrovaním a je ukončený ozdobným záhlavným gombíkom. Prechod lučíka v nôžku je členený rímsičkou, ktorá je zdobená rytím. Nôžka sa zužuje smerom k patke, a je zdobená rebrom. Zachycovač ihly je trubicovitý. Ihla sa nezachovala.
Dĺžka: 6,0 cm
Dat.: 3. st. n.l.
20. Inv. č. 2480 (č. neg. 14704)
Spona typu AUCISSA s trubicovitou konštrukciou ihly. Lučík je polkruhovitý, plochý, zdobený plastickým cikcakovým dekórom a v strede bez zdobenía. Zachycovač a ihla sa nezachovali. Spona je bronzová.
Dĺžka: 3,9 cm
Dat.: 1-2. st. n.l.
21. Inv. č. 2587 (č. neg. 14664)
Cibuľovitá spona vytvorená z trubicovitej T-spony. Lučík je zdobený mriežkovitým dekórom. Ozdobná cibulka v tylu lučíka chýba. Zachycovač je dlhý, zdobený na konci a pri prechode v lučík koncentrickými krúžkami (2 + 3 páry). Ramená sú ukončené gombíkmi v tvare cibuliek. Ihla sa nezachovala. Spona je vyrobená z bronzu.
Dĺžka: 7,3 cm
Dat.: 4. st. n.l.
22. Inv. č. 2588 (č. neg. 14668)
Cibuľovitá spona. Ramená sú ukončené cibulovitými gombíkmi, v talu lučíka cibulka chýba. Lučík je zdobený zúbkovaním, patka je plasticky členená a dekorovaná vodorovnými prerušovanými rýhami, 4 krúžkami a vetvičkovým dekórom. Ihla sa nezachovala. Spona je bronzová.
Dĺžka: 6,9 cm
Dat.: 4. st. n.l.

23. Inv. č. 2589 (č. neg. 14682)

Cibufovitá spona, bronzová. Lučiek je hrubý, nezdobený v talu ukončený cibufovitou ozdobou. Ramená sú ukončené gombíčkovitou ozdobou (zachované do polovice). Patka je zdobená krajkovaním. Ihla sa nezachovala.

Dĺžka: 7,0 cm

Dat.: 4. st. n.l.

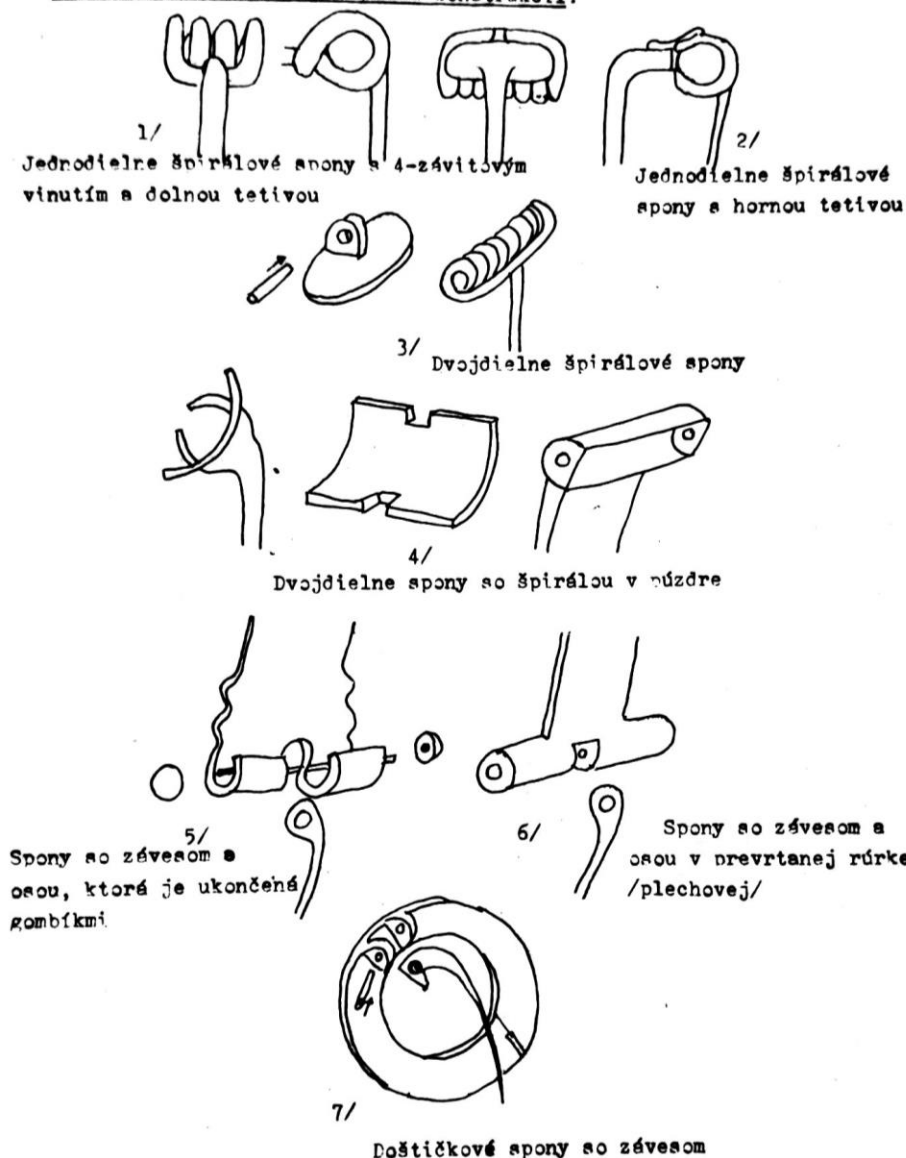
24. Inv. č. 2590 (č. neg. 14666)

Cibufovitá spona z bronzu. Lučiek je hladký bez zdobení. Ramená sú ukončené ozdobnými gombíkmi v tvare cibuliek. V tyle lučíka je ozdobná cibufka. Zachycovač je dlhý, je zdobený štyrmi plastickými rýhami. Ihla sa nezachovala.

Dĺžka: 9,2 cm

Dat.: 4. st. n.l.

Základné rozdelenie spon podľa konštrukcií:

Poznámky

1. Acta Archaeologica 1978, XXX 3-4, Römische Forschungen in Zalalövő 1976.
2. Almgren O., Studien über Nordeuropische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinziäl-römischen und ad-russischen Formen, Leipzig 1923.
3. Barkóczy L., Brigetium, Budapest 1944 51.
4. Becatti G., Oreficerie antiche dalle minoiche alle barbariche Roma 1955.
5. Castiglione L., Római művészet, Budapest 1978.
6. Garbsch J., Die norisch-pannonische Frauentracht. München 1965.

7. Kolník T., Skvosty antiky na Slovensku, Bratislava 1979.
8. Kovrig I., A császárkori fibulák fő formái Pannóniában, Budapest 1937.
9. Lamiová Schmedlová M., Spony z doby rímskej na Slovensku, Študijné zvesti AÚ SAV č. 5, Nitra 1961.
10. Patek E., A pannóniai fibulatípusok elterjedése és eredete, Budapest 1942.
11. Ríha E., Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst, Augst 1979.
12. Sellye I., Császárkori emailmunkák Pannóniában, Dissertationes Pannonicae, Ser. II, No. 8, Budapest 1939.
13. Svoboda B., Čechy a římské Impérium, Praha 1948.

KONZERVÁCIA BRONZOVÉHO NÁRAMKU.

MILAN MERČÁK

Bronzové predmety z archeologických nálezov boli a vždy budú príťažlivé pre návštevníkov, ale aj pre pracovníkov múzeí, najmä pre konzervátorov. Napriek tomu, že tieto artefakty boli ukryté v zemi niekoľko storočí, mnohé z nich si nezachovali svoju tvar a dokonca aj jemnú výzdobu. Pri pohľade na tieto nálezy sa nás zmocní pocit uznania a obdivu nad remeselnou zručnosťou a umom ľudí, ktorí dokázali tieto krásne ozdoby zhotoviť v dávnych dobách.

V Tekovskom múzeu máme množstvo krásnych a dobre zachovalých, ale aj značný počet menej zachovalých bronzových predmetov, poznačených zubom času. Týmto materiálom je potrebné predĺžiť životnosť konzervačným zásahom a zachovať ich pre budúce generácie. Pri konzervačnom zásahu je možné použiť rôzne osvedčené metódy. Pre voľbu niektorej z metód je rozhodujúci súčasný stav. Ako príklad predkladám jednu z metód konzervovania bronzového náramku evidovaného pod číslom 188, ktorú som použil pri záverečnej práci kurzu konzervátorov v Brne.

Pôvodný stav:

Puklicový bronzový náramok zhotovený zo 7 kusov dutých pologúľ, ktoré sú spojené medzičlánkami, pozostáva z dvoch častí rozdielnej veľkosti. Menšia časť je možné oddeliť a po navlečení fixovať. Povrch je hladký, bez dekorácie. Náramok je poškodený – v jednej časti chýba asi 1 cm². Okrem toho od chýbajúcej

časti je viditeľná prasklina smerom k spojovaciemu článku v dĺžke asi 3 cm. Na niektorých pologúľach je perforácia malých rozmerov. Celý povrch je pokrytý nesúvislou tenkou vrstvou patiny, tmavozelenej až sivozelenej farby s usadeninami nečistôt.

Rozmery – priemer: 7 cm, priemer pologúľ: 4 cm, doba laténska.

Návrh konzervačnej metódy:

Odmastenie povrchu, aktivizácia chloridových iónov v destilovanej vode. Deionizácia v 3 % liehovom roztoku 1, 2, 3 benztriazolu. Sušenie a záverečná povrchová úprava.

Postup konzervovania:

Odmastenie povrchu náramku acetónom, ponorenie predmetu do destilovanej vody v sklenenej nádobe v trvaní 5 dní s viacnásobnou výmenou vody. Po tomto čase vybranie predmetu z vody a očistenie produktov z povrchu. Ponorenie náramku do 3 % liehového roztoku 1, 2, 3 benztriazolu, na dobu 48 hodín s občasným premiešaním roztoku. Po skončení deionizácie vyutieranie do sucha, čistou a suchou bavlnenou handričkou. Dosušenie v elektrickej sušičke pri 90 °C na jednu hodinu. Záverečná povrchová úprava lakom KP 709, po preschnutí laku, náter mikrokryštalickým voskom KRNB.

Po zistení pôvodného stavu náramku som sa rozhodol zachovať pôvodnú patinu a použiť metódu deionizácie 3 % liehového roztoku 1, 2, 3 benztriazolu. Chloridové ióny divej patiny možno touto metódou výhodne odstrániť bez poškodenia predmetu. Dvojitá záverečná povrchová úprava je potrebná, pretože zakonzervovaný predmet bude uložený v depozitári s menej vhodnými podmienkami.

Použitá literatúra: Págo L. 1982: A – Z konzervátora, USMaG, Ján Dano, Bratislava, s. 69 – 86.

SPRÁVY – RECENZIE

REGIONÁLNA BIBLIOGRAFIA DIPLOMOVÝCH PRÁC NÁRODOPISNÉHO CHARAKTERU.

JÁN DANO

1. Adamcová, M.: Hláskovanie, tvaroslovie a lexika nárečia obce Čaka (okres Levice) – PdF Nitra, 1968, 56 s. Dp 2174
2. Adamcová, M.: Charakteristika ľudovej slovesnosti obce Hronské Kľačany – PdF Nitra, 1973, 69 s. Dp 3707
3. Bateľová Valentová, V.: Ľudový odev v Tekove – KEF Bratislava, 1957. Dp 9a, b.
4. Belányi, J.: Adalékot az ipolyszakállosi folklorkincsből (Ľudové zvyky z obce Ipeľský Sokolec) – PdF Nitra, 1974, 54 s. Dp 6558.
5. Beňuch, J.: Zimné ustajnenie dobytky mimo osady v Honte – KEF Bratislava, 1965. Dp 27.
6. Bibelová, E.: Charakteristika ľudovej slovesnosti Hronského Beňadiku – PdF Nitra, 1968-69, 59 s. Dp 2898.
7. Bielik, M.: Charakteristika ľudovej epiky obce Čaka a Plavé Vozokany – PdF Nitra, 1971-72, 103 s. Dp 3703.
8. Bosmanová, O.: Charakteristika ľudovej slovesnosti obce Rybník nad Hronom – PdF Nitra, 1969-70, 85 s. Dp 3148.
9. Budinská, A.: Hláskoslovie, tvaroslovie a slovná zásoba nárečia Starý Tekov – PdF Nitra, 1969, 66 s. Dp 2637.
10. Bukoveno-Petrušková, V.: Charakteristika ľudovej slovesnosti obce Bohunice, okres Levice – PdF Nitra, 1969-70, 72 s. Dp 3161.
11. Cícerová-Holečková, M.: Ľudová slovesnosť v čítaní detí a mládeže (Prehľad textov z Čajkova, okres Levice) – PdF Nitra, 1973, 74 s. Dp 4148.
12. Červeňáková, M.: Charakteristika ľudovej slovesnosti v Hronských Kľačanoch, okres Levice – PdF Nitra, 1971, 108 s. Dp 7113.
13. Gellenová, K.: Vinohradníctvo v Tekove – KEF Bratislava, 1977, Dp 159.
14. Holečková, A.: Z chotárných názvov levického okresu (zo siedmich dedín tzv. čilejkárskeho nárečia) – PdF Trnava, 1973, Dp 3410.
15. Keleová, O.: Nárečový výskum obce Hronské Kľačany – PdF Nitra, 1964-65, 61 s. Dp 1577.
16. Kotrus, V.: Ľudová próza spod Slovenskej brány – PdF Nitra, 1973, 105 s. Dp 4151.
17. Kráľ, J.: Ľudová slovesnosť v Novej Bani a jej okolia – PdF Trnava, 1975, 50 s. Dp 4067.
18. Pánová, V.: Ľudové názvy bývania, odlievania, plodín a rastlín (stromov, kvetov, okopanín, siatia), nástrojov a strojov v našej obci Kmetovce – PdF Nitra, 1962-63, 57 s. Dp 641.
19. Pastier, I.: Hláskoslovie, tvaroslovie a slovník nárečia obce Nová Dedina v levickom okrese – PdF Nitra, 1963-64, 92 s. Dp 912.
20. Pastierová, E.: Charakter ľudovej slovesnosti v Novej Dedine, okres Levice – PdF Nitra, 102 s. Dp 2638.
21. Petrech, J.: Hrnčiarske, debnárske a murárske názvoslovie v Pukanci a na jeho okolí – PdF Nitra, 1962-63, 49 s. Dp 92.
22. Šebo, Š.: Charakter ľudovej slovesnosti obce Čajkov – PdF Nitra, 1971, 54 s. Dp 7112.
23. Šebová, A.: Charakter ľudovej slovesnosti v Podlužanoch, okres Levice – PdF Nitra, 1969, 71 s. Dp 2647.
24. Šebová, H.: Sociálne motívy v ľudových piesňach. Jazykovoestetický rozbor textov z Podlužian, okres Levice, PdF Nitra, 1973, 101 s. Dp 4149.
25. Ševčíková, H.: Slovník čajakovských zápisníčiek – PdF Nitra, 1963, 59 s. Dp 1533.
26. Šimková, K.: Hláskoslovie, tvaroslovie a diftongový slovník v podlužianskom nárečí – PdF Nitra, 1964-65, 50 s. Dp 351.
27. Šmelíková, A.: Hrnčiarske a debnárske názvoslovie v Pukanci – PdF Nitra, 1962-63, 33 s. Dp 90.
28. Števkó, A.: Prvky výtvarného prejavu v ľudovej architektúre dolného Tekova – KEF Bratislava, 1974, Dp 98.
29. Štrbová, M.: Charakteristika folklóru rodnej obce Bátorce – PdF Nitra, 1967-68, 56 s. Dp 2439.
30. Zollerová, M.: Hláskovanie, tvaroslovie a slovná zásoba nášho nárečia (Veľké Kozmálovce) – PdF Nitra, 1966-67, 54 s. Dp 2265.
31. Zuzčáková, E.: Hláskoslovie, tvaroslovie a slovná zásoba nášho nárečia (Rybník nad Hronom) – PdF Nitra, 1963-64, 92 s. Dp 1143.

K šesťdesiatke spisovateľa Andreja Chudobu vyšla v edícii Siluety monografická štúdia vysokoškolského pedagóga Viliama Oberta. Knižka nesleduje komplexné hodnotenie literárnej tvorby nášho rodáka a spoluobčana, ale sa zameriava na výklad filozofickej otázky domova ako základného javu Chudobovej prózy a poézie.

Spisovateľov kult domova, to je v užšom (regionálnom) zmysle slova kult kraja na rozhraní Tekova a Hontu – na juhozápadnom úpätí Štiavnických vrchov. V širšom zmysle slova je to však kult domova v človeku samom, umelecké modelovanie jeho príchylnosti k etickým i estetickým hodnotám spomienok, apoteóza detstva a dospievania, úcta k dradíciami, prítulnosť k žene ako symbolu domova a obdivu prírody ako najspofahlivejšieho útočiska pred nástrahami civilizácie.

Cez prizmu motívu domova sa čitateľ zoznamuje s obsahovou, ideovou i kompozičnou stránkou Chudobových diel. Autor podrobne analyzuje formovanie a podobu Chudobovej tzv. „vnútornej“ krajiny. V dielach **Kde pijú dúhy**, **Pustý dvor**, **Miesto pre dvoch**, **Zbohom**, **Cyrano** i **Krv nie je voda** pri určitej licencii je možné dešifrovať Zajačiu Dolinu, horšiansku prievu, kľukatú Sikenicu, Ipeľ, Hron, býv. levický „učiteľák“, Pukanec s okolím a pod. Zjednodušene by sa dalo povedať, že geometrickú os Chudobovej literárnej krajiny tvorí cesta, ktorá už od dávnych čias spájala Banskú Štiavnicu s Levicami. V knižke **Konečne bude mier** tiež poznávame síce nepomenované, ale realisticky výrazné geografické dominanty, ako je tehelná na Svätajánskej pustatine, vinice okolo Levíc, Čudo, Strážny vrch, Krížny vrch, križovatku povyššie levického cintorína, kde v decembri 1944 ustupovali od Šiah Nemci spolu s demoralizovanými maďarskými jednotkami.

Autor štúdie vo viacerých Chudobových dielach ako symbol začínajúceho sa mierového života v našom rodnom kraji zisťuje obdobie od Vianoc 1944 do Kvetnej nedele 25. marca 1945, teda obdobie od príchodu Sovietskej armády až po jej jarnú ofenzívu na Hrone. Aj v povstaleckej novele **Obkľúčenie** nachádzame Chudobovu krajinu: Žemberovce (presnejšie osadu Močiar), Pukanec, Devičany i Bátovce.

Spisovateľov domov, to nie je iba topografia kraja, to sú vlastne obrazy postojov k detstvu, žene a prírode. Ďalej sú to reminiscencie na vojnové roky, povstanie, prechod frontu, na chlapov – zákopníkov i na sovietskych osloboditeľov. Týmito obrazmi sa ako návratný motív tiahne večná túžba po domove a mieri.

Podobnú funkciu, teda dôraz na intímny vzťah k domovu, majú aj miestne dialektologické a folklórne vstupy do autorského textu. Najintenzívnejšie sa uplatňujú v knižkách **Sedemdesiatsedem povestí spod Slovenskej brány** a **Od Tekova vietor veje**.

Obertova monografia **Domov v tvorbe Andreja Chudobu** je dôstojným prejavom úcty k spisovateľovi, zrastenému s naším regiónom, svojim životom i svojou tvorbou. Bez nadsádzky ju možno zaradiť medzi vlastivedné publikácie, poskytujúce obraz o literárnych tradíciách nášho okresu. Zaujme aj čitateľa, ktorý Chudobovu tvorbu detailne nepozná, pretože Obertova interpretačná zručnosť ho priamo núka siahnúť po jeho knižkách a v intenciách proklamovanej apoteózy domova sa zamyslieť nad osudmi a konaním jeho literárnych hrdinov.

Monografiu dopĺňajú stručné biografické údaje, prehľad knižných vydaní a niekoľko fotografií zo života spisovateľa.

Jozef Melicher